BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE ROMA
68
8 B
16

5. 10. f. 20

Ex emplare integro

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM LIBRI TRES:

Cato maior, uel de Senectute:
Lælius, uel de amicitia:
Paradoxa Stoicorum sex:
Somnium Scipionis, ex libro vi. de Rep.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA

Additæ sunt in extremo opere uariæ lectiones è libris manuscr. & ex ingenio.

Cum annotationibus Dionysii Lambini.

EX BIBLIOTHECA ALDINA.
VENETIIS, M. D. LXX.

PAVLVS MANVTIVS ALDI F. BENEDICTO RHAMBERTO S. D.

NOn ignoras Benedicte Rhamberte, sen suum esse quandam in hominibus similitudinem; quæ cum in consuetudine cognita est, efficitur, ut, inter quos id accidit, amor exoriatur. ab hoc quasi fonte multorum amicitiæ manarunt. multos etiam beneficium cum obligasset, cumq; id, quod acceperant, memoria conseruatum grato animo redderent, idq; uterque fieri ob ingenij bonitatem, & uoluntatis erga se propensionem existimaret statim est illam opinionem beneuolentia consecuta, itaq; duæ causæ sunt, quamobrem homines ament inter se. sed hæc posterior, quæ à rebus extremis originem ducit, cum illa superiore, quæ à natura proficiscitur, nullo pacto uidetur esse comparanda. illa enim primum habet eam suauitatem, qua, ut opinor, & certe nulla maior est, cum eos, quibus utimur, et ijsdem rebus, quibus nos, et æque atq; nos affici sentimus: deinde, etiam qui in dando, & accipiendo beneficio fructus est, eo non eget. nam si hæc actio bene merendi interdum est, & esse potest in ijs, qui uoluntate non admodum coniuncti sunt, quanto facilius existet apud eos, quorum animi ita consentiũt, ut quasi natura hortante easdem res appetere, ab ijsdem fugere uideantur? at uero qui officiorum commoditatibus adducti in amicitiam coierunt; etiã si alter alterum initio summe diligat; tamen, si quando ac-

cidet, id quod accidere ſæpe ſolet, ut ea, qua diligere cœperunt, cauſa tollatur, certe eorum animi pedetẽtim in amore langueſcent: quo in genere animaduertis, Rhãberte, quàm multi quotidie labantur. de quibus, facile eſt intelligere, quid ſentias, cum ab eorum inſtituto tua ratio tam uehementer abhorreat: probe enim te, quæ noſtra debeat eſſe in iungendis amicitijs cautio, quæ in ijſdem colendis religio, quod item in omni uita præſtandum officium ſit, horum librorum, quos nunc tibi inſcriptos ad te mittimus, lectio erudiuit. ſenſi in me ipſo quem ab opibus non magnopere firmum, aut ne firmum quidem, tamen octauum abhinc annum tanto ſtudio es complexus, quantum, qui ab omni re paratiſſimus ſit, remunerando compenſare uix poßit. cumq; rerum mearum ſtatus, ut ſunt humana, interdum mutaretur: memoria teneo, te, nunquam immutatum, eandem ſemper cum mihi, tum fratribus meis uoluntatem, ac beneuolentiam præſtitiſſe. cum uero maior aliquanto inter nos conſuetudo eſſe cœpiſſet; quod quidem eſt factum, poſtea quàm te in noſtram uicinitatem contuliſti: facile ſentio, ad meam uitam recte conformandam quãto mihi obſeruatio tuorum morum fuerit adiumento. colloquutiones uero de literis noſtræ quid non dicam delectationis, ſed utilitatis habuerunt? equidem, ſi liceret, totos dies uellem tecum ponere. quarum enim ego rerum cognitione delector, earum in omni genere quæ tuì ſit iudicij ſubtilitas, intelligo. ſed hanc latine ſcribendi rationem, in qua multi nunc uolunt excellere, paucißimi poſſunt, eam uero ſic tenes, ut tuis ſcriptis mihi quidem nihil eſſe purius uideatur. quod eo

mirandum est magis, quia tu non, ut alij, diuturno, atque assiduo librorũ usu, sed temporũ studio subciſiuorum, hoc uti posses, consecutus es. nam ut omittam, q; tibi, cuius fidei atque prudentiæ Veneti senatus arcana creduntur, otium non sæpe contingit: ecqui dies est, quo non ex amicis tuis aut cõsilio tibi aliquis, aut opera, aut etiam re sit adiuuandus? qua in consuetudine retinenda nimium diligens esse dũ uis, accidit sæpe, ut tuum potius ipse cõmodum, quàm officij colendi facultatem prætermittas. quo ego me aptius facere sum arbitratus, si hæc opuscula, in quibus maxime de officio præcepta traduntur, ad te, quẽ cognoui esse omnium officiosissimum, mitterem. genus hoc Rhamberte quoddam est, quo ego eos, qui de me bene meriti sunt, remunerari soleo. perpende rem, nulla uidebitur: animum respice, gratissimum dices. Vale.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIB. I.

Vamquam te, Marce filij, annum iam audientem Cratippum, idq; Athenis, abundare oportet præceptis, institutisq; philosophiæ, propter summam & doctoris auctoritatem, & urbis, quorũ alter te scientia augere potest, altera exemplis: tamen, ut ipse ad meam utilitatem semper cũ græcis latina coniũxi, neq; id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusq; orationis facultate. quam quidem ad rem nos, ut uidemur, magnum attulimus adiumentum hominibus nostris, ut non modo græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantulum se arbitrentur adeptos & ad dicendum, et ad iudicandum. quamobrem disces tu quidem à principe huius ætatis philosophorum, & disces, quàm diu uoles: (tam diu autem uelle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit) sed tamen nostra legens non multum à Peripateticis dissidentia, (quoniam utriq; et Socratici, & Platonici esse uolumus) de rebus ipsis utere tuo iudicio: nihil enim impedio: orationem autẽ latinam profecto legendis nostris efficies pleniorem. nec uero hoc arroganter dictum existimari uelim: nam philosophandi scientiam concedens multis; quod est oratoris proprium, apte, distincte, ornateq; dicere, quoniã in eo studio ætatem consumpsi, si id mihi assumo, uideor id meo iure quodam modo uendicare. quãobrem

magnopere te hortor mi Cicero, ut non ſolum orationes meas, ſed hos etiam de philoſophia libros, qui iã ſe illis ferè æquarunt, ſtudioſe legas: uis enim dicendi maior eſt in illis: ſed hoc quoq; colendum eſt æquabile, et temperatum orationis genus. & id quidem nemini uideo Græcorum adhuc contigiſſe, ut idem utroq; in genere laboraret, ſequereturq; et illud forenſe dicendi, et hoc quietum diſputandi genus: niſi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis, orator parum uehemens, dulcis tamen, ut Theophraſti diſcipulum poſſis agnoſcere. nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum ſit iudicium: utrunq; certe ſecuti ſumus. equidem et Platonem exiſtimo, ſi genus id forenſe dicẽdi tractare uoluiſſet, grauiſſime, et copioſiſſime potuiſſe dicere: & Demoſthenem, ſi illa, quæ à Platone didicerat, tenuiſſet, & pronunciare uoluiſſet, ornate, ſplendideq; facere potuiſſe. eodemq; modo de Ariſtotele, et Iſocrate iudico: quorum uterque ſuo ſtudio delectatus, contempſit alterum. ſed, cum ſtatuiſſem aliquid hoc tempore ad te ſcribere, et multa poſthac, ab eo exordiri uolui maxime, quod & ætati tuæ eſſet aptiſſimum, & auctoritati meæ grauiſſimum: nam, cum multa ſint in philoſophia et grauia & utilia, accurate, copioſeq; à philoſophis diſputata, latiſſime patere uidentur ea, quæ de officijs tradita ab illis, et præcepta ſunt: nulla enim uitæ pars neque publicis, neque priuatis, neque forenſibus, neque domeſticis in rebus, neque ſi tecum agas quid, neque ſi cum altero contrahas, uacare officio poteſt: in eoq; colendo ſita uitæ eſt honeſtas omnis, et in negligendo tur-

pitudo. atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum: quis est enim, qui nullis officij præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ, propositis malorum & bonorũ finibus, officiũ omne peruertunt: nam, qui sũmum bonum sic instituit, ut nihil habeat cũ uirtute cõiunctum; idq; suis commodis, non honestate metitur; hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate uincatur, fit, ut neq; amicitiam colere possit, nec iustitiam, nec liberalitatem: fortis uero, dolorem summum malum iudicans; aut temperans, uoluptatẽ summum bonũ statuens, esse certe nullo modo potest. quæ quanquã ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat; tamen sunt à nobis alio loco disputata. hæ disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ esse uelint, de officio nihil queant dicere: neq; ulla officij præcepta firma, stabilia, coniuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab ijs, qui solã, aut ab ijs, qui maxime honestatem propter se, dicant expetendam. itaq; propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniã Aristonis, Pyrrhonis, et Herilli iampridem explosa sententia est: qui tamen haberent ius suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectũ reliquissent, ut ad officij inuentionem aditus esset. sequemur igitur hoc quidem tempore, et in hac quæstionem potissimum Stoicos, non ut interpretes; sed, ut solemus, è fontibus eorum, iudicio, arbitrioq; nostro, quantum, quoq; modo uidebitur, hauriemus. Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse miror: om-

nis enim, quæ à ratione ſuſcipitur de aliqua re, inſtitutio debet à definitiõe proficiſci; ut intelligatur, quid ſit id, de quo diſputetur. Omnis de officio duplex eſt quæſtio. unum genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod poſitum eſt in præceptis, quibus in omnes partes uſus uitæ confirmari poſſit. ſuperioris generis huiuſmodi exempla ſunt: omnia ne officia perfecta ſint; nunquid officium aliud alio maius ſit; & quæ ſunt generis eiuſdem. quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea, quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad inſtitutionem uitæ communis ſpectare uidentur. de quibus eſt nobis his libris explicandum. Atq; etiam alia diuiſio eſt officij. nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. perfectum autem officiũ rectũ (opinor) uocemus, quod Græci κατόρθωμα, hoc autem, commune, quod ἡ καθήκον uocãt. atq; ea ſic definiunt, ut, rectum quod ſit, id perfectum officium eſſe definiant; medium autem officium, id eſſe dicant, quod cur factum ſit, ratio probabilis reddi poſſit. Triplex igitur eſt, ut Panætio uidetur, conſilij capiendi deliberatio. nam honeſtum ne factu ſit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit, in quo conſiderando, ſæpe animi in contrarias ſententias diſtrahuntur. tum autem inquirunt, aut conſultant, ad uitæ commoditatem, iucunditatemq;, ad facultates rerum, atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & ſe poſſint iuuare, et ſuos, conducat id, nec ne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. tertium dubitandi genus eſt, cum pugnare uidetur cum honeſto id, quod

uidetur esse utile: cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra reuocare ad se uidetur, fit, ut distrahatur in deliberando animus, afferatq; ancipitem curam cogitandi. hac in diuisione, cum praeterire aliquid maximum uitium in diuidendo sit, duo praetermissa sunt: nec enim solum, utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet; sed etiam, duobus propositis honestis, utrũ honestius; itemq;, duobus propositis utilibus, utrum utilius. ita, quam ille triplicem putauit esse rationem, in quinque parte distribui debere reperitur. primum igitur est de honesto, sed dupliciter; tum pari ratione de utili, post de comparatione eorum disserendum.

Principio generi animantium omni est à natura tributum, ut se, uitam, corpusq; tueatur, declinetq; ea, quae nocitura uideantur; omniaq;, quae sint ad uiuendum necessaria, inquirat, & paret, ut pastum, ut latibula, ut alia eiusdem generis. commune item animantium omnium est coniunctionis appetitus procreandi causa, & cura quaedam eorum, quae procreata sunt. sed inter hominem, & beluam hoc maxime interest, quod haec tantum, quantum sensu mouetur, ad id solum, quod adest, quodq; praesens est, se accommodat, paululum admodum sentiens praeteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia, & causas rerum uidet, earumq; progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, rebusq; praesentibus adiungit, atque annectit futuras; facile totius uitae cursum uidet, ad eam degendam praeparat res necessarias: eademq; natura ui rationis hominem conciliat ho-

mini & ad orationis, & ad uitæ societatem; ingenerat́q; in primis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt; impellit́q;, ut hominum cœtus & celebrari inter se, & sibi obedire uelit; ob eaśq; causas studeat parare ea, quæ suppeditent ad cultum, & ad uict̃um, nec sibi soli, sed coniugi, liberis, cæteriśq;, quos charos habeat, tueríq; debeat. quæ cura excitat etiam animos, & maiores ad rem gerendam facit. in primiśq; hominis est propria, ueri inquisitio, atque inuestigatio. itaque, cum sumus necessarijs negocijs, curiśq; uacui, tum auemus aliquid uidere, audire, ac discere; cognitioneḿq; rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad bene, beatéq; uiuendum necessariam ducimus. ex quo intelligitur, quod uerũ, simplex, sinceruḿq; sit, id esse naturæ hominis aptissimum. huic ueri uidendi cupiditati adiuncta est appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene informatus à natura uelit, nisi præcipienti, & docenti, aut utilitatis causa iuste, & legitime imperanti: ex quo animi magnitudo existit, humanarṹq; rerum contemptio. nec uero illa parua uis naturæ est, rationiśq;, quòd unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis dict̃iśq;, qui modus. itaque eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, uenustatem, conuenientiam partium sentit. quam similitudinem natura, ratióq; ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consilijs, factiśq; conseruandum putat; cauet́q;, ne quid indecore, effœminatéue faciat, tum, in omnibus &

opinionibus, et factis ne quid libidinose aut faciat, aut cogitet. quibus ex rebus conflatur, & efficitur, id quod quærimus, honestum; quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quod'q; uere dicimus, etiam si à nullo laudetur, laudabile esse natura. Formam quidem ipsam Marce fili, & tanquam faciem honesti uides. quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ. Sed omne, quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perspicientia ueri, solertia'q; uersatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendo'q; suum cuiq; & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi, atque inuicti magnitudine, ac robore; aut in omnium, quæ fiunt, quæ'q; dicuntur, ordine, & modo, in quo inest modestia, & temperantia. quæ quatuor quanquam inter se colligata, atque implicita sunt: tamen ex singulis certa officiorum genera nascũtur: uelut ex ea parte, quæ prima descripta est, in qua sapientiam, & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inuentio ueri: eius'q; uirtutis hoc munus est proprium: ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque uerissimum sit, qui'q; & acutissime, & celerrime potest & uidere, & explicare rationem, is prudentissimus, & sapientissimus rite haberi solet. quo circa huic, quæ si materia, quam tractet, & in qua uersetur, subiecta est ueritas. reliquis autem tribus uirtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parandas, tuendas'q;, quibus actio uitæ continetur; ut societas hominum, coniunctio'q; seruetur; & animi excellentia, magnitudo'q; cum in augendis opibus, utilitatibus'q; et sibi, &

ſuis comparandis, tum multo magis in his ipſis deſpiciendis eluceat. ordo autem, & conſtantia, & moderatio, & ea, quæ ſunt his ſimilia, uerſantur in eo genere, ad quod adhibenda eſt actio quædam, non ſolum mentis agitatio: his enim rebus, quæ tractantur in uita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honeſtatem, & decus conſeruabimus. Ex quatuor autem locis, in quos honeſti naturam, uiḿq; diuiſimus, primus ille, qui in ueri cognitione conſiſtit, maxime naturam attingit humanam: omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis, & ſcientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, neſcire, & decipi, & malum, & turpe ducimus. in hoc genere & naturali, & honeſto duo uitia uitanda ſunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hiſq; temere aſſentiamus: quod uitium effugere qui uolet, (omnes autem uelle debebunt) adhibebit ad conſiderandas res & tempus, & diligentiam. alterum eſt uitium, quòd quidam nimis magnum ſtudium, multaḿq; operam in res obſcuras, atq; difficiles conferunt, eaſdeḿq; non neceſſarias. quibus uitijs declinatis, quod in rebus honeſtis, & cognitione dignis operæ, curǽq; ponetur, id iure laudabitur: ut in aſtrologia C. Sulpitium audiuimus, in geometria Sex. Pompeium ipſi cognouimus, multos in dialectica, plures in iure ciuili. quæ omnes artes in ueri inueſtigatione uerſantur: cuius ſtudio à rebus agendis abduci, contra officium eſt: uirtutis enim laus omnis in actione conſiſtit: à qua tamen ſæpe fit intermiſſio, multiq; dantur ad ſtudia reditus: tum agitatio mentis, quæ nunquã acquieſcit, poteſt nos in ſtu

dijs cogitationis & ſine opera noſtra continere. omnis autem cogitatio, motuſq; animi aut in conſilijs capiẽdis de rebus honeſtis, et pertinentibus ad bene, beateq; uiuẽdum, aut in ſtudijs ſcientiæ, cognitionisq; uerſabitur. ac de primo quidem officij fonte diximus. De tribus autem reliquis, latiſſime patet ea ratio, qua ſocietas hominum inter ipſos, & uitæ quaſi communitas continetur. cuius partes duæ ſunt; iuſtitia, in qua uirtutis ſplendor eſt maximus, ex qua boni uiri nominantur, et huic coniuncta beneficentia, quam eandem uel benignitatẽ, uel liberalitatem appellare licet. Sed iuſtitiæ primum munus eſt, ut ne cui quis noceat, niſi laceſſitus iniuria; deinde, ut cõmunibus pro cõmunibus utatur, priuatis autem ut ſuis. ſunt autem priuata nulla natura; ſed aut ueteri occupatione, ut qui quodam in uacua uenerunt; aut uictoria, ut qui bello potiti ſunt; aut lege, aut pactione, conditione, ſorte. ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur, Tuſculanus Tuſculanorum. ſimiliſq; eſt priuatarum poſſeſſionum deſcriptio. ex quo, quia ſuum cuiusq; fit eorum, quæ natura fuerant cõmunia; quod cuiq; obtigit, id quiſq; teneat. eo ſi quis ſibi plus appetet, uiolabit ius humane ſocietatis. ſed quoniam (ut præclare ſcriptum eſt à Platone) non nobis ſolum nati ſumus, ſed ortus noſtri partem patria, partem parentes uendicant, partem amici; atq; (ut placet Stoicis) quæ in terris gignuntur, ad uſum hominum omnia creari, homines autẽ hominum cauſa eſſe generatos, ut ipſi inter ſe alij alijs prodeſſe poſſent: in hoc naturam debemus ducem ſequi, & cõmunes utilitates in medium afferre; mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus,

tum opera, tũ facultatibus deuincere hominum inter homines societatem. Fundamentum autem iustitiæ est fides, id est dictorum, conuentorũq; constantia, et ueritas. ex quo, quanquam hoc uidebitur fortasse cuipiam durius, tamẽ audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde uerba sint ducta, credamusq; quia fiat quod dictum ẽst, appellatam fidem. Sed iniustitiæ duo genera sunt; unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab ijs, quibus infertur, si possint, non propulsant iniuriam: nam qui iniuste impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatiõe incitatus, is quasi manus uiolenter uidetur afferre socio: qui autẽ non defendit, nec obsistit, si potest, iniuriæ, tam est in uitio, quàm si parẽtes, aut amicos, aut patriam deserat. Atq; illæ quidem iniuriæ, quæ nocẽdi causa de industria inferuntur, sæpe è metu proficiscuntur, cũ is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne, nisi id alteri fecerit, ipse aliquo afficiatur incõmodo. maximã autẽ partẽ ad iniuriam faciendam aggrediũtur nonnulli, ut adipiscantur ea, quæ concupierunt: in quo uitio latissime patet auaritia. expetuntur autem diuitiæ tum ad usus uitæ necessarios, tum ad perfruendas uoluptates. in quibus autem maior est animus, in his pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat ullam satis magnam pecuniã esse ei, qui in Rep. princeps uellet esse, qui suis fructibus exercitũ alere non posset. delectant etiam magnifici apparatus, uitæq; cultus cum elegantia, et copia. quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. nec uero rei familiaris amplificatio nemini nocẽs uitu-

peranda est: sed fugienda semper iniuria. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos iustitiæ capiat obliuio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ ue cupiditatem inciderint: quod enim est apud Ennium,

Nulla sancta societas, nec fides regni est,

id latius patet: nam quidquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo plerunq; fit tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam seruare societatem. declarauit id modo tempestas C. Cæsaris, qui omnia iura diuina, & humana peruertit propter eum, quē sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. est autem in hoc genere molestum, q̄ in maximis animis, splendidissimis ingenijs plerunq; existunt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates: quo magis cauendum est, ne quid in eo genere peccetur. sed in omni iniustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunq; breuis est, & ad tempus, an consulto, & cogitata fiat iniuria: leuiora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt; quàm ea, quæ meditata, et præparata inferuntur. ac de inferēda quidem iniuria satis dictum est. Prætermittendæ aũt defensionis, deserendiq; officij plures solent esse causæ: nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt; aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studijs, quibusdam ue occupationibus sic impediũtur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. itaq; uidendum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum; quòd in ueri inuestigatione uersentur, quoq; ea, quæ pleriq; uehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo du-

cant propterea iustos esse: nam dum alterum iustitiæ genus assequuntur, inferẽda ne cui noceant iniuria; in alterum incidunt: discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt: itaque eos ne ad Remp. quidem accessuros putat, nisi coactos. æquius autem erat id uoluntate fieri; nam hoc ipsum ita iustum est, quod recte fit, si est uoluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam uideantur iniuriam. qui, dum altero iniustitiæ genere uacant, in alterum incurrunt: deserunt enim uitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus iniustitiæ propositis, adiunximus causas utriusq; generis, easq; res ante constituimus, quibus iustitia cõtinetur; facile, quod cuiusq; temporis officium sit, poterimus, nisi nosmet-ipsos ualde amabimus, iudicare: est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes humani nihil à se alienum putat. sed tamen, quia magis ea percipimus, atq; sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eueniunt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quasi longo interuallo interiecto uidemus; aliter de illis, ac de nobis, iudicamus. quo circa bene præcipiunt, qui uetant quidquam agere, quod dubites æquum sit, an iniquum: æquitas enim lucet ipsa per se, dubitatio autem cogitationem significat iniuriæ. sed incidunt sæpe tempora, cum ea, quæ maxime uidentur digna esse iusto homine, eoq;, quem uirũ bonum dicimus, commutantur, fiuntq; contraria; ut, non reddere depositum, etiam ne furioso promissum facere, quæq; pertinent ad

ueritatem,

ueritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non ſeruare, ſit iuſtum: referri enim decet ad ea, quæ propoſui in principio, fundamenta iuſtitiæ; primũ, ut ne cui noceatur; deinde, ut communi utilitati ſeruiatur. ea cum tempore commutantur, commutatur officium, ut non ſemper ſit idem: poteſt enim accidere promiſſum aliquod, & conuentum, ut id effici ſit inutile uel ei, cui promiſſum ſit; uel ei, qui promiſerit: nam ſi (ut in fabulis eſt) Neptunus, quod Theſeo promiſerat, non feciſſet, Theſeus filio Hippolito non eſſet orbatus: ex tribus enim optatis (ut ſcribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optauit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. nec promiſſa igitur ſeruanda ſunt ea, quæ ſint iis, quibus promiſeris, inutilia: nec, ſi plus tibi noceant, quàm illi proſint, cui quidẽ promiſeris, contra officium eſt, maius damnũ anteponi minori: ut, ſi conſtitueris te cuipiam aduocatum in rem præſentem eſſe uenturum, atque interim grauiter ægrotare filius cœperit, non ſit contra officium, non facere, quod dixeris; magiſq; ille, cui promiſſum ſit, ab officio diſcedat, ſi ſe deſtitutum queratur. Iã, illis promiſſis non ſtãdũ eſſe, quis non uidet, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiſerit? quæ quidem pleraque iure prætorio liberantur, non nulla legibus. Exiſtunt etiam iniuriæ ſæpe calumnia quadam, & nimis callida, et malitioſa iuris interpretatione. ex quo illud, Summum ius ſumma iniuria, factum eſt iam tritũ ſermone prouerbiũ. quo in genere etiam in Rep. multa peccantur. ut ille, qui, cum triginta dierum eſſent cum hoſte pactæ inducię, noctu populabatur agros, quòd dierum eſ

sent pactæ, non noctium inducię. nec noster quidem probandus est; si uerum est, Q. Fabium Labeonẽ, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis, et Neapolitanis de finibus agri à senatu datum, cum ad locum uenisset, cum utrisque separatim locutum, ne cupide quid agerent, nec appeterent, atque ut regredi, quàm progredi mallent: id cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est: itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminauit: in medio relictum quod erat, populo R. adiudicauit. decipere hoc quidem, non iudicare est: quocirca in omni re fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam aduersus eos seruanda, à quibus iniuriam acceperis: est enim ulciscendi, & puniendi modus: atq; haud scio, an satis sit eum, qui lacessierit, iniuriæ suæ pœnitere, ut ipse ne quid tale posthac committat, et cæteri sint ad iniuriam tardiores. Atque in Rep. maxime conseruanda sunt iura belli: nam cum sint duo genera decertandi, unum per disceptationem, alterũ per uim, cumq; illud proprium sit hominis, hoc belluarum; confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine iniuria in pace uiuatur: parta autem uictoria conseruandi sunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerũt: ut maiores nostri Tusculanos, Aequos, Volscos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiã acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus sustulerunt: nollem Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatem loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. mea quidem sententia, paci, quæ

nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendū. in quo si mihi obtemperatum esset, si non optimam, at aliquam Rem.p. quæ nunc nulla est, haberemus. & cū ijs, quos ui deuiceris, consulendum est: tum ij, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt, quāuis murum aries percusserit, recipiendi sunt. in quo tantopere apud nostros iustitia culta est, ut ij, qui ciuitates aut nationes deuictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent more māiorum. ac belli quidem æquitas sanctissime fœciali populi R. iure perscripta est: ex quo intelligi potest, nullum bellum esse iustū, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum ante sit, & indictum. Pompilius Imperator tenebat prouinciā, in cuius exercitu Catonis filius tyro militabat. cum autem Pompilio uideretur unam dimittere legionem, Catonis quoq; filium: qui in eadem legione militabat, dimisit. sed, cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eū obligaret militiæ sacramento, quia, priore amisso, iure pugnare cum hostibus non poterat. adeo summa erat obseruatio in bello mouendo. Marci quidem Catonis senis est epistola ad Marcum filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à Consule, cum in Macedonia bello Persico miles esset. monet igitur, ut caueat, ne prælium ineat: negat enim ius esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. equidem illud etiam animaduerto, quòd, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis uocaretur, lenitate uerbi tristitiā rei mitigante: hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quē nunc peregrinū dicimus:

indicant duodecim tabulæ, AVT ſtatus dies cum hoſte: itemq;, ADVERSVS hoſtem æterna auctoritas. quid ad hanc manſuetudinem addi poteſt, eũ, qui cum bella geras, tam molli nomine appellare? quanquã id nomen durius efficit iam uetuſtas: à peregrino enim receſſit, et proprie in eo, qui contra ferret arma, remanſit. Cum uero de imperio decertatur, belloq; quæritur gloria, cauſas omnino ſubeſſe tamen oportet eaſdem, quas dixi paulo ante iuſtas cauſas eſſe bellorum. ſed ea bella, quibus imperij gloria propoſita eſt, minus acerbe gerenda ſunt. ut enim, cum ciuiliter contendimus, aliter, ſi eſt inimicus, aliter, ſi competitor; cum altero certamen honoris, & dignitatis eſt, cum altero capitis, & famæ: ſic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum ut cum inimicis gerebatur, uter eſſet, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui iuſtiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara ſententia eſt.

Nec mi aurum poſco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes,
Ferro, non auro uitam certemus utrique.
Vos ue uelit, an me regnare hera, quid ue ferat ſors,
Virtute experiamur. & hoc ſimul accipe dictum:
Quorum uirtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum eſt.
Dono: ducite: doq; uolentibus cum magnis dijs.

regalis ſanè, & digna Aeacidarum genere ſententia. atque etiam, ſi quid ſinguli, temporibus adducti, hoſti promiſerint, eſt in eo ipſo fides ſeruanda: ut primo Pu-

nico bello Regulus captus à Pœnis, cum de captiuis commutandis Romam missus esset, iurasset́q; se rediturum, primum, ut uenit, captiuos reddendos in senatu nō censuit: deinde, cum retineretur à propinquis, & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quā fidem hosti datam fallere. ac de bellicis quidem officijs satis dictum est. Meminerimus autem, & aduersus infimos iustitiā esse seruandam. est autem infima conditio & fortuna seruorum: quibus, non male præcipiunt, qui ita iubēt uti, ut mercenarijs ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cum autem duobus modis, id est aut ui, aut fraude, fiat iniuria: fraus quasi uulpeculæ, uis leonis uidetur: utrunq; alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna maiore. totius autē iniustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cum maxime fallunt, id tamen agunt, ut uiri boni esse uideantur. de iustitia satis dictum est. Deinceps (ut erat propositum) de beneficentia, ac liberalitate dicatur. qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones: uidendum est enim primum, ne obsit benignitas & ijs ipsis, quibus benigne uidebitur fieri, & cæteris: deinde, ne maior benignitas sit, quàm facultas: tum, ut pro dignitate cuique tribuatur: id enim est iustitiæ fundamentum; ad quam hæc referenda sunt omnia: nam & qui gratificatur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse uelle uideantur, non benefici, neque liberales, sed pernicioſi assentatores iudicandi sunt; &, qui alijs nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, ut si in suā rem aliena conuertant. sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris, & gloriæ, qui eripiunt ab alijs, quod

alij largiantur: hiq; arbitrantur se beneficos in suos amicos uisum iri, si locupletent eos quacunque ratione. id autem tantum abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. uidendum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. quare L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos non debet liberalis uideri: nihil enim est liberale, quod non sit idem iustum. Alter locus erat cautionis, ne benignitas maior est, quam facultates; quod: qui benigniores uolunt esse, quàm res patitur, primum in eo peccant, quod iniurioſi sunt in proximos: quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. inest autem in tali liberalitate cupiditas rapiendi plerunque, & auferendi per iniuriam, ut ad largiẽdum suppetant copiæ. uidere etiam licet pleroſque nõ tã naturâ liberales, quã quadam gloria ductos, ut benefici uideantur, facere multa, quæ ab ostentatione proficiſci magis, quam à uoluntate uideantur. talis autem simulatio uanitati est coniunctior, quam aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis. in quo & mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, et animus erga nos, et cõmunitas, ac societas uitæ, & ad nostras utilitates officia ante collata. quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin minus, plures causæ, maioresq; ponderis plus habebũt. quoniam autem uiuitur non cũ perfectis hominibus, plenéq; sapientibus, sed cum ijs in quibus, præclare agitur, si sint simulacra uirtutis: etiam hoc intelligendũ puto, neminem omnino esse negligẽdũ, in quo aliqua signi

ficatio uirtutis appareat; colendum autem esse ita quẽ que maxime, ut quisque maxime uirtutibus his leniori bus erit ornatus, modestia, temperantia, ac ipsa, de qua iam multa dicta sunt, iustitia: nam fortis animus, & magnus in homine non perfecto, nec sapiẽte ferucntior plerunque est: illæ uero uirtutes bonum uirum uiden tur potius attingere. atque hæc in moribus considerentur. De beneuolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tri buamus, à quo plurimum diligimur, sed beneuolentiã non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius, & constantia iudicemus. sin erũt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia; maior quædam cura adhibenda est: nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. quòd si ea, quæ acceperis utenda, maiore mensura, si modo possis, iubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio prouocati facere debemus? an non imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt, quàm acceperunt? etenim si in eos, quos spe ramus nobis profuturos, non dubitamus officia confer re: quales in eos esse debemus, qui iam profuerunt? nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dãdi beneficij, alterum reddendi: demus, nec ne, in nostra potestate est; non reddere uiro bono non licet, si modo id facere possit sine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt de lectus habendi: nec dubium, quin maximo cuique plu rimum debeatur. in quo tamen in primis, quo quisque animo, studio, beneuolentia fecerit, ponderandum est: multi enim multa faciunt temeritate quadam, sine iu dicio, uel modo, in omnes, uel repentino quodam, quasi

uento, impetu animi incitati. quæ beneficia æque magna non sunt habenda, atq; ea, quæ iudicio, cõsiderate, constanter'q; delata sunt. Sed in collocando beneficio, et in referenda gratia, si cætera paria sunt, hoc maxime officij est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari. quod contra fit à plerisque: à quo enim plurimum sperant, etiam si ille his non eget, tamen ei potissimum inseruiunt. Optime autem societas hominum, coniunctio'q; seruabitur. si ut quisque erit coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ naturæ principia sint communitatis, & societatis humanæ, repetendum altius uidetur. est enim primum, quod cernitur in uniuersi generis humani societate. eius autem uinculum est ratio, & oratio, quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines, coniungit'q; naturali quadam societate. neque ulla re longius absumus à natura ferarum: in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus, iustitiam, æquitatem, bonitatẽ non dicimus: sunt enim rationis, & orationis expertes. ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est. in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est seruanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum; è quibus ipsis cætera sic obseruentur, ut in Græcorum prouerbio est amicorum omnia esse communia. omnia autem communia hominum uidentur ea, quæ sunt generis eiusdem, quod ab Ennio positum in una re, transferri per multas potest:

Vt homo, qui erranti comiter monstrat uiam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit,
Vt nihilo minus ipsi luceat, cum illi accenderit.

una enim ex re satis præcipitur, ut, quidquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique, uel ignoto. ex quo sunt illa communia, non prohibere aquam profluentem; pati ab igne ignem capere; si quis uelit consilium, fidele deliberanti dare. quæ sunt ijs utilia, qui accipiunt; danti non molesta. quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. sed quoniam copiæ paruæ singulorum sunt; eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: uulgaris liberalitas referenda est ad illũ Ennij *finem:* Nihilo minus ut ipsi luceat: *ut facultas sit, qua in nostros simus liberales.* Gradus autem plures *sunt societatis hominum: ut enim ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdẽ gentis, nationis, linguæ; qua maxime homines coniunguntur: interius etiam est, eiusdem esse ciuitatis: multa sunt enim ciuibus inter se communia, forũ, fana, porticus, uiæ, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines præterea, & familiaritates, multæq; cum multis res, rationesq; contractæ. arctior uero colligatio est, societas propinquorum: ab illa enim immensa societate humani generis, in exiguum, angustumq; concluditur. nam cum sit hoc natura commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi; prima societas in ipso est coniugio, proxima in liberis, deinde una domus communia omnia. id autem est principium urbis, et quasi seminarium* Reip. *sequũtur fratrum coniunctiones, post consobrinorum, sobri*

norumq; : qui cum una domo iam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias, exeunt. sequuntur connubia, & affinitates : ex quibus etiam plures propinqui. quæ propagatio, & soboles, origo est Rerump. sanguinis autem coniunctio, & beneuolentia deuincit charitate homines : magnum est enim eadem habere monimenta maiorum, eisdem uti sacris, sepulchra habere communia. sed omnium societatum nulla præstãtior est, nulla firmior, quam cum uiri boni, moribus similes, sunt familiaritate coniuncti: illud enim honestum, quod sæpe diximus, etiam si in alio cernimus, tamen nos mouet, atque illi, in quo id inesse uidetur, amicos facit. & quanquam omnis uirtus nos ad se allicit, facitq;, ut diligamus, in quibus ipsa inesse uideatur; tamen iustitia, & liberalitas id maxime efficit. nihil autem est amabilius, nec copulantius, quam morum similitudo bonorum : in quibus enim eadem studia sunt, eædemq; uoluntates, in his fit, ut æque quisque altero delectetur, ac se ipso: efficiturq; id, quod Pythagoras uult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficijs ultro, citroq; datis, acceptisq;. quæ mutua, et grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma deuinciuntur societate. sed, cum omnia ratione, animoq; lustraueris, omnium societatum nulla est gratior, nulla carior, quàm ea, quæ cũ Rep. est unicuique nostrum. chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium charitates patria una complexa est. pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? quo est detestabilior istorũ immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam,

& in ea funditus delenda occupati & sunt, & fuerunt. sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officij; principes sunt patria, & parentes, quorum beneficijs maxime obligati sumus; proximi liberi, totaque domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium; deinceps bene conuenientes propinqui, quibus communis etiã plerunque fortuna est. quamobrẽ necessaria uitæ præsidia debentur ijs maxime, quos ante dixi: uita autem, uictus q; communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam obiurgationes in amicis uigent maxime; estq; ea iucundissima amicitia, quam similitudo morum coniugauit. Sed in his omnibus officijs tribuendis, uidendum erit, quid cuique maxime necesse sit, & quid quisque nobiscum, uel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. ita non ijdẽ erũt necessitudinum gradus, qui & temporum. suntque officia, quæ alijs magis, quàm alijs, debeantur: ut, uicinũ citius adiueueris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem: at si lis in iudicio sit, propinquum potius, & amicum, quàm uicinum defenderis. hæc igitur, & talia circunspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatio q; capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus; et addendo, deducendo q; uidere, quæ reliqui summa fiat, ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas. sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamuis artis præcepta perceperint, quidquã magna laude dignum sine usu, et exercitatione consequi possunt: sic officij conseruandi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipsi; sed rei

magnitudo usum quoque, exercitationemq; desiderat. atq; ab ijs rebus, quæ sunt in iure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortũ est officium, satis ferè diximus. Intelligendum est autem, cũ proposita sint genera quatuor, è quibus honestas, officiumq; manaret, splendidissimum uideri, quod animo magno, elatoq;, humanasq; res despiciente factum sit. itaque in probris maxime in promptu est, si quid tale dici potest:

Vos etenim iuuenes animum geritis muliebrem,
Illaque uirgo uiri: &, si quid huiusmodi:
Salmaci da spolia sine sanguine, & sudore.

contraq; in laudibus; quæ magno animo, & fortiter, excellenterq; gesta sunt, ea nescio quo modo quasi pleniore ore laudamus. hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Plataeis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle: hinc noster Cocles, hinc Decij, hinc Cn. & P. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabilesq; alij: maximeq; ipse populus R. animi magnitudine excellit. declaratur aũt studiũ bellicæ gloriæ, quòd statuas quoq; uidemus ornatu ferè militari. sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis, & laboribus, si iustitia uacat, pugnatq; nõ pro salute communi, sed pro suis commodis, in uitio est: non enim modo id uirtutis non est, sed potius immanitatis omnem humanitatem repellẽtis. itaque probe definitur à Stoicis fortitudo, cum eam uirtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. quo circa nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidijs, & malitia laudem est adeptus: nihil enim honestum esse potest, quod iustitia uacat. præclarum igitur Platonis illud: non so

lum, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda; uerum etiã animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. itaque uiros fortes, & magnanimos, eosdem bonos, & simplices, ueritatis amicos, minimé q; fallaces esse uolumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ. sed illud odiosum est, quòd in hac elatione, & magnitudine animi facillime pertinacia, & nimia cupiditas principatus innascitur: ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorũ inflammatũ esse cupiditate uincendi; sic ut quisque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime uult princeps omnium esse uel potius solus esse. difficile autem est, cum præstare omnibus concupieris, seruare æquitatẽ, quæ est iustitiæ maxime propria. ex quo fit, ut neq; disceptatione uinci se, nec ullo publico, ac legitimo iure patiantur: existunt q; in Rep. plerunque largitores, et factiosi, ut opes quam maximas consequantur, et sint ui potius superiores, quàm iustitia pares. sed quo difficilius, hoc præclarius: nullum enim est tempus, quod iustitia uacare debeat. fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam. uera autem, & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat, principemq; esse mauult, quàm uideri: etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis uiris non est habendus. facillime autem ad res iniustas impellitur, ut quisque est altissimo animo & gloriæ cupido. qui locus est sanè lubricus, quòd uix inue-

nitur, qui laboribus ſuſceptis, periculiſq; aditis, nõ quæ ſi mercedem rerum geſtarum deſideret gloriam. Omnino fortis animus, & magnus duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum deſpicientia ponitur, cũ perſuaſum ſit nihil hominem, niſi quod honeſtum, decorũq; ſit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere, nulliq; neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ ſuccumbere. altera eſt res, ut, cum ita ſis affectus animo, ut ſupra dixi, res gerat magnas illas quidem, & maxime utiles, ſed ut uehementer arduas, plenasq; laborũ, & periculorum, tũ cauſæ uitæ, tum multarum rerũ, quæ ad uitam pertinent: harum rerum duarum ſplendor omnis, et amplitudo eſt, addo etiam utilitatem, in poſteriore: cauſa autem, & ratio efficiens magnos uiros eſt in priore: in eo enim eſt illud, quod excellentes animos, & humana contemnentes facit. id autem ipſum cernitur in duobus; ſi & ſolum id, quod honeſtum ſit, bonum iudices, & ab omni animi perturbatione liber ſis: nam & ea, quæ eximia pleriſq;, & præclara uidentur, parua ducere, eaque ratione ſtabili, firmaq; contemnere, fortis animi, magniq; dicendum eſt; & ea, quæ uidentur acerba, quæ multa, & uaria in hominum uita, fortunaq; uerſantur, ita ferre, ut nihil à ſtatu naturæ diſcedas, nihil à dignitate ſapientis, robuſti animi eſt, magnæq; conſtantiæ. non eſt autem conſentaneum, qui metu non frangatur, eũ frangi cupiditate; nec, qui inuictum ſe à labore præſtiterit, uinci à uoluptate. quamobrem & hæc uitanda ſunt, & pecuniæ fugienda cupiditas; nihil enim eſt tam anguſti animi, tamq; parui, quàm amare diuitias: nihil

honestius magnificentius, quam pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam, liberalitatem q; conferre. cauenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi: eripit enim libertatem, pro qua magnanimis uiris omnis debet esse contentio. nec uero imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda non nunquam. uacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & uoluptate animi, & iracundia, ut tranquillitas animi adsit, & securitas, quæ afferat tum constantiam, tum etiam dignitatem. multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes à negocijs publicis se remouerunt, ad ociumq; perfugerunt. in his & nobilissimi philosophi, longeq; principes, & quidam homines seueri, & graues nec populi, nec principum mores ferre potuerunt: uixerũtq; nonnulli in agris, delectati re sua familiari. his idẽ propositum fuit, quod & regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur, cuius proprium est sic uiuere, ut uelis. quare, cum hoc commune sit potentiæ cupidorum cum ijs, quos dixi, ociosis; alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint & suo, & paruo. in quo quidem neutrorum omnino contemnenda est sententia: sed & facilior, & tutior, & minus alijs grauis, aut molesta uita est ociosorum, fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem, amplitudinemq; aptior eorum, qui se ad Remp. & ad magnas res gerendas accommodauerunt. quapropter & his forsitan concedendum sit Remp. nõ capessentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ sese dedi

derunt;& ijs, quiaut ualetudinis imbecillitate,aut alia qua grauiore causa impediti, à Rep.recesserunt, cum eius administrandæ potestatem alijs,laudemq; concederent . quibus autem talis nulla est causa , si despicere se dicant ea,quæ pleriq; admirentur, imperia,& magistratus,his non modo non laudi, uerum etiam uitio dãdum puto.quorum iudicium in eo,quòd gloriam contemnant, & pro nihilo putent , difficile factu est non probare:sed uidentur labores, & molestias tum offensionum,tum repulsarum,quasi quandam ignominiã, timere,& infamiam:sunt enim,qui in rebus contrarijs parum sibi constent; uoluptatem seueriſſime contemnant,in dolore sint molliores ; gloriam negligant, frangantur infamia ; atque ea quidem non satis constanter.sed ijs,qui habent à natura adiumenta rerum gerẽdarum, abiecta omni cunctatione adipiscendi magistratus sunt , & gerenda Resp. est : nec enim aliter , aut regi ciuitas , aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem Remp. nihil minus quàm philosophis,haud scio an magis etiam,& magnificentia, et despicientia adhibenda est rerum humanarum,quam sæpe dico,et tranquillitas animi,atque securitas : si quidem nec anxij futuri sunt,& cum grauitate,constantiáq; uicturi.quæ eo faciliora sunt philosophis,quo minus patent multa in eorum uita, quæ fortuna feriat ; et quo minus multis rebus egent;et quia,si quid aduersi eueniat,tã grauiter cadere non possunt.quocircá nõ sine causa maiores motus animorum concitantur:maioráq; efficienda Remp.gerentibus,quàm quietis , quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & uacuitas

cultas ab angoribus. ad rem gerendam autem qui acce dit, caueat, ne id modo consideret, quàm illa res hone sta sit; sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. in quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet pro pter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatē. in omnibus autem negotijs prius, quàm aggrediare, ad hibenda est præparatio diligens. sed cum plerique arbi trentur res bellicas maiores esse, quàm urbanas; minuen da est hæc opinio: multi enim bella sæpe quæsiuerunt propter gloriæ cupiditatem: atque in magnis animis, in genijsq; id plerunque contingit, eoq; magis si sunt ad rē militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. uere autem si uolumus iudicare, multæ res extiterunt urba næ maiores, clarioresq;, quàm bellicæ. quamuis enim Themistocles iure laudetur, & sit eius nomen, quàm Solonis, illustrius; citeturq; Salamis clarissimæ testis uictoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis, ei, quo pri mum constituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quàm illud, iudicandum est: illud enim semel pro fuit, hoc semper proderit ciuitati: hoc consilio leges Athe nienſium, hoc maiorum instituta seruantur. & The mistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adiuuerit: at ille adiuuit Themistoclem: est enim bellum gestum consilio senatus eius, qui à Solone erat constitu tus. licet eadem de Pausania, Lysandroq; dicere. quo rum rebus gestis quanquam imperium Lacædemonio rum dilatatum putatur, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ conferendi sunt: quin etiam ob has ipsas causas & pratiores habuerūt exercitus, et fortiores. mihi quidem neque, pueris nobis,

M. Scaurus C. Mario, neque, cum uersaremur in rep. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere uidebatur: parua enim sunt foris arma: nisi est consilium domi. nec plus Africanus: singularis & uir, & imperator, in excidenda Numantia Reip. profuit, quàm eodem tempore P. Nasica priuatus, cum Ti. Graccum interemit. quanquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione: attingit enim & bellicam, quoniam ui, manuq; cõfecta est. sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano sine exercitu. illud autem optimum est, in quo me inuadi solere ab inuidis, & improbis audio:

Cedant arma togæ: concedat laurea linguæ.

ut enim alios omittam, nobis Remp. gubernantibus nõne togæ arma cessere? neque enim in Rep. periculũ fuit grauius unquam, nec maius otium. ita consiliis, diligẽtiaq; nostra celeriter de manibus audacissimorũ ciuiũ delapsa arma ipsa ceciderũt. quæ res igitur gesta est unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? licet enim Marce fili apud te gloriari, ad quem & hæreditas huius gloriæ, & factorum imitatio pertinet. mihi quidem certe uir abundans bellicis laudibus Cn. Põpeius multis audientibus hoc tribuit, ut diceret frustra se tertium triumphũ deportaturum fuisse, nisi meo in Rep. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quàm in his, operæ, studiiq; ponendum est: omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso, magnificoq; quærimus, animi efficitur, non corporis uiribus. exercendum tamen est corpus, et ita afficiendum, ut obedire consilio, rationiq; possit in

exequendis negotijs, & in labore tolerando. honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura, & cogitatione. in quo non minorem utilitatẽ afferunt, qui togati Reip. præsunt, quàm qui bella gerunt. itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, non nunquam etiam illata, ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum: in quo etiã mortui ualuit auctoritas. quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quam decertandi fortitudo: sed cauendum, ne id bellandi magis fuga, quàm utilitatis ratione faciamus. bellũ autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsita uideatur. fortis uero animi, & constantis est non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deijci, ut dicitur; sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione discedere. quanquam hoc animi, illud etiam ingenij magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquanto ante constituere, quid accidere possit in utranque partem; & quid agendũ sit, cũ quid euenerit; nec committere aliquid, ut aliquando dicendum sit, non putaram. hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia, consilióq; fidentis. temere autem in acie uersari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam, et belluarum simile est. sed, cum tẽpus est, necessitasq; postulat, decertandũ manu est, & mors seruituti, turpitudiniq; anteponenda. De euertendis autẽ, diripiendisq; urbibus ualde illud considerãdũ est, ne quid temere, ne quid crudeliter fiat. idq; est uiri magnanimi, reb. agitatis punire sontes, multitudinẽ cõseruare, in omni fortuna recta, atq; honesta retinere: ut .n. sunt (quẽadmodũ supra dixi) qui urbanis rebus bel-

licas anteponunt; sic reperias multos, quibus periculosa, & callida consilia quietis cogitationibus splendidiora, et maiora uideantur. nunquam omnino periculi fuga committendum est, ut imbelles, timidiq; uideamur: sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causa: quo nihil potest esse stultius. quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leuiter ægrotantes leuiter curant, grauioribus autem morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere coguntur. quare in tranquillo tempestatem aduersam optare, dementis est: subuenire autem tempestati quauis ratione, sapientis, eoq; magis, si plus adipiscere re explicata boni, quàm addubitata mali. periculosæ autem rerum actiones partim ijs sunt, qui eas suscipiunt; partim Reip. itemq; alij de uita, alij de gloria, & bene uolentia ciuium in discrimen uocantur. promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia, dimicareque paratius de honore, & gloria, quàm de cæteris commodis. inuenti autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed uitam etiam profundere pro patria parati essent; ijdem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere uellent, ne Rep. quidem postulante: ut Callicratidas, qui, cum Lacedæmoniorum dux esset Peloponnesiaco bello, multaque fecisset egregie, uertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginnusis remouendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. quibus ille respondit; Lacedæmonios, classe illa amissa, aliam parare posse; se fugere sine suo dedecore non posse. atque hæc quidē Lacedæmonijs plaga mediocris fuit, illa pestifera, qua cū Cle

ombrotus inuidiam timens, temere cum Epaminunda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. quanto Q. Maximus melius? de quo Ennius:

Vnus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postq; magisq; uiri nunc gloria claret.

quod genus peccandi uitandum est etiam in rebus urbanis: sunt enim, qui, quod sentiunt, etiam si optimũ sit, tamen inuidiæ metu non audent dicere. Omnino, qui Reip. præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: unum, ut utilitatem ciuium sic tueantur, ut, quidquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: alterum, ut totum corpus Reip. curent; ne, dum partem aliquam tuentur, reliquias deserant: ut enim tutela, sic procuratio Reip. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissi, gerẽda est. qui autem parti ciuium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in ciuitatem inducunt, seditionẽ, atque discordiam: ex quo euenit, ut alij populares, alij studiosi optimi cuiusque uideantur, pauci uniuersorũ. hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ, in nostra Rep. non solum seditionis, sed pestifera etiam bella ciuilia. quæ grauis & fortis ciuis, in Rep. dignus principatu fugiat, atque oderit, tradetq; se totum Reip. neque opes, aut potentiam consectabitur, totamq; eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. nec uero criminibus falsis in odium aut inuidiam quenquam uocabit: omninoq; ita iustitiæ, honestatiq; adhærescet, ut, dũ eã cõseruet, quãuis grauiter offendat, mortẽ appetat potius, quã deserat illa, quæ dixi. miserrima est omnino ambitio, honorũq;

contentio. de qua præclare apud eundem est Platonem: similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius Remp. administret, ut, si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret: idemq; præcipit, ut eos aduersarios existimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo iudicio tueri Remp. uelint: qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio. Nec uero audiendi, qui grauiter irascendũ inimicis putant, idq; magnanimi, & fortis uiri esse censent. nihil enim laudabilius, nihil magno, & præclaro uiro dignius placabilitate, atq; clemẽtia. In liberis uero populis, & iuris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi quæ dicitur; ne, si irascamur aut imẽ pestiue accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem, & odiosam incidamus. & tamẽ ita probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur Reipub. causa seueritas, sine qua administrari ciuitas non potest. omnis autem & animaduersio, & castigatio contumelia uacare debet, neque ad eius, qui punit aliquem, aut uerbis castigat, sed ad Reipub. utilitatem referri. Cauendum est etiam, ne maior pœna, quàm culpa sit; &, ne ijsdem de causis alij plectantur, alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo: nunquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium, & parum: quæ placet peripateticis, & recte placet, modo ne laudarent iracundiam, & dicerent utiliter à natura datam. illa uero omnibus in rebus repudianda est: optandũq;, ut ij, qui præsunt Reipub. legũ similes sint: quæ ad puniendũ non iracundia,

ſed æquitate ducuntur. Atque etiam in rebus proſperis, & ad uoluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam magnopere, faſtidium, arrogantiaḿq; fugiamus: nam ut aduerſas res, ſic ſecundas immoderate ferre, leuitatis eſt: præclaraque eſt æquabilitas in omni uita, & idem ſemper uultus, eadeḿq; frons: ut de Socrate, item de Caio quoque Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum Regem, rebus geſtis, & gloria ſuperatum à filio, facilitate uero, & humanitate uideo ſuperiorem fuiſſe: itaque alter ſemper magnus, alter ſæpe turpiſſimus fuit: ut recte præcipere uideantur, qui monent, ut, quanto ſuperiores ſimus, tanto nos ſummiſſius geramus. Panætius quidem auditorem Africanũ, & familiarem ſuum ſolitum ait dicere; ut equos propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultantes domitoribus tradere ſoleant, ut his facilioribus poſſint uti, ſic homines ſecundis rebus effrenatos, ſibíq; præfidentes tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, ut perſpicerent rerum humanarum imbecillitatem, uarietateḿq; fortunæ. Atque etiam in ſecundiſſimis rebus maxime eſt utendum conſilio amicorũ: hisq; etiam maior, quàm ante, tribuenda eſt auctoritas: ijsdeḿq; temporibus cauendũ eſt, ne aſſentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos ſinamus. in quo falli facile eſt: tales enim nos eſſe putamus, ut iure laudemur: ex quo naſcuntur innumerabilia peccáta, cũ homines inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis uerſantur erroribus. ſed hæc quidem hactenus. Illud autem ſic eſt iudicandum, maximas geri res, & maximi animi ab ijs, qui Remp. regant, quòd eorũ

administratio latissime pateat, ad plurimosq; pertineat. esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in uita ociosa, qui aut inuestigarent, aut conarentur magna quædam, seseq; suarum rerum finibus continerẽt; aut interiecti inter philosophos, & eos, qui Remp. administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab eius usu suos, potiusq; & amicis impartientes, & Reip. si quando usus esset. quæ primum bene parata sit, nulloq; turpi quæstu, neque odioso: tum quamplurimis, modo dignis, se utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec libidini potius, luxuriæq;, quàm liberalitati, & beneficentiæ pateat. hæc præscripta seruantem licet magnifice, grauiter, animoseque uiuere, atque etiam simpliciter, fideliter, uitæq; hominum amice sequitur, ut de illa reliqua parte honestatis dicendum sit, in qua uerecundia, & quasi quidã ornatus uitæ, temperantia & modestia, omnisq; sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. hoc loco continetur id, quod dici latine decorum potest: græce enim πρέπον dicitur. huius uis est ea, ut ab honesto non queat separari: nã &, quod decet, honestum est; &, quod honestũ est, decet. qualis autem differentia sit honesti, et decori, facilius intelligi, quàm explanari potest; quidquid enim est, quod deceat, id tũ apparet, cũ antegressa est honestas: itaque non solũ in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendũ est, sed etiã in tribus superioribus, quid deceat, apparet: nam & ratione uti atque oratione prudenter; & agere, quod agas, considerate; omniq; in re, quid sit ueri, uidere, & tueri decet: cõ

eraq; falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. & iusta omnia decora sunt; iniusta omnia contra, ut turpia sit indecora. similis est ratio fortitudinis: quod enim uiriliter, animoq; magno fit, id dignum uiro, & decorum uidetur; quod contra, id ut turpe sic indecorum. quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum, & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu: est enim quiddam, idq; intelligitur in omni uirtute, quod deceat: quod cogitatione magis à uirtute potest, quàm re separari. ut enim uenustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à ualetudine; sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum quidem illud est cum uirtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. est autem eius descriptio duplex: nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate uersatur; & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. atque illud superius sic ferè definiri solet: decorum id esse, quod consentaneũ sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. quæ autẽ pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse uelint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio, & temperantia appareat cum specie quadam liberali. hæc ita intelligi à philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequuntur, de quo alio loco plura dici solent. sed tum seruare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, & fit, & dicitur: ut si aut Aeacus, aut Minos diceret, ODERINT, dum metuant; aut,

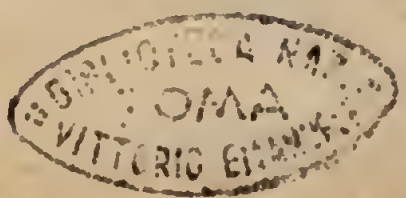

NATIS sepulcrum ipse est parens;
indecorum uideretur, quòd eos fuisse iustos accepimus.
at Atreo dicēte, plausus excitantur: est enim digna perso
na oratio. sed poetæ, quid quenque deceat, ex persona
iudicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natu
ra, magna cū excellentia, præstantiáq; animantium re
liquorum. quocirca poetæ in magna uarietate persona
rum, etiam uiciosis quid conueniat, & quid deceat, uide
bunt: nobis autem cum à natura constantiæ, moderatio
nis, temperantiæ, uerecundiæ partes datæ sint, cumq; ea-
dem natura doceat non negligere, quemadmodum nos
aduersus homines geramus; efficitur, ut & illud, quod
ad omnem honestatem pertinet, decorum, quàm late fu
sum sit, appareat, et hoc, quod spectatur in uno quoque
genere uirtutis: ut enim pulchritudo corporis apta com
positione mēbrorum mouet oculos, et delectat hoc ipso;
quòd inter se omnes partes cum quodam lepore consen-
tiūt; sic hoc decorum, quod elucet in uita, mouet appro
bationem eorum, quibuscum uiuitur, ordine, & constā
tia, moderatione dictorum omnium, atque factorū. ad-
hibenda est igitur quædam reuerentia aduersus homi-
nes, & optimi cuiusq;, & reliquorum: nam negligere,
quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed
etiam omnino dissoluti. est autem, quod differat in om-
ni ratione habenda, inter iustitiam, & uerecundiam.
iustitiæ partes sunt, non uiolare homines: uerecundiæ,
non offendere: in quo maxime perspicitur uis decori.
his igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, in
tellectum puto. Officium autem, quod ab eo ducitur,
hanc primum habet uiam, quæ deducit ad cōuenientiā

conseruationeḿq; naturæ: quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus; sequemuŕq; et id, quod acutũ, & perspicax natura est, & id, quod ad hominum societatem accommodatum; & id, quod uehemens, atq; forte. sed maxima uis decori in hac inest parte, de qua disputamus, neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probãdi, qui item ad naturam accõmodati sunt. Duplex est enim uis animorum, atq; naturæ. una pars in appetitu posita est; quæ est ὁρμὴ græce; quæ hominem huc, et illuc rapit: altera in ratione; quæ docet, & explanat, quid faciendum, fugienduḿq; sit. ita fit, ut ratio præsit, appetitus uero obtemperet. omni autem actio uacare debet temeritate, et negligentia; nec uero agere quidquã, cuius non possis causam probabilem reddere: hæc est enim ferè descriptio officij. Efficiendũ autem est, ut appetitus rationi obediant, eaḿq; neq; præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignauiam deserant; sint́q; trãquilli, atq; omni perturbatione animi careant. ex quo elucebit omnis constãtia, omniśq; moderatio. nam qui appetitus lõgius euagãtur, et tanquã exultantes siue cupiendo, siue fugiẽdo non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem, et modum transeunt: relinquunt enim, et abijciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturæ. à quibus non modo animi perturbantur, sed etiã corpora. licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut uoluptate nimia gestiunt: quorum omnium uultus, uoces, motus, statuśq; mutantur. ex quibus illud intelligitur (ut ad officij formam reuertamur) appetitus omnes cõtrahendos, se

dandoq;, excitandamq; esse animaduersionem, et diligẽ
tiam, ut ne quid temere, ac fortuitu, inconsiderate, ne-
gligenterq; agamus: neque enim ita generati à natura
sumus, ut ad ludum, & iocum facti esse uideamur, sed
ad seueritatem potius, & ad quædam studia grauiora,
atq; maiora ludo autẽ, et ioco uti illis quidẽ licet, sed, si
cut somno et quietibus cæteris, tum, cũ grauibus, seriisq;
rebus sati sfecerimus. ipsumq; genus iocandi non profu
sum, nec immodestum, sed ingenuum, & facetũ esse
debet: ut enim pueris non omnem licentiam ludendi da
mus, sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit alie-
na; sic in ipso ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat.
duplex omnino est iocandi genus: unum illiberale, petu
lãs, flagitiosum, obscœnum: alterũ elegãs, urbanũ, inge
niosum, facetũ. quo genere nõ modo Plautus noster, &
Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum
Socraticorum libri referti sunt: multaq; multorum face
te dicta; ut ea, quæ à sene Catone sunt collecta, quæ uo-
cantur ἀποφθέγματα. facilis igitur est distinctio in
genui, et illiberalis ioci. alter est, si tempore fit, ac remis-
so animo, libero dignus: alter ne homine quidẽ, si rerũ
turpitudini adhibetur uerborũ obscœnitas. ludendi etiã
est quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia pro-
fundamus, elatiq; uoluptate in aliquam turpitudinem
delabamur. suppeditant autem & campus noster, et stu
dia uenandi honesta exempla ludendi. sed pertinet ad
omnem officij quæstionem semper in promptu habere,
quantum natura hominis pecudibus, reliquisq; bestijs
antecedat: illæ enim sentiũt, nisi uoluptatẽ, ad eamq; fe
runtur omni impetu: hominis autem mens discendo ali

tur, et cogitando semper aliquid aut inquirit, aut agit, uidendiq;, & audiendi delectatione ducitur. quin etiã, si quis est paulo ad uoluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines nõ re, sed nomine) sed si quis est paulo erectior, quamuis uoluptate capiatur, occultat, & dissimulat appetitum uoluptatis, propter uerecundiam. ex quo intelligitur corporis uoluptatem non satis esse dignã hominis præstantia, eamq; contemni, et reiici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat uoluptati, diligenter ei tenendum esse modum eius fruendæ. itaque uictus, cultusq; corporis ad ualetudinẽ referantur, et ad uires, non ad uoluptatem. atque etiam, si considerare uolumus, quæ sit in natura excellentia, & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuria, et delicate, ac molliter uiuere; quamq; honestum, parce, continenter, seuere, sobrieq;. intelligendum est etiam, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo, quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæq; eius, qua antecellimus bestijs, à qua omne honestum, decorumq; trahitur, ex qua ratio inueniendi officij exquiritur: altera autem, quæ proprie singulis est tributa: ut enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt (alios enim uidemus uelocitate ad cursum, alios uiribus ad luctandum ualere; itemq; in formis. alijs dignitatem inesse, alijs uenustatem) sic & in animis existunt etiã maiores uarietates. erat in L. Crasso, & L. Philippo multus lepos, maior etiã, magisq; de industria in C. Cæsare L. filio. at ijsdẽ tẽporibus in M. Scauro, et in M. Druso adolescente singularis seueritas, in C. Lælio multa hilaritas, in eius

familiari Scipione ambitio maior, uita tristior. de Græcis autem dulcem & facetum, festiuiq; sermonis, atq; in omni ratione simulatorẽ, quẽ εἴρωνα Græci nominauerunt, Socratem accepimus; contra Pythagoram, et Periclem summam auctoritatem consecutos sine ulla hilaritate. callidum Annibalem ex Pœnorum, ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus, facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium cõsilia. in quo genere Græci Themistoclem Atheniensem, et Pheræũ Iasonem cæteris anteponunt. in primisq; uersutum, & callidum factum Solonis: qui, quo & tutior uita eius esset, et plus aliquanto Reip. prodesset, furere se simulauit. sunt his alij multum dispares, simplices, et aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidijs agendũ putant, ueritatis cultores, fraudis inimici: itemq; alij, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deseruiant, dum, quod uelint, consequantur: ut Syllam, & M. Crassum uidebamus. quo in genere uersutissimum, & patientißimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus; cõtraq; Callicratidã, qui præfectus classis proximus post Lysandrum fuit. itemq; in sermonibus, alium quidem uidemus, quanuis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse uideatur. quod in Catulo & in patre, & in filio, itemq; & in Hu
Q. Mutio Mancino uidimus. audiui et ex maioribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica; contraq; patrem eius, illum, qui Tiberij Gracchi conatus perditos uindicauit, nullam comitatem habuisse sermonis; nec non Xenocratem quidem seueriſsimum philosophorũ, ob eamq; rem ipsam magnum, clarumq; fuisse. innumerabiles aliæ dißimilitudines sunt naturæ, morumq;, mi

nime tamen uituperandorum. admodum autem tuēda sunt sua cuique nō uitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur: sic enim est faciendū, ut contra naturam uniuersam nihil cōtendamus; ea tamen conseruata, propriam naturam sequamur; ut etiam si sint alia grauiora, atque meliora, tamen nos studia nostra naturæ regula metiamur: neque enim naturæ attinet repugnare, nec quidquam sequi, quod assequi nequeas. ex quo magis emergit, quale sit decorum illud: ideo quia nihil decet inuita (ut aiunt) Minerua, id est aduersante, et repugnante natura. omnino, si quid quā est decorū, nihil est profecto magis, quàm æquabilitas uniuersæ uitæ, tum singularum actionum: quam conseruare non possis, si aliorum naturā imiteris, omittas tuam: ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne, ut quidam, græca uerba inculcantes, iure optimo rideamur; sic in actiones, omnem'q; uitā nullam discrepātiam conferre debemus. atque hæc differentia naturarum tantam habet uim, ut non nūquam mortē sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem causa non debeat: non enim alia in causa M. Cato fuit, alia cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt: atqui cæteris forsitan uitio datum esset, si se interemissent, propterea quòd eorum uita lenior, & mores fuerant faciliores: Catoni autem, cum incredibilem tribuisset natura grauitatem, eam'q; ipse perpetua cōstātia roborasset, semper'q; in proposito, susceptó'q; consilio permansisset, moriendum potius, quàm tyranni uultus aspiciendus, fuit. quàm multa passus est Vlysses in illo errore diuturno, cum et mulieribus (si Circe, & Calypso mulieres appellandæ sunt)

inſeruiret, & in omni ſermone omnibus affabilẽ ſe eſſe uellet; domi uero & contumelias ſeruorum, ancillarumq; pertulit, ut ad id aliquãdo, quod cupiebat, peruenire. at Aiax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quàm illa perpeti ab alio maluiſſet. quæ contemplantes expendere oportebit, quid quiſq; habeat ſui; eaq; moderari, nec uelle experiri, quàm ſe aliena deceant: id enim quenque decet, quod eſt cuiuſque ſuum maxime. ſuum igitur quiſq; noſcat ingenium, acremq; ſe & uitiorum, & bonorum ſuorum iudicem præbeat; ne ſcenici plus, quàm nos, uideantur habere prudentiæ: illi enim non optimas, ſed ſibi accommodatiſſimas fabulas eligunt: qui enim uoce freti ſunt, Epigonos, Medeamq;; qui geſtu, Menalippam, Clytemnæſtram: ſemper Rupilius, quem ego memini, Antiopam, non ſæpe Aeſopus Aiacẽ. ergo hiſtrio hoc uidebit in ſcena, quod nõ uidebit ſapiens in uita? ad quas igitur res aptiſſimi erimus, in ijs potiſſimũ elaborabimus. ſin aliquando neceſſitas nos ad ea detruſerit, quæ noſtri ingenij non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea ſi non decore, at quãminimum indecore facere poſſimus: nec tam eſt enitendum, ut bona, quæ nobis data non ſunt, ſequamur, quàm ut uitia fugiamus. Ac duabus his perſonis, quas ſupra dixi, tertia adiungitur; quam caſus aliquis, uel tempus imponit: quarta etiam, quam nobiſmet ipſis iudicio noſtro accommodabimus: nã regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaq;, quæ ſunt his contraria, in caſu ſita, temporibus gubernantur; ipſi autẽ quã perſonam gerere uelimus, à noſtra uoluntate proficiſcitur: itaque ſe alij ad philoſophiam, alij ad ius ciuile, alij

ad eloquentiam

ad eloquẽtiam applicant, ipſarumq; uirtutum in alia alius mauult excellere: quorum uero patres, aut maiores in aliqua gloria præſtiterunt, eorum pleriq; in hoc genere laudis ſtudent excellere; ut Q. Mutius P. filius in iure ciuili, Pauli filius Africanus in re militari. quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam ſuam; ut hic idem Africanus eloquẽtia cumulauit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus, Cononis filius; qui, cum belli laude non inferior fuiſſet quàm pater, ad eam laudem, doctrinæ, & ingenij gloriam adiecit. fit autem interdum, ut nonnulli omiſſa imitatione maiorum, ſuum quoddã inſtitutum conſequantur: maximeq; in eo plerunq; elaborant ij, qui magna ſibi proponunt, obſcuris orti parẽtibus. hæc igitur omnia, cum quærimus quid deceat, cõplecti animo, & cogitatione debemus. In primis autẽ conſtituendum eſt, quos uos, et quales eſſe uelimus, & in quo genere uitæ. quæ deliberatio eſt omniũ difficillima: ineunte enim adoleſcentia, cum ineſt maxima imbecillitas conſilij, tunc id ſibi quiſque genus ætatis degendæ conſtituit, quod maxime adamauit: itaque ante implicatur aliquo certo genere, curſuq; uiuendi quàm potuit, quod optimum eſſet, iudicare: nam quòd Herculem Prodicus dicit (ut eſt apud Xenophontem) cum primum pubeſceret, quod tempus à natura ad deligendũ quam quiſque uĩam uiuendi ſit ingreſſurus, datũ eſt, exiſſe in ſolitudinem, atque ibi ſedẽtem diu ſecum, multumq; dubitaſſe, cũ duas cerneret uias, unam uoluptatis, alteram uirtutis, utram ingredi melius eſſet: hoc Herculi Iouis ſatu edito potuit fortaſſe contingere; no-

bis non item, qui imitamur, quos cuique uisum est, atq; ad eorum studia, institutaq; impellimur. plerunque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem, moremq; deducimur. alij multitudinis iudicio feruntur; quæq; maiori parti pulcherrima uidentur, ea maxime exoptant. non nulli tamen siue felicitate quadam, siue bonitate naturæ, siue parentum disciplina, recta uitæ secuti sunt uiam. illud autem maxime rarum genus eorum, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina, aut utraque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum uitæ cursum sequi uellent. in qua deliberatione ad suam cuiusque naturam consilium est omne reuocandum: nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quisque natus est, ut supra dictum est, quid deceat, exquirimus; tum in tota uita cõstituenda multo est eius rei cura maior adhibẽda, ut constare in uitæ peruitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. ad hanc autem rationem quoniã maximã uim natura habet, fortuna proximam, utriusque omnino ratio habẽda est in deligẽdo genere uitæ, sed naturæ magis: multo enim & firmior est, & constantior: ut fortuna non nunquam ipsa mortalis cum immortali natura pugnare uideatur. qui igitur ad naturæ suæ non uitiosæ genus, consiliũ uitæ omne contulerit, is cõstãtiam teneat: id enim maxime decet. nisi forte se errasse intellexerit in deligendo genere uitæ, quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morum, institutorumq; mutatio est. eam igitur mutationem, si tempora adiuuabunt, facilius, commodiusq; faciemus, sin minus, sensim

erit, pedetentimq; facienda: ut amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur, magis decere censent sapientes sensim dissuere, quam repente præcidere. commutato autem genere uitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio feciſſe uideamur. ſed quoniam paulo ante dictum est, imitandos esse maiores: primum illud exceptum sit, ne uitia sint imitanda: deinde, si natura non ferret, ut quædam imitari possint; ut superioris Africani filius, qui hunc Paullo natum adoptauit, propter infirmitatem ualetudinis non tam potuit patris similis esse, quàm ille fuerat sui: si igitur non poterit siue causas defensitare, siue populum concionibus tenere, siue bella gerere; illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, iustitiã, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam; quo minus ab eo id, quod desit, requiratur. optima autẽ hæreditas à patribus traditur liberis, omniq; patrimonio præstantior, gloria uirtutis, rerumq; gestarum: cui dedecori esse, nefas, & uitium iudicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliaq; sunt iuuenum, alia seniorum: aliquid etiam de hac distinctione dicendum est. Est igitur adolescentis, maiores natu uereri, ex hisq; eligere optimos, & probatissimos, quorũ consilio, atque auctoritate nitatur: ineuntis enim ætatis inscitia, senũ constituenda, & regenda prudentia est. maxime autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendaque in labore, patientiaq; & animi, & corporis, ut eorum & in bellicis, et ciuilibus officijs uigeat industria, atque etiam cũ relaxare animos, et dare se iucunditati uolent, caueant intemperantiam, meminerint uerecundiæ: quod erit fa

cilius, si eiusmodi quoque rebus maiores natu interesse uelint. Senibus autem labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ uidentur: danda uero opera, ut amicos, & iuuentutem, et maxime Rẽp. consilio, & prudentia quamplurimũ adiuuent. nihil autem magis cauendum est senectuti, quàm ne languori, desidiæq; se dedat. luxuria uero cum omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. sin autem et libidinũ intemperantia accesserit, duplex malũ est, quod et ipsa senectus concipit dedecus, et facit adolescentium impudentiorem intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum est, de magistratum, de priuatorum; de ciuiũ, de peregrinorum officijs dicere. Est igitur proprium muneris magistratus, intelligere, se gerere personam ciuitatis, debereq; eius dignitatem, & decus sustinere, seruare leges, iura describere, ea fidei suæ commissa meminisse. Priuatũ autem oportet æquo, et pari cum ciuibus iure uiuere, neq; summissum, & abiectum, neque se efferentem; tum in Rep. ea uelle, quæ tranquilla, & honesta sint: talem enim & sentire, & bonum ciuem dicere solemus. Peregrini autem & incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimeq; in aliena esse Rep. curiosum. ita ferè officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, et quid aptũ sit personis, temporibus, ætatibus. nihil est autẽ, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilioq; capiẽdo seruare constantiam. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, et dictis, in corporis denique motu, et statu cernitur, idq; positum est in tribus rebus, formosita te, ordine, ornatu ad actionem apto difficilius ad elo-

quendum(sed satis erit intelligi)in his autem tribus cõtinetur cura etiam illa, ut probemur ab ijs, cum quibus,et apud quos uiuamus: his quoque de rebus pauca dicantur. Principio,corporis nostri magnam natura ipsa uidetur habuisse rationem: quæ formam nostram, reliquaḿq; figuram,in qua esset species honesta,eã posuit in promptu;quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ aspectum esset deformem habituræ,atque turpem, eas contexit,atque abdidit. hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum uerecundia: quæ enim natura occultauit, eadẽ omnes, qui sana mente sunt,remouent ab oculis;ipsíq; necessitati,dant operam,ut quam occultissime pareant; quaruḿq; partium corporis usus sunt necessarij, eas neq; partes,neque earum usus suis nominibus appellant; quod́q; facere non turpe est, modo occulte, id dicere, obscœnum est: itaque nec actio rerum illarum aperta, petulantia uacat,nec oratio obscœnitate. nec uero audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici,qui reprehendunt,et irrident,quòd ea, quæ turpia re non sunt,uerbis flagitiosa dicamus:illa autem, quæ turpia sint, nominibus appellemus suis. latrocinari, fraudare,adulterari re turpe est,sed dicitur non obscœne:liberis dare operam,re honestum est; nomine obscœnũ: plurá́q; in eam sententiam ab eisdem contra uerecũdiam disputantur. nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum, auriũḿq; cõprobatione,fugiamus. status,incessus,sessio, accubatio,uultus,oculi,manuum motus teneant illud decorũ. quibus in rebus duo sunt maxime fugienda,ne quid ef

fœmina tum, aut molle, aut ne quid durũ, aut rusticũ sit. nec uero histrionibus, oratoribusq; cõcedendum est, ut ijs hæc apta sint, nobis dissoluta. scenicorum quidem mos tantam habet à uetere disciplina uerecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo: uerẽtur enim, ne, si quo casu euenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decore. nostro quidem more cum parentibus puberes filij, cum soceris quidem generi non lauantur. retinenda est igitur huius generis uerecundia, præsertim natura ipsa magistra, & duce. Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorũ in altero uenustas sit, in altero dignitas: uenustatem muliebrem ducere debemus, dignitatem uirilem. Ergo & à forma remoueatur omnis uiro non dignus ornatus, & huic simile uitium in gestu, motuq; caueatur: nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, et histrionum nonnulli gestus ineptijs non uacant, & in utroque genere, quæ sunt recta, & simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. adhibenda est præterea munditia non odiosa, neque exquisita nimis, tantum quæ fugiat agrestem, & inhumanam negligentiam. eadem ratio est habenda uestitus: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. cauendum est autem, ne aut tarditatibus utamur ingressu, molioribus, ut similes pomparum ferculis esse uideamur: aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates: quæ cum fiunt, anhelitus mouẽtur, uultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. sed multo etiam magis elaborandũ est, ne animi motus à natu-

ra recedant: quod assequemur, si cauebimus, ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus, & si ãtẽ tos animos ad decori conseruationem tenebimus. motus autẽ animorũ duplices sunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. cogitatio in uero exquirendo maxime uersatur: appetitus impellit ad agendum. curandum est igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur, appetitum rationi obedientem præbeamus. Et quoniã magna uis orationis est, eademq; duplex altera cõtentionis, altera sermonis: cõtentio disceptationibus tribuatur iudiciorũ, concionum, senatus; sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiariũ uersetur, persequatur etiam conuiuia. contentionis præcepta rhetorum sunt, nulla sermonis. quanquam haud scio, an possint hæc quoque esse. sed discentiũ studijs inueniuntur magistri. huic autem qui studeant, sunt nulli. rhetorum turba referta omnia. quanquam quæ uerborum sententiarũq; præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. sed cũ orationis iudicem uocem habeamus, in uoce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suauis: utrunque omnino à natura petendum est; uerum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium, et leniter. quid fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti literarum? quanquam erant literati: sed & alij. hi autem optime uti lingua latina putabantur. sonus erat dulcis: literæ neque expressæ, neque oppressæ; ne aut obscurum esset, aut nimis putidum. sine contentione uox nec languẽs, nec canora. uberior oratio L. Crassi, nec minus facета: sed bene loquendi de Catulis opinio nõ minor. sale uero conditus, et facetijs, Cæsar Catuli patris frater,

uicit omnes; ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum, sermone uincæret. in omnibus igitur his elaborandum est, si in omnibus, quod deceat, exquirimus. sit igitur hic sermo, in quo Socratici maxime excellunt lenis minimeq; pertinax: insit in eo lepos: nec uero, tanquam in possessionem suã uenerit, excludat alios; sed cum reliquis in rebus, tum in sermone cõmuni, uicissitudine nonnunquam utendum putet. ac uideat in primis, quibus de rebus loquatur; si seriis, seueritatem adhibeat; si iocosis, leporem. in primis prouideat, ne sermo uitium aliquod indicet inesse moribus. quod maxime tum solet euenire, cum studiose de absentibus detrahendi causa aut per ridiculum, aut seuere, maledicæ, contumelioseq; dicitur. habentur autem plerunque sermones aut de domesticis negocijs, aut de rep. aut de artium studijs, & doctrina. danda igitur opera est, ut, etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio: sed utcunque aderũt res: neque enim ijsdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur. animaduertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, &, ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. sed quoniam in omni uita rectissime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, idest motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic eiusmodi motibus sermo debet uacare; ne aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. maximeq; curandum est, ut eos, quibus cum sermonem cõferimus, et uereri, et diligere uideamur. Obiurgationes etiam non nunquam incidunt necessariæ: in quibus utendum est fortasse & uocis con-

tentione maiore, & uerborum grauitate acriore. id agendum etiam, ut ea facere non uideamur irati, sed, ut ad urendum, et secandum medici, sic nos ad hoc genus castigandi raro, inuitiq; ueniamus, nec unquã, nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina: sed tamen ira procul absit, cum qua nihil recte fieri, nihil considerate potest. magna autem ex parte clementi castigatione licet uti, grauitate tamen adiuncta, ut seueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est, ipsius causa, qui obiurgetur, susceptum esse. Rectũ est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere: quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea neque constãter fieri possunt, nec ab ijs, qui adsunt, approbari. deforme etiam est de se ipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum. et quoniam omnia persequimur, uolumus quidem certe; dicendum est etiam, qualem hominis honorati, & principis domum deceat esse. cuius finis est usus: ad quem accomodanda est ædificandi descriptio: et tamen adhibenda dignitatis, commoditatisq; diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia Consul factus est, honori fuisse accepimus, quòd præclaram ædificasset in Palatio; & plenam dignitatis domum: quæ cum uulgo uideretur, suffragata domino, nouo homini ad consulatum putabatur. hanc Scaurus demolitus, accessionem adiunxit ædibus. itaque ille in suam domum Consulatum primus intulit: hic summi, & clarissimi uiri filius

in domum multiplicatam non repulsam solum retulit, sed ignominiam, & calamitatem: ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda; nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. & ut in ceteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum, sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi, & admittenda hominum cuiusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis: aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo, et maxime, si aliquando alio domino solita est frequẽtari: odiosum est enim, cum à prætereuntibus dicitur; O domus antiqua, heu quàm dispari dominaris domino: quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cauendum est etiam, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumptu, & magnificentia prodeas. quo in genere multum mali etiam in exẽplo est: studiose enim plerique, præsertim in hac parte, facta principum imitantur: ut L. Luculli summi uiri uirtutem quis? quàm multi uillarum magnificentiam imitari sunt? quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatem, reuocandus: eademq; mediocritas ad communem usum cultumq; uitæ referenda est, sed hæc hactenus. In omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat: quo nihil est ad officia conseruanda accommodatius; deinde, ut animaduertatur, quanta illa res sit, quam efficere uelimus; neu minor, ne ue maior cura, & opera suscipiatur, quam causa postulet: tertium est, ut caueamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem speciem, & dignitatem, moderata sint. modus autem est optimus, decus, ipsum tene-

re, de quo ante diximus, nec progredi longius. horum autem trium præstantißimũ est, appetitum obtemperare rationi. Deinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est. hæc autem scientia continet eã, quam Græci εὐταξίαν nominant, nõ hãc, quã interpretamur modestiam: quo in uerbo modus inest. sed illa est εὐταξία, in qua itelligitur ordinis cõseruatio. ita que, ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerũ, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. itaque uidetur eadem uis ordinis, & collocationis fore: nã & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis, & accommodatis locis: locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt. tempus autem actionis opportunum, græce εὐκαιρία, latine appellatur occasio. sic fit, ut modestia hæc, quam interpretamur ità, ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. sed potest eadem esse prudentiæ diffinitio: de qua principio diximus. hoc autem loco de moderatione, & temperantia, & alijs similibus uirtutibus quærimus. itaque, quæ erant prudentiæ propria, suo loco dicta sunt: quæ autem harum uirtutum, de quibus iam dudum loquimur, quæ pertinent ad uerecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscũ uiuimus, nunc dicenda sunt. Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum in oratione constãti, sic in uita omnia sint apta, et inter se cõuenientia: turpe est enim, ualdéq; uitiosum, in re seuera conuiuio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. bene Pericles, cum haberet collegam in Prætura Sophoclem, híq; de

communi officio conueniſſent, et caſu formoſus puer præteriret, dixiſſetq; Sophocles, ò puerũ pulchrũ Pericle: at enim, Pericles, Prætorem Sophocle decet non ſolum manus, ſed etiam oculos abſtinentes habere. atque hoc idem Sophocles ſi in athletarum approbatione dixiſſet, iuſta reprehenſione caruiſſet. tanta uis eſt & loci, & temporis, ut ſi quis, cũ cauſam ſit acturus, in itinere, aut in ambulatione ſecũ ipſe meditetur, aut ſi quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem ſi in conuiuio faciat, inhumanus uideatur inſcitia temporis. ſed ea, quæ multum ab humanitate diſcrepant, ut ſi quis in foro cantet, aut ſi qua eſt alia magna peruerſitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta deſiderant: quæ autem parua uidentur eſſe delicta, neque à multis intelligi poſſunt, ab his eſt diligentius declinandum. ut in fidibus, aut in tibijs, quãuis paulum diſcrepent, tamẽ id à ſciente animaduerti ſolet: ſic uiuendum eſt in uita, ne forte quid diſcrepet; uel multo etiam magis, quo maior, & melior actionum, quàm ſonorum concentus eſt: itaque, ut in fidibus muſicorum aures uel minima ſentiunt, ſic nos, ſi acres, ac diligentes iudices eſſe uolumus, animaduerſoresq; uitiorum, magna intelligimus ſæpe ex paruis. ex oculorum obtutu, ſuperciliorum aut remiſſione, aut contractione, ex mœſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione uocis, ex ſummiſſione, ex cæteris ſimilibus facile iudicabimus, quid apte eorum fiat, quid ab officio, naturaq; diſcrepet. quo in genere non eſt incommodum, quale quodque eorum ſit, ex alijs iudicare; ut, ſi quid dedeceat in illis, uitemus

& ipsi: fit enim nescio quo modo, ut magis in alijs cernamus, quàm in nobismet ipsis, si quid delinquitur. ita que facillime corrigũtur illi in discendo, quorum uitia imitantur emendandi causa magistri. nec uero alienũ est ad eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, uel etiam usu peritos, &, quid his de uno quoque genere officij placeat, exquirere: maior enim pars eò ferè deferri solet, quò à natura ipsa deducitur. in quibus uidendũ est non modo, quid quisque loquatur; sed etiam, quid quisq; sentiat; atque etiam, de qua causa quisque sentiat. ut enim pictores, & ij, qui signa fabricant, & uero etiam poetæ suum quisque opus à uulgo considerari uult, ut, si quid reprehendendum sit à pluribus, id corrigatur, hiq; & secum, & cum alijs, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorũ iudicio permulta nobis & facienda, & non facienda; & mutanda, & corrigenda sunt: quæ uero more agũtur, & institutis ciuilibus, de his nihil est præcipiendum: illa enim ipsa præcepta sunt: nec quenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem, consuetudinemq; ciuilem fecerint, locuti ue sint, idem sibi arbitretur licere. magnis illi, & diuinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum uero ratio tota est eijcienda: est enim inimica uerecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. eos autem, quorum uita perspecta in rebus honestis, atque magnis est, de Rep. sentientes, ac bene meritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos obseruare, et colere debemus; tribuere etiam multum senectuti, cedere ijs, qui magistratũ habebunt; habere delectum

ciuis,& peregrini;in ipso quoque peregrino, priuatim ne,an publice uenerit.ad summam (ne agam de singulis) communem totius generis hominum conciliationē, & consociationem colere,tueri,seruare debemus.iam de artificijs,& quæstibus,qui liberales habēdi,qui sordidi sint,hæc ferè accepimus.primum improbantur ij quæstus,qui in odia hominum incurrunt; ut portitorū,& fœneratorū.illiberales autem, et sordidi quæstus mercenariorum omnium,quorū operæ, nō quorū artes emūtur:est enim in illis ipsa merces auctoramentum seruitutis.sordidi etiam putandi,qui mercantur à mercatoribus,quod statim uendant:nihil enim proficiunt,nisi admodum mentiantur, nec uero quidquam est turpius uanitate. opificesq; omnes in sordida arte uersantur.nec uero quidquam ingenuum potest habere officina; minimeq; artes probandæ, quæ ministræ sunt uoluptatum; Cetarij,lanij,coqui,fartores, piscatores, ut ait Terentius. adde his, si placet, unguentarios, saltatores, totumq; ludum talarium. quibus autem artibus aut prudentia maior inest, aut nō mediocris utilitas quæritur, ut medicina,architectura,ut doctrina rerum honestarum;hæ sunt ijs,quorum ordini conueniunt, honestæ. mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est: sin magna,& copiosa,multa undique apportans, multisq; sine uanitate impartiens, non est admodum uituperanda: atque etiam, si satiata quæstu, uel contenta potius,ut sæpe ex alto in portum,ex ipso portu se in agros, possessionesq; contulerit,uidetur iure optimo posse laudari. omniū autem rerum, ex quibus aliquid exquiritur,nihil est agricultura melius, nil uberius, nil dul-

cius, nil libero homine dignius. de qua quoniam in Catone Maiore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt. Sed ab ijs partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum uidetur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio, & comparatio, de duobus honestis utrum honestius: qui locus à Panætio est prætermissus. nam cum omnis honestas manet à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis; hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur, necesse est. placet igitur aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione ducantur: idq; hoc argumento confirmari potest, quòd, si contigerit ea uita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copijs diteatur; quamuis ea, quæ cognitione digna sunt, summo ocio secum ipse consideret, & contempletur, tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem uidere non possit, excedat è uita. princepsq; omnium uirtutum est illa sapientia, quam σοφίαν Græci uocãt: prudentiam enim, quam Græci φρόνησις dicũt, aliã quãdam intelligimus, quæ est rerum expetendarum, fugiendarumq; scientia: illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est diuinarum, atque humanarum, sciẽtia: in qua continetur deorum, & hominum communitas, & societas ipsorum inter ipsos. ea si maxima est, ut certe; necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum: etenim cognitio, contemplatioq; naturæ manca quodam modo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur, ea uero actio in hominum

commodis tuendis maxime cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani: ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsa ostendit, & indicat: quis est enim tam cupidus perspicienda, cognoscendáq; rerum natura, ut, si ei tractanti, contemplantíq; res cognitione dignissimas subito sit allatum periculum, discrimenque patriæ, cui subuenire, opitulariq; possit, non illa omnia relinquat, atque abijciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur; atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit? quibus rebus intelligitur, studijs, officijsq; scientiæ præponenda esse officia iustitiæ: quæ pertinet ad hominum utilitatem: quæ nihil homini debet esse antiquius. atque illi, quorum studia, uitaque omnis in rerum cognitione uersata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & commodis non recesserunt: nam & erudierunt multos, quo meliores ciues, utilioresq; rebus suis publicis essent; ut Thebanum Epaminundam Lysis Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, multique multos: nosq; ipsi, quicquid ad Remp. attulimus, (si modo aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctoribus, atque doctrina instructi ad eam & ornati accessimus. neque solum uiui, atque præsentes studiosos discendi erudiunt, atque docent, sed hoc idem etiam post mortem monimentis literarũ assequuntur: nec enim locus ullus prætermissus est ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinã Reip. pertineret, ut otium suum ad nostrum negotium contulisse uidèantur. ita illi ipsi doctrinæ studijs, & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem suam, sapientiam, prudentiam,

dentiam, intelligentiamq; potissimum conferunt. ob eã etiam causam eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quàm uel acutissime sine eloquentia cogitare; quod cogitatio in se ipsa uertitur, eloquentia uero complectitur eos, quibuscum communitate iuncti sumus. atque, ut apum examina non fingendorum fauorũ causa congregantur, sed, cum congregabilia natura sint, fingunt fauos: sic homines, ac multo etiam magis natura congregati, adhibent agendi, cogitandiq; solertiam. itaque nisi ea uirtus, quæ cõstat ex hominibus tuendis, ideſt ex societate generis humani, attingat rerum cognitionem, soliuaga cognitio, & ieiuna uideatur: itemq; magnitudo animi, remota cõmunitate, cõiunctioneq; humana, feritas sit quædam, & immanitas. ita fit, ut uincat cognitionis studium consociatio hominum, atque cõmunitas. nec uerum est, quod dicitur à quibusdam, propter necessitatẽ uitæ, quòd ea, quæ natura desideraret, consequi sine alijs, atque efficere non possemus, iccirco istam esse cum hominibus communitatem, & societatem; quòd, si omnia nobis, quæ ad uictum, cultumq; pertinent, quasi uirgula diuina (ut aiunt) suppeditarẽtur, tum optimo quisq; ingenio, negotijs omnibus omissis, totum se in cognitione, & scientia collocaret. nõ est ita: nam & solitudinem fugeret, et socium studij quæreret; tum docere, tum discere uellet, tum audire, tum dicere. ergo omne officium, quod ad coniunctionem hominum, & ad societatem tuendam ualet, anteponendum est illi officio, quod cognitione, & scientia cõtinetur. illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maxime est apta naturæ, sit etiam moderatio-

ni, modestiæq; semper anteponenda. non placet: sunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitiosa, ut ea ne conseruandæ quidem patriæ causa sapiens facturus sit. ea Posidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscœna, ut dictu quoq; uideatur turpia. hæc igitur non suscipiet quisquam Reip. causa, nec Resp. quidem pro se suscipi uolet. sed hæc commodius se res habet, quòd non potest accidere tempus, ut intersit Reip. quidquam illorum facere sapientem. quare sapientem. quare hoc quidem effectum sit in officijs deligendis, hoc genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate: etenim cognitionem, prudentiamq; sequetur considerata actio: ita fit, ut, considerate agere, pluris sit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus: patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quod cuique sit præponendum, uidere. in ipsa autem communitate sunt gradus officiorũ, ex quibus, quod cuique præstet, intelligi possit; ut prima dijs immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. quibus ex rebus breuiter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestum ne, an turpe sit; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. hic locus à Panætio est (ut supra dixi) prætermissus. sed ad reliqua pergamus.

MARCI TVLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIB. II.

Quemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atq; ab omni genere uirtutis, satis explicatũ arbitror libro superiore. sequitur, ut hæc officiorũ genera persequar, quæ pertinẽt ad uitæ cultum, & ad earũ rerum, quibus utũtur homines, facultatem, ad opes, ad copias. in quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum, ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. de quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto, ac de iudicio meo dixerõ. Quanquam enim libri nostri complures nõ modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studiũ excitauerint: tamen interdum uereor, ne quibusdam bonis uiris philosophiæ nomẽ sit inuisum, mirenturq; in ea tantũ me operæ & temporis ponere. ego autem, quàm diu Resp. per eos regebatur, quibus se ipsa cõmiserat, omnes meas curas, cogitationesq; in eam conferebam. cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque esset usquam cõsilio, aut auctoritati locus, socios deniq; tuendæ Reip. summos uiros amisissem; necme angoribus dedi, quibus essem confectus, nisi iis restitissem; nec rursum indignis homine docto uoluptatibus. atque utinam Resp. stetisset, quo cœperat, statu, nec in homines non tam communicandarum rerum, quàm euertendarũ cupidos incidisset: primum enim, ut stante Rep. facere solebamus, in agendo plus, quàm in scribendo operæ poneremus; de-

inde ipſis ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed actiones noſtras mãdaremus, ut ſæpe fecimus. cum autem Reip. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni ſolebat, nulla eſſet omnino, illæ ſcilicet literæ conticuerunt forenſes, & ſenatoriæ. nihil autem agere cum animus non poſſet, in iis ſtudiis ab initio uerſatus ætatis, exiſtimaui honeſtiſſimi me moleſtias deponi poſſe, ſi me ad philoſophiam retuliſſem. cui cum multum adoleſcens diſcendi cauſa temporis tribuiſſem, poſtea quàm honoribus inſeruire cœpi, méq; totum Reiq. tradidi, tantum erat philoſophiæ loci, quantum ſuperfuerat amicorum, & Reip. temporibus. id autem omne conſumebatur in legendo: ſcribendi otium non erat. maximis igitur in malis hoc tantum boni aſſecuti uidemur, ut ea literis mandaremus, quæ nec ſatis erãt nota noſtris, & erant cognitione dignißima: quid eſt enim per deos optabilius ſapientia? quid præſtantius? quid homini melius? quid homine dignius; hanc qui expetunt igitur, philoſophi nominãtur: nec quidquam aliud eſt philoſophia, ſi interpretari uelis, quàm ſtudium ſapientiæ. ſapientia autem eſt (ut à ueteribus philoſophis definitum eſt) rerũ diuinarum, & humanarum, cauſarum q;, quibus hæ res cõtinentur, ſcientia. cuius ſtudium qui uituperat, haud ſanè intelligo, quidnam ſit, quod laudandum putet. nam ſiue oblectatio quæritur animi, requies q; curarũ, quæ conferri cum eorum ſtudiis poteſt, qui ſemper aliquid acquirunt, quod ſpectet, & ualeat ad bene, beate q; uiuendum; ſiue ratio conſtãtiæ, uirtutis q; quæritur. aut hæc ars eſt, aut nulla omnino, per quam eas aſſequamur. nullam dicere maximarum rerum artem eſſe,

cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium, atque in maximis rebus errantiũ. si autem est aliqua disciplina uirtutis; ubi ea quæretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? sed hæc, cum ad philosophiam cohortamur, accuratius solent disputari: quod alio quidem libro fecimus. hoc autem tempore tantum nobis declarãdum fuit, cur orbati Reip. muneribus ad hoc nos studium potissimum contulissemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis, & eruditis, quærentibus, satis ne cõstanter facere uideamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen & alijs de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officij persequamur. Quibus uellem satis cognita esset nostra sententia: non enim sumus ij, quorum uagetur animus errore, nec habeat unquam, quid sequatur: quæ enim esset ista mẽs, uel quæ uita potius, non solum disputandi, sed etiam uiuẽdi ratione sublata? nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes alia probabilia, contra alia improbabilia esse dicimus. quid est ergo, quod me impediat ea, quæ mihi probabilia uideãtur, sequi; quæ contra, improbare; atque affirmandi arrogantiam uitare, fugere temeritatem, quæ à sapientia dissidet plurimum? contra autem omnia disputatur à nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio. sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autẽ, mi Cicero, quanquã in antiquissima, nobilissimáq; philosophia Cratippo auctore uersaris, ijs simillimo, qui ista præclara pepererũt; tamen hæc nostra,

finitima uestris, ignota esse nolui. sed iam ad instituta pergamus. Quinque igitur rationibus propositis officij persequendi, quarum duæ ad decus, honestatẽq; pertinent, duæ ad commoda uitæ, copias, opes, facultates, quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quæ dixi pugnare inter se uiderentur; honestatis pars perfecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. hoc autem, de quo nunc agimus: id ipsum est, quod utile appellatur. in quo uerbo lapsa consuetudo deflexit de uia, sensimq; eò deducta est, ut ab honesto utile secerneret, & constitueret honestum aliquod, quod utile non esset; & utile, quod non honestũ: qua nulla pernicies maior hominum uitæ potuit afferri. summa quidem auctoritate philosophi seuere sanè atque honeste hæc tria genera confusa, cogitatione distinguunt: quidquid enim iustũ sit, id utile etiam esse censent; itemq;, quod honestum idem esse iustum: ex quo efficitur, ut quidquid honestum sit, idem sit utile. quod qui parum prospiciunt, hi sæpe uersutos homines, & callidos admirantes, eorũ malitiam, sapientiam iudicant. quorum error eripiendus est; omnisq; opinio ad eam spem traducenda, ut bonestis consilijs, iustisq; factis, non fraude, & malitia se intelligãt ea, quæ uelint, consequi posse. quæ ergo ad uitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanimata, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignuntur è terra, ut alia eiusdem generis; partim animalia, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. expertes rationis sunt equi, boues, reliquæ pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum usum, atque

uitam. ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorum, alterum hominũ. deos placatos pietas efficiet, & sanctitas. proxime autem, & secundũ deos, homines hominibus maxime utiles esse possunt. earũq; iterum rerum, quæ noceant, et obsint, eadem diuisio est. sed quia deos nocere non putant, his exceptis homines hominibus plurimũ obesse, uel prodesse arbitrantur: ea enim ipsa, quæ inanimata diximus, pleraq; sunt hominum, effecta operis: quæ nec haberemus, nisi manus, et ars accessisset; nec his sine hominum administratione uteremur: neque enim ualetudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuumq; reliquorum perceptio, & conseruatio sine opera hominum, ulla esse potuisset. iam uero & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, et earum, quibus egeremus. inuectio certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. eademq; ratione nec lapides exciderentur à terra ad usum nostrum necessarij, nec ferrũ, aurum, æs, argentum effoderetur penitus abditum, sine hominum labore, & manu. tecta uero, quibus & frigorũ uis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea subuenire, si aut ui tempestatis, aut terræ motu, aut uetustate cecidissent, nisi communis uita ab hominibus harũ rerũ auxilia petere didicisset? adde ductus aquarũ, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos: quæ non sine hominum opere habere possemus. ex quibus omnibus, multisq; alijs perspicuũ est, qui fructus, quæq; utilitates ex rebus ijs, quæ sunt inanimatæ percipiantur;

eas nos nullo modo sine hominũ manu, atq; opera capere potuisse. qui deniq; ex bestijs fructus, aut quæ cõmoditas, nisi homines adiuuarent, percipi posset? nam et qui principes inueniendi fuerunt, quẽ ex quaq; bellua usum habere possemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore sine hominũ opera aut pascere equos, aut domare, aut tueri, aut tempestiuos fructus ex his capere possemus: ab eisdemq; & ea, quæ nocent, interficiũtur, &, quæ usui possunt esse, capiuntur. quid enumerem artiũ multitudinem, sine quibus uita omnino nulla esse potuisset? quis enim agris subueniret? quæ esset oblectatio ualẽtium, qui uictus, aut cultus, nisi tã multæ nobis artes ministrarent? quibus rebus exculta hominum uita tantũ destitit à uictu, et cultu bestiarum. urbes uero sine hominũ cœtu non potuissent nec ædificari, nec frequentari: ex quo leges, mores q; cõstituti, tũ iuris æqua descriptio, certáq; uiuendi disciplina; per quas bene, beatéq; uiuitur. quas res & mãsuetudo animorũ cõsecuta, et uerecũdia est: effectũq; est, ut esset uita munitior, atq; ut dãdo, et accipiendo, permutãdisq; facultatibus, & cõmodis nulla re egeremus. longiores hoc loco sumus, quàm necesse est: quis est enim, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus uerbis a Panætio commemorantur, neminẽ neq; ducẽ in bello, nec principẽ domi magnas res, & salutares sine hominũ studijs gerere potuisse? cõmemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander: quos negat sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. utitur in re non dubia testibus non necessarijs. atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominũ, atq; con-

ſenſu, ſic nulla tã deteſtabilis peſtis eſt, quæ non homini ab homine naſcatur. eſt Dicæarchi *liber de interitu hominum, peripatetici magni, & copioſi: qui collectis cæteris cauſis, eluuionis, peſtilentiæ, uaſtitatis, belluarũ etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera eſſe conſumpta; deinde comparat, quanto plures deleti ſint homines hominũ impetu, id eſt bellis, aut ſeditionibus, quàm omni reliqua calamitate. cũ igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimũ hominibus et proſint, et obſint; propriũ hoc ſtatuo eſſe uirtutis, conciliare ſibi animos hominum, & ad uſus ſuos adiungere. itaq;, quæ in rebus inanimis, quæq; in uſu, & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum uitam, artibus ea tribuũtur operoſis: hominum autem ſtudia ad amplificationem noſtrarum rerum prompta, ac parata, uirorũ præſtantium ſapientia, et uirtute excitantur: etenim uirtus ferè omnis in tribus rebus uertitur. quarum una eſt in perſpiciẽdo, quid in quaque re uerum, ſincerumq; ſit, quid conſentaneũ cuiq;, quid conſequẽs, ex quo quæq; gignantur, quæ cuiuſq; rei ſit cauſa. alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant appetitiones, quas illi ὁρμὰς, obediẽtes efficere rationi: tertium, ijs, quibuſcũ congregamur, uti moderate, & ſcienter, quorũ ſtudijs ea, quæ natura deſiderat, expleta, cumulataq; habeamus: per eos denique, ſi quid importetur nobis incommodi, propulſemus: ulciſcamurq; eos, qui nocere nobis conati ſunt; tantaq; pœna afficiamus, quantã æquitas, humanitasq; patitur. quibus autem rationibus hanc facultatẽ aſſequi poßimus, ut ho-*

minum ſtudia complectamur, eaq; teneamus, dicemus, neq; ita multo poſt. ſed pauca ante dicenda ſunt. Magnam uim eſſe in fortuna in utranq; partẽ, uel ad ſecundas res, uel aduerſas, quis ignorat? nam et, cum proſpero flatu eius utimur, ad optatos exitus prouehimur: &, cum reflauit, affligimur. hæc igitur ipſa fortuna cæteros caſus rariores habet; primum ab inanimis procellas, tempeſtates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à beſtijs ictus, morſus, impetus. hæc igitur (ut dixi) rariora. at uero interitus exercitum, ut proxime trium, ſæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper ſummi, ac ſingularis uiri; inuidiæ præterea multitudinis, atque ob eas bene meritorũ ſæpe ciuium expulſiones, calamitates, fugæ. rurſuſq; ſecundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita ſunt, tamen ſine hominum operibus, & ſtudijs neutram in partem effici poſſunt. hoc igitur cognito, dicendum eſt, quonam modo hominum ſtudia ad utilitates noſtras allicere, atque excitare poſſimus. quæ ſi longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur: ita fortaſſe etiam breuior uidebitur. quæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honeſtandum; aut beneuolẽtiæ gratia faciunt, cum aliqua de cauſa quempiã diligunt; aut honoris, ſi cuius uirtutem ſuſpiciunt, & ſi quem dignum fortuna quamampliſſima putant; aut cui fidem habent, & bene rebus ſuis conſulere arbitrantur; aut cuius opes metuunt; aut contra, à quibus aliquid expectant, ut cum Reges, populareſ ue homines largitiones aliquas proponũt; aut poſtremo pretio, aut mercede ducũtur. quæ ſordidiſſima quidem eſt ratio,

& inquinatißima & ijs, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur: male enim ſe res habet, cum, quod uirtute effici debet, id tentatur pecunia. ſed quoniam nonnunquam ſubſidium hoc neceſſariū eſt, quemadmodum ſit utendum eo, dicemus, ſi prius ijs de rebus, quæ uirtuti propiores ſunt, dixerimus. atq; etiā ſubijciunt ſe homines imperio alterius, et poteſtati pluribus de cauſis: ducuntur enim aut beneuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præſtantia, aut ſpe, ſibi id utile futurum; aut metu, ne ui parere cogantur; aut ſpe largitionis, promißionisq; capti; aut poſtremo, ut ſæpe in noſtra Rep. uidemus, mercede conducti. rerum autem omnium nec aptius eſt quidquam ad opes tuendas, quàm diligi; nec alienius, quàm timeri. præclare Ennius.

Quem metuunt, oderunt:
Quem quiſque odit, perijſſe expetit.

multorum autem odijs nullas opes poſſe obſiſtere, ſi antea fuit ignotum, nuper eſt cognitum. nec uero huius tyrāni ſolum, quem armis oppreſſa pertulit ciuitas, interitus declarat, quātum odium hominum ualet ad peſtem; ſed reliquorum ſimiles exitus tyrannorum; quorum haud ferè quiſquam interitū ſimilem effugit: malus enim cuſtos diuturnitatis metus: contráq; beneuolentia fidelis eſt uel ad perpetuitatem. ſed iis, qui ui oppreſſos imperio coercēt, ſit ſanè adhibenda ſæuitia, ut heris in famulos, ſi aliter teneri non poſſunt. qui uero in libera ciuitate ita ſe inſtruunt, ut metuantur; his nihil poteſt eſſe dementius: quāuis enim demerſæ ſint leges alicuius opibus, quāuis tremefacta libertas, emer-

gunt tamen hæc aliquãdo aut iudicijs tacitis, aut occultis de honore ſuffragijs: acriores autem morſus ſunt in termiſſæ libertatis, quàm retẽtæ. quod igitur latiſſime patet, neq; ad incolumitatem ſolum, ſed etiam ad opes, & potentiam ualet plurimum, id amplectamur, ut metus abſit, charitas retineatur: ita facillime, quæ uolumus, & priuatis in rebus, & in Reip. conſequemur: etenim, qui ſe metui uolent, à quibus metuuntur, eoſdem metuant ipſi, neceſſe eſt: quid enim cenſemus ſuperiorem illum Dioniſium, quo cruciatu timoris angi ſolitum, qui cultros metuens tonſorios candente carbone ſibi adurebat capillum? quid Alexandrum Phæreum, quo animo uixiſſe arbitramur? qui (ut ſcriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum ueniens, barbarum, & eum quidem (ut ſcriptum eſt) compunctum notis Threicijs, diſtricto gladio, iubebat anteire, præmittebatq; de ſtipatoribus ſuis, qui perſcrutarentur arculas muliebres, &, ne quod in ueſtimentis occultare tur telum, exquirerent. ò miſerum, qui fideliorem & barbarum, & ſtigmatiam putaret, quàm coniugem. nec eum fefellit opinio: ab ea eſt enim ipſe propter pellicatus ſuſpicionem interfectus. nec uero ulla uis imperij tanta eſt, quæ premente metu poſſit eſſe diuturna. teſtis eſt Phalaris: cuius eſt præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex inſidijs interijt, ut is, quem modo dixi, Alexander; non à paucis, ut hic noſter; ſed in quem uniuerſa Agrigentinorum multitudo impetũ fecit. quid Macedones? non ne Demetrium reliquerunt, uniuerſiq; ſe ad Pyrrhum contulerunt? quid La

cedæmonios iniuſte imperantes? non ne repente omnes ferè ſocij deſeruerunt, ſpectatoresq; ſe ocioſos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? externa libentius in tali re, quàm domeſtica, recordor. ueruntamen quàm diu imperium populi R. beneficijs tenebatur, non iniurijs, bella aut pro ſocijs, aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites, aut neceſſarij. Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium ſenatus. noſtri autem magiſtratus, imperatoresq; ex una hac re maximam laudem capere ſtudebant, ſi prouincias, ſi ſocios æquitate, & fide defendiſſent: itaque illud patrocinium orbis terræ uerius, quàm imperium poterat nominari. ſenſim hanc conſuetudinem, & diſciplinam iam antea minuebamus, poſt uero Syllæ uictoriam penitus amiſimus: deſitum eſt enim uideri quidquam in ſocios iniquum, cum extitiſſet etiam in ciues tãta crudelitas. ergo in illo ſecuta eſt honeſtam cauſam non honeſta uictoria: eſt enim auſus dicere, haſta poſita cum bona in foro uenderet & bonorum uirorum, & locupletum, & certe ciuium, prædam ſuam ſe uendere. ſecutus eſt, qui in cauſa impia, uictoria etiam fœdiore non ſolum ſingulorum ciuium bona publicaret, ſed uniuerſas quoque prouincias, regionesq; uno calamitatis iure cõprehenderet: itaque uexatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum amiſſi imperij portari in triumpho Maſſiliam uidimus, & ex ea urbe triumphari, ſine qua nũquam noſtri imperatores ex tranſalpinis bellis triũpharunt. multa præterea commemorarem nefaria in ſocios, ſi hoc uno ſol quidquam uidiſſet indignius. iure igitur plectimur: niſi enim multorum impunita ſcelera

tulissemus, nunquam ad unum tanta peruenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatẽ ad multos improbos uenit hæreditas. nec uero unquam bellorum ciuilium semẽ, & causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cum uibrasset, Dictatore propinquo suo, idem sexto & triceſimo anno post à sceleratiore hasta eadem non receſsit. alter autem, qui in illa Dictatura scriba fuerat, in hac fuit Quæstor urbanus. ex quo debet intelligi, talibus præmijs propositis, nũquam defutura bella ciuilia. itaq; parietes urbis modo stant, & manent, ijq; ipsi iam extrema scelera metuentes: Rẽ uero publicam penitus amisimus. atq; in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum) dũ metui, quàm chari esse, & diligi, maluimus. quæ si populo R. iniuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? quod cum perspicuũ sit, beneuolentiæ uim esse magnam, metus imbecillem: sequitur, ut dissèramus, quibus rebus possimus facillime eam, quam uolumus, adipisci cum honore, & fide charitatem. sed ea nõ pariter omnes egemus: nam ad cuiusq; uitam instituendam accommodandum est, à multis ne opus sit, an satis sit à paucis diligi. certum igitur hoc sit, & id, quod & primum, & maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium: hæc enim est una res prorsus, ut nõ differat multum inter summos, & mediocres uiros: eaq; utriusq; propemodum comparanda. honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortasse nõ æque omnes egent: sed tamen si cui hæc suppetunt, adiuuant aliquantũ tum ad cæte-

ra, tum ad amicitias comparandas. sed de amicitia libro dictum est, qui inscribitur Lælius. nūc dicamus de gloria, quanquam ea quoq; de re duo sunt nostri libri. sed attingamus, quando quidem ea in rebus maioribus administrandis adiuuat plurimum. Summa igitur, & perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo: si fidem habet: si cum admiratione quadam, honore nos dignos putat. hæc autem, si est simpliciter, breuiterq; dicendum, quibus rebus pariūtur à singulis eisdem ferè à multitudine. sed est alius quoque quidā aditus, ad multitudinem, ut in uniuersorum animos tāquam influere possimus. Ac primū de illis tribus, quæ ante dixi, beneuolentiæ præcepta uideamus: quæ quidē beneficijs capitur maxime: secundo autem loco benefica uoluntate beneuolentia mouetur, etiā si res forte non suppetit. uehementer autem amor multitudinis commouetur ipsa fama, et opinione liberalitatis, beneficentiæ, iustitiæ, fidei, omniumq; earum uirtutū, quæ pertinent ad mansuetudinem morum, ac facilitatē. etenim illud ipsum, quod decorum, honestumq; diximus, quia per se nobis placet, animosq; omnium natura, & specie sua commouet, maximeq; quasi perlucet ex ijs, quas cōmemoraui, uirtutibus, iccirco illos, in quibus eas uirtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. atque hæ quidem causæ sunt diligendi grauissimæ: possunt enim præterea non nullæ esse leuiores. Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest; si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam: nam & ijs fidē habemus, quos plus intelligere, quàm nos, arbitramur, quosq; & futura prospicere credimus, &, cum res aga

tur, in discrimenq; uentum sit, expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: (hanc enim omnes existimant utilem, ueramq; prudentiam) iustus autem, & fidus hominibus, id est bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis, iniuriæq; suspicio: itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. harum igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet, quippe cũ ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudẽtia sine iustitia nihil ualeat ad faciendam fidem: quo enim quis uersutior, et callidior est, hoc inuisior, & suspectior, detracta opinione probitatis. quamobrem intelligentiæ iustitia coniuncta, quãtum uolet habebit ad faciendam fidem uirium: iustitia sine prudentia multum poterit: sine iustitia nihil ualebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, à meq; ipso sæpe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere uirtutes; nunc ita seiungã, quasi possit quisquam, qui nõ idem prudẽs sit, iustus esse: alia est illa, cum ueritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cum ad opinionem cõmunem omnis accommodatur oratio. quamobrẽ, ut uulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos uiros, alios prudentes dicamus: popularibus enim uerbis est agendũ, et usitatis, cum loquamur de opinione populari: idq; eodẽ modo fecit Panætius. sed ad propositum reuertamur. Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriã pertinerent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem suam animaduerterunt; separatim autem in

singulis,

singulis, si perspiciunt nec opinata quidem bona: itaque eos uiros suspiciunt, maximisq; efferũt laudibus, in quibus existimãt se excellentes quasdã, et singulares uirtutes perspicere; despiciunt autem eos, & contemnũt, in quibus nihil uirtutis, nihil animi, nihil neruorũ putant: non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimant: nã quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciẽdam iniuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de ijs male existimant. quamobrem (ut ante dixi) contemnuntur ij, qui nec sibi, nec alteri prosunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est: admiratione quadã uero afficiũtur ij, qui anteire cæteros uirtute putantur, et cum omni carere dedecore, tum uero ijs uitijs, quibus alij nõ facile possunt obsistere: nam & uoluptates blandissimæ dominæ sæpe maiores partes animi à uirtute detorquent; &, dolorum cum admouentur faces, præter modum plerique exterrentur: uita, mors, diuitiæ, paupertas omnes homines uehementissime permouent. quæ qui in utrãque partem excelso animo, magnoq; despiciunt; cumq; aliqua his ampla, & honesta res obiecta est, totos ad se conuertit, & rapit: tum quis non admiretur splendorem, pulchritudinemq; uirtutis? ergo et hæc animi perspicientia admirabilitatem magnã facit & maxime iustitia, ex qua una uirtute uiri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini uidetur: nec iniuria: nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. maximeq; admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in

quo uiro perſpectum ſit, hunc dignũ ſpectatu arbitrantur. itaq; illa tria, quæ propoſita ſunt ad gloriã, omnia iuſtitia cõficit; & beneuolentiã, quòd prodeſſe uult plurimis; & ob eandem cauſam fidem, & admirationem, quòd eas res ſpernit, & negligit, ad quas pleriq; inflãmati auiditate rapiuntur. ac mea quidem ſententia omnis ratio, & inſtitutio uitæ adiumenta hominũ deſiderat, in primiſq; ut habeas, quibuſcum poſſis familiares conferre ſermones: quod eſt difficile, niſi ſpeciẽ præte boni uiri feras. ergo etiam ſolitario homini, atq; in agro uitam agenti opinio iuſtitiæ neceſſaria eſt, eoq; etiã magis, quòd ſi eam non habebunt, iniuſti habebuntur, nullis præſidijs ſepti multis afficiẽtur iniurijs. Atq; his etiam, qui uendunt, emunt, conducunt, locant, cõtrahendiſq; negotijs implicantur, iuſtitia ad rẽ gerendam neceſſaria eſt. cuius tanta uis eſt, ut nec illi quidẽ, qui maleficio, & ſcelere paſcũtur, poſſint ſine ulla particula iuſtitiæ uiuere: nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, furatur aliquid, aut clam eripit, is ſibi ne in latrocinio quidem relinquit locum: ille autem, qui archipirata dicitur, niſi æquabiliter prædam diſpertiat, aut occidetur à ſocijs, aut relinquetur. quin etiam leges latronum eſſe dicũtur, quibus pareant, quas obſeruent. itaque propter æquabilem prædæ portionem & Bargulus Illiricus latro, de quo eſt apud Theopompũ, magnas opes habuit; & multo maiores Viriatus Luſitanus: cui quidem exercitus noſtri, imperatoreſq; ceſſerunt: quem C. Lælius, is, qui ſapiens uſurpatur, Prætor fregit, & comminuit; ferocitatemq; eius ita repreſſit, ut facile bellum reliquis traderet. cum igitur tan-

ta uis iustitiæ sit, ut ea etiam latronũ opes firmet, atque augeat, quantam eius uim inter leges, & iudicia, et in stituta Reip. fore putamus? mihi quidem non apud Medos solum (ut ait Herodotus) sed apud etiam maiores nostros fruendæ iustitiæ causa uidentur olim bene morati Reges constituti: nam, cum premeretur initio multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant uirtute præstantem; qui, cum prohiberet iniuria tenuiores æquitate constituenda, summos cum infimis pari iure retinebat. eademq; constituendarum legum fuit causa, quæ Regum: ius enim semper quæsitum est æquabile: neque enim aliter esset ius. id si ab uno iusto, & bono uiro consequebãtur, eo erant contẽti. cum id minus contingeret, leges sunt inuentæ, quæ cũ omnibus semper una, atq; eadem uoce loquerentur. ergo hoc quidẽ perspicuum est, eos ad imperãdũ deligi solitos, quorũ de iustitia magna esset opinio multitudinis. adiuncto uero hoc, ut ijdem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. omni igitur ratione colenda, & retinẽda iustitia est, tũ ipsa propter sese (nam aliter iustitia non esset) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solũ necessarios, sed etiam liberales: sic gloria quærenda, & collocanda ratione est. quanquã præclare Socrates hanc uiam ad gloriam proximam, & quasi cõpendiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi uellet, talis esset. Quòd si qui simulatione, et inani ostentatione, ficto non modo

sermone, sed etiam uultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, uehementer errant, uera gloria radices agit, atque etiam propagatur. ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt; nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. testes sunt permulti in utrãque partem, sed breuitatis causa familia erimus contenti una; Ti. enim Gracchus P. filius tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at eius filij nec uiui probabantur à bonis, & mortui numerũ obtinent iure cæsorum. Qui igitur adipisci ueram iustitiæ gloriam uolet, iustitiæ fungatur officijs: ea quæ essent, dictum est in superiore libro. sed ut facillime, quales simus, tales esse uideamur; etsi in eo ipso uis maxima est, ut simus ij, qui haberi uelimus: tamen quædam præcepta danda sunt. nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam, quod tibi mi Cicero arbitror contigisse; aut aliquo casu, atq; fortuna; in hunc oculi omnium coniiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum uiuat, inquiritur; &, tãquam in clarissima luce uersetur, ita nullum obscurum potest nec dictum eius esse, nec factum: quorum autem prima ætas propter humilitatẽ, & obscuritatem in hominum ignoratione uersatur, hi, simul ac iuuenes esse cæperunt, magna spectare, et ad ea rectis studijs debent contendere. quod eo firmiore animo facient, quia non modo non inuidetur illi ætati, uerum etiam fauetur. Prima igitur est adolescenti commẽdatio ad gloriam: si qua ex bellicis rebus comparari potest, in qua multi apud maiores nostros extiterunt: semper enim ferè bella gerebantur. tua autem ætas in-

cidit in id bellum, cuius altera pars sceleris nimiũ habuit, altera felicitatis parum. quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudẽ & à summo uiro, et ab exercitu consequebare, equitando, iaculando, omnia militari labore tolerando. atque ea quidem tua laus pariter cum Rep. cecidit. mihi autem hæc oratio suscepta nõ de te est, sed de genere toto. quãobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multo maiora sunt opera animi, quàm corporis: sic eæ res, quas persequimur ingenio, ac ratione, graviores sunt, quàm illæ, quas uiribus. prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos beneuolentia. facillime autem in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros, & sapientes uiros, bene consulentes Reip. contulerunt. quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutilij adolescentiam ad opinionem & innocentiæ, & iuris scientiæ P. Mutij commendauit domus: nam L. quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, nõ aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximã laudem ex illa accusatione nobili, & gloriosa. & qua ætate qui exercẽtur, laude affici solent; ut de Demosthene accepimus: ea ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optime iã præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. sed cum duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio: non est id dubium, quin contentio orationis plurimum possit, & maiorem uim habeat ad gloriam; ea est enim, quam eloquentiã

dicimus: ſed tamen difficile dictu eſt, quantopere conci liet animos hominũ comitas, affabilitaſq; ſermonis. ex tant epiſtolæ et Philippi ad Alexandrum, et Antipatri ad Caſſandrũ, et Antigoni ad Philippum, triũ pruden tiſſimorum, (ſic enim accepimus) quibus præcipiũt, ut oratione benigna multitudinis animos ad beneuolentiã alliciant, militesq; blando appellãdo ſermone deliniãt. quæ autẽ in multitudine cũ contentione habetur oratio, ea ſæpe uniuerſam excitat gloriã: magna eſt enim admiratio copioſe, ſapienterq; dicẽtis: quẽ qui audiũt, intelligere etiam, & ſapere plus, quàm cæteros arbitrãtur. ſi uero ineſt in oratione mixta modeſtiæ grauitas, nil admirabilius fieri poteſt, eoq; magis, ſi ea ſunt in adoleſcente. ſed cum ſint plurima cauſarũ genera, quæ eloquentiam deſiderant; multiq; in noſtra Rep. adoleſcentes & apud iudices, & apud ſenatum dicendo laudem aſſecuti ſint: maxima admiratio eſt in iuditijs. quorum ratio duplex eſt: nam ex accuſatione, et defenſione conſtat: quarum & ſi laudabilior eſt defenſio, tamen etiã accuſatio probata perſæpe eſt. dixi paulo ante de Craſſo: idem fecit adoleſcẽs M. Antonius: etiam P. Sulpitij eloquentiam accuſatio illuſtrauit, cum ſeditioſum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium uocauit. ſed hoc quidem non eſt ſæpe faciendum; nec unquam, niſi aut Reip. cauſa, ut duo Luculli; aut patrocinij, ut nos pro Siculis, pro Sardis; pro M. Albutio Iulius Cæſar. in accuſando etiam M. Aquilio L. Fuſii cognita induſtria eſt. ſemel igitur, nõ ſæpe certe. ſin erit, cui faciendum ſit ſæpius; Reip. tribuat hoc muneris; cuius inimicos ulciſci ſæpe, nõ eſt reprehendendũ: modus

tamẽ adſit. duri enim hominis, uel potius uix hominis uidetur, periculum capitis inferre multis: id enim tum periculoſum ipſi eſt, tũ etiam ſordidum ad famam, cõmittere, ut accuſator nominetur: quod contigit M. Bruto ſummo genere nato, illius filio, qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. atq; etiam hoc præceptum officij diligenter tenendum eſt, ne quẽ unquam innocentem in iudicium capitis arceſſas: id enim ſine ſcelere fieri nullo pacto poteſt. nam quid eſt tam inhumanum, quàm eloquentiam, à natura ad ſalutem hominum, et ad conſeruationem datam, ad bonorum peſtem, pernicieḿq; conuertere? nec tamen, ut hoc fugiendum eſt, ita habendum eſt religioni contrarium, nocentem aliquando, & nefarium, impiuḿq; defendere. uult hoc multitudo, patitur conſuetudo, fert etiam humanitas. iudicis, eſt, ſemper in cauſis uerum ſequi; patroni, nonnunquam ueriſimile, etiam ſi minus ſit uerum, defendere: quod ſcribere, præſertim cum de philoſophia ſcriberẽ, non auderem, niſi idem placeret grauiſſimo Stoicorũ Panætio. maxime autem & gloria paritur, & gratia defenſionibus, eóq; maior, ſi quãdo accidit, ut ei ſubueniatur qui potentis alicuius opibus circũueniri, urgeríq; uideatur; ut nos & ſæpe aliàs, & adoleſcentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sex. Roſcio Amerino fecimus: quæ, ut ſcis, extat oratio. Sed expoſitis adoleſcentium officijs, quæ ualeant ad gloriam adipiſcendam, deinde de beneficẽtia, ac liberalitate dicẽdũ eſt. cuius eſt ratio duplex: nam aut opera benigne fit indigentibus aut pecunia facilior eſt hæc poſterior, locupleti præſertim; ſed illa lautior, ac ſplendidior, et ui-

ro forti, claróq; dignior: quanquam enim in utroque ineſt gratificandi liberalis uoluntas; tamen altera ex arca, altera ex uirtute depromitur; largitióq;, quæ fit ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures uſus ſis, eo minus in multos uti poſſis. at, qui opera, id eſt uirtute, & induſtria benefici, et liberales erunt, primũ, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciẽdũ adiutores habebunt: deinde cõſuetudine beneficẽtiæ paratiores erunt, & tanquã exercitatiores ad bene de multis promerendũ. præclare in epiſtola quadã Alexandrum filiũ Philippus accuſat, quòd largitione beneuolentiam Macedonum conſectetur. quid te (malũ) inquit, rationis in iſtam ſpem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupiſſes? an tu id agis, ut Macedones non te Regem ſuum, ſed miniſtrum et præbitorẽ putent? quo quid ſordidius Regi? melius etiam quòd largitionem corruptelam dixit eſſe: fit enim deterior qui accipit, atque ad idem ſemper expectandum paratior. hoc ille filio: ſed præceptum putemus omnibus. quamobrem id quidem non eſt dubium, quin illa benignitas, quæ conſtat ex opera, & induſtria, & honeſtior ſit, & latius pateat, et poßit prodeſſe pluribus. nonnunquam tamen eſt largiendum: nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum eſt: & ſæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendũ, ſed diligenter, atq; moderate: multi enim patrimonia effuderunt inconſulte largiendo: quid autem eſt ſtultius, quàm quod libẽter facias, curare, ut id diutius facere non poſſis? atq; etiam ſequuntur largitionem ra-

pinæ: cum enim dando agere cœperunt, alienis bonis manus afferre coguntur: ita, cum beneuolentiæ cõparandæ causa benefici esse uelint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt: quanta odia eorum, quibus ademerunt. quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire nõ possit; nec ita reseranda, ut pateat omnibus: modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissime usurpatũ, iãq; in prouerbij consuetudinẽ uenit, largitionẽ fundũ non habere: etenim quis potest esse modus, cum & ijdem, qui consueuerunt, & illud idem alij desiderent? omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales: prodigi, qui epulis, & uiscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorũ, uenationũq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut breuem, aut nullã sint relicturi omnino. liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt, aut æs alienum suscipiunt amicorũ causa, aut in filiarum collocatione adiuuant, aut opitulantur uel in re quærenda, uel augenda. itaq; miror, quid in mentem uenerit Theophrasto in eo libro, quem de diuitijs scripsit; in quo multa præclare, illud absurde: est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliumq; sumptuum facultatẽ, fructum diuitiarum putat. mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multò & maior uidetur, & certior. quanto Aristoteles grauius, & uerius nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarũ non admiremur, quæ fiunt ad multitudinẽ deli-

niendam, at ij, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium mina cogerẽtur, hoc primo auditu incredibile nobis uideri, omnesq; mirari; sed cum attẽderimus, ueniã necessitati dare; in his immanibus iactuaris, infinitisq; sumptibus nihil nos magnopere mirari; cum præsertim neq; necessitati subueniatur, nec dignitas augeatur; ipsaq; illa delinitio multitudinis ad breue tempus, exiguumq; duratura sit, eaq; à leuissimo quoq; animo; in quo tamen ipso una cum satietate memoria quoq; moriatur uoluptatis. bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & seruis, & seruorum simillimis liberis esse grata; graui uero homini, & ea, quæ fiunt, iudicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. quanquam intelligo, in nostra ciuitate inueteraſſe iam bonis temporibus, ut splendor Aedilitatum ab optimis uiris postuletur. itaque P. Crassus cum cognomine Diues, tum copijs, functus est Aedilitio maximo munere. & paulo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo Q. Mutio magnificẽtissima Aedilitate functus est: deinde C. Cladius App. filius: multi post, Lucullus, Hortensius, Silanus. omnes autem P. Lentulus me Consule uicit superiores: hunc est Scaurus imitatus. magnificentissima uero nostri Pompeij, munera secundo Consulatu. in quibus omnibus, quid mihi placeat, uides. uitãda tamen est suspicio auaritiæ: nã Mamerco homini ditissimo prætermissio Aedilitatis, Consulatus repulsam attulit. quare &, si postulatur à populo, bonis uiris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est, modo pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: &, si quando aliqua res maior, aut

utilior populari largitione acquiritur; ut Oresti nuper prandia in semitis decimæ nomine magno honori fuerunt. ne M. quidem Scio uitio datum est, quòd in caritate annonæ asse modium populo dedit: magna enim se, et inueterata inuidia, nec turpi iactura, quãdo erat Aedilis, nec maxima liberauit. sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, q̃ gladiatoribus emptis Reipu. causa, quæ salute nostra cõtinebatur, omnes P. Clodij conatus, furoresq; compressit. causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. in his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. filius, magno uir ingenio, in primisq; clarus, gloriari solebat se sine ullo munere adeptũ esse omnia, quæ haberentur amplissima. dicebat idem Cotta, Curio. nobis quoq; licet in hoc quodam modo gloriari: nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragijs adepti sumus nostro quidẽ anno, quod contigit eorũ nemini, quos modo nominaui, sanè exiguus sumptus Aedilitatis fuit. atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, naualia, portus, aquarũ ductus, omniáq;, quæ ad usũ Reip. pertinent. quanquam, quod præsens tanquam in manu datur, iucundius est: tamen hæc in posterũ gratiora, theatra, porticus, noua templa. uerecundius reprehendo propter Pompeium: sed doctissimi non probant; ut et hic ipse Panætius, quem multũ in his libris secutus sum, nõ interpretatus; et Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ uituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylea cõiecit. sed de hoc genere toto in ijs libris, quos de Rep. scripsi, diligenter est disputatũ. tota igitur ratio taliũ largitionũ gene-

re uitiosa est temporibus necessaria, & tũ ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderãda est. In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. alia causa est eius, qui calamitate premitur; & eius, qui res meliores quærit nullis suis rebus aduersis. propẽsior benignitas esse debebit in calamitosos: nisi forte erunt digni calamitate. in ijs tamen, qui se adiuuari uolent, non ut ne affligantur, sed ut ad altiorem gradum ascẽdant, restricti omnino nullo modo esse debemus, sed in deligendis idoneis iudiciũ, & diligentiam adhibere; nam præclare Ennius.

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

quod autem tributum est bono uiro, et grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris: temeritate enim remota, gratissima est liberalitas: eoq; eam studiosius plerique laudãt, quòd summi cuiusque bonitas cõmune perfugium est omnium. danda igitur opera est, ut hos beneficijs quamplurimis afficiamus, quorũ liberis, posterisq; prodatur memoria, ut his ingratis esse nõ liceat. omnes enim immemorẽ beneficij oderunt; eaq; iniuriam in deterrẽda liberalitate sibi etiã fieri, eumq;, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. atque hæc benignitas etiam Reip. utilis est, redimi è seruitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem uulgo solitũ fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiose uidemus. hanc ergo consuetudinẽ benignitatis largitioni munerum antepono: hæc est grauiũ hominum, atque magnorum, illa quasi assentatorũ populi, multitudinis leuitatẽ uoluptate quasi titillantium

conuenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum; in omniq; re contrahenda, uendendo, emendo, conducendo, locando, in uicinitatibus, et confinijs æquum, & facilem, multa multis de iure suo cõcedentem; à litibus uero, quantũ liceat, & nescio an paulo plus etiam quàm liceat, abhorrentẽ: est enim non modo liberale, paulum nonnunquam de suo iure decedere, sed interdum etiam fructuosum. habenda autem est ratio rei familiaris; quã quidem dilabi sinere flagitiosum est; sed ita, ut illiberalitatis, auaritiæq; absit suspicio: posse enim liberalitate uti, nõ spoliantẽ se patrimonio, nimirum est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim (ut mihi uidetur) ualde decorum, patere domos hominum illustriũ illustribus hospitibus: idq; etiã Reip. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere: est etiam uehementer utile ijs, qui honeste posse multa uolũt, per hospites apud externos populos ualere opibus, et gratia. Theophrastus quidem scribit Cimonẽ Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse: ita enim instituisse, & uillicis imperasse, ut omnia præberentur, quicunque Laciades in uillam suam diuertisset. Quæ autem opera, non largitione beneficia dãtur; hæc tum in uniuersam Remp. tum in singulos ciues conferuntur: nam in iure cauere, consilio iuuare, atque hoc scientiæ genere prodesse quamplurimis, uehementer & ad opes augendas pertinent, & ad gratiam. itaque cum multa præclara maiorum, tum quamoptime constituti iuris ciuilis summo semper in honore fuit cognitio, atq; interpretatio: quam

quidem ante hanc confusionem temporum in possessio ne sua principes retinuerũt: nunc, ut honores, ut omnis dignitatis gradus, sic huius scientiæ splendor deletus est: idq; eo indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cũ us esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile uicisset. hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs astringendos homines accommodata. Atq; huic arti finitima est dicendi grauior facultas, et gratior, & ornatior: quid enim eloquẽtia laudabilius, & præstabilius, uel admiratione audientium, uel spe indigentium, uel eorum, qui defensi sunt, gratia? huic quoque ergo à maioribus nostris est in tota dignitate principatus datus. diserti igitur hominis, & facile laborantis, quodq; in patrijs est moribus, multorum causas & non grauate, & gratuito defendentis, beneficia, & patrocinia late patent. admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitũ, deplorarem, nisi uererer, ne de me ipso aliquid uiderer queri. sed tamen uidemus, quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, quàm in paucioribus facultas, quã in multis sit audacia. cum autem omnes nõ possint, ne multi quidem, aut iuris periti esse, aut diserti; licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, & magistratibus, uigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consulunt, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimũ gratiæ consequuntur, latissimeq; eorum manat industria. iam illud non sunt admonendi (est enim in prõptu) ut animaduertant, cum alios iuuare uelint, ne quos offendant: sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut

eos, quos non expedit: si imprudentes, negligentiæ est; si scientes, temeritatis. utendum etiam est excusatione aduersus eos, quos inuitus offendas, quacũq; posis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris. certisq; operis, & officijs erit, quod uiolatũ est, compensandũ. sed cum in hominibus iuuãdis aut mores spectari, aut fortuna soleat, dictu quidẽ est procliue, itaq; uulgo loquuntur, sese in beneficijs collocandis mores hominum, non fortunam sequi: honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi uiri causæ nõ anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potẽtis? à quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore uidetur, in eum ferè est uoluntas nostra propensior. sed animaduertendũ est diligentius, quæ natura rerum sit: nimirum enim inops ille, si bonus est uir, etiam si referre gratiam nõ potest, habere certe potest. commode autem, quicunq; dixit: pecuniam qui habeat, non reddidisse; &, qui reddiderit, non habere: gratiam autem &, qui reddiderit, habere; &, qui habeat, retulisse. at qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio uolunt: quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi, quamuis aliquod magnum acceperint, æque etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur: patrocinio uero se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. at uero ille tenuis, cum quid factum sit, sese spectatum, non fortunam putans, non modo illi, qui est meritus, sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum se uideri studet: neque enim uerbis auget suum munus, si quo forte fungitur; sed etiam extenuat.

uidenduḿq; illud idem, quòd, si opulẽtum, fortunatṹq; defenderis, in illo uno, aut forte in liberis eius maneat gratia; sin autẽ inopem, probum tamen, & modestum, omnes nõ improbi humiles, quæ magna in populo multitudo est, præsidium sibi paratum uident. quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunato: beneficium collocari pũto. danda omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus: sed si res in contentionem uenit, nimirum Themistocles est auctor adhibẽdus: qui, cum consuleretur, utrũ bono uiro pauperi, aut minus probato diuiti filiam collocaret; ego, inquit, malo uirum, qui pecunia egeat; quàm pecuniam, quæ uiro. sed corrupti mores, deprauatíq; sunt admiratione diuitiarum. quarum magnitudo quid ad unumquenque nostrum pertinet? illum fortasse adiuuat, qui habet: ne id quidem semper: sed fac iuuare: potentior sanè sit, honestior uero quo modo? quòd si etiam bonus erit uir; ne impediant diuitiæ, quo minus iuuetur; modo ne adiuuent; sitq; omne iudiciũ, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficijs; operaq; danda est, ne quid cõtra æquitatẽ contendas, ne quid per iniuriam: fundamentum enim perpetuæ commendationis, & famæ est iustitia: sine qua nihil potest esse laudabile. Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictũ est, quæ ad singulos spectant: deinceps de ijs, quæ ad uniuersos, quæq; ad Remp. pertinent, disputandum est. Eorũ autem ipsorũ partim eius modi sunt, ut ad uniuersos ciues pertineant; partim, singulos ut attingãt; quæ sunt etiam gratiora. danda est opera omnino, si possit, utrisq;, nec minus ut etiam singulis

gulis consulatur; sed ita, ut ea res aut prosit, aut certe ne obsit Reip. C. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octauij, & Reip. tolerabilis, & plebi necessaria; ergo & ciuibus, et Reip. salutaris. in primis autem uidendum erit ei, qui Remp. administrabit, ut suum quisq; teneat, neq; de bonis priuatorum publice diminutio fiat: pernicioſe enim Philippus in Tribunatu, cum legem agrariã ferret; quam tamen antiquari facile passus est, & in eo uehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud male; non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent. capitalis omnino oratio est ad æquationem bonorum pertinens: qua peste quæ potest esse maior? hanc enim ob causam maxime, ut sua tenerentur, Resp. ciuitatesq; constitutæ sunt: nam etsi duce natura congregabantur homines, tamẽ, spe custodiæ rerum suarum, urbiũ præsidia quærebant. danda etiam opera est, ne, quod apud maiores nostros sæpe fiebat, propter erarij tenuitatem; assiduitatemq; bellorum tributum sit conferendũ; idq; ne eueniat, multo ante erit prouidendum. sin qua necessitas huius muneris alicui Reip. obuenerit (malo enim alteri, quàm nostræ, ominari: neque tamen de nostra, sed de omni Rep. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salui esse uelint, necessitati esse parendum. atq; etiam omnes, qui Remp. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. quarum qualis comparatio fieri soleat, et debeat, nõ est necesse disputare: est enim in promptu: tamen locus attingendus fuit. caput autem est in omni procuratione

negotij,& muneris publici, ut auaritiæ pellatur etiam minima suspitio. utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me seruasset, & tũc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent: nõ essem passus diutius eos imperare. næ illi quidem multa secula expectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc Remp. inuasit: itaque facile patior tunc potius Põtium fuisse, si quidem in illo tantum fuit roboris. non dum centum, & decem anni sunt, cum de pecunijs repetundis à L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. at uero postea tot leges, & proximæ quæque duriores; tot rei, tot damnati; tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excitatum; tanta sublatis legibus, & iudicijs expillatio, direptioq; sociorum; ut imbecillitate aliorum, non nostra uirtute ualeamus. laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abstinens. quidni laudetur? sed in illo alia maiora: laus enim abstinentiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paulus, tãtum in ærariũ pecuniæ inuexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum: at hic nihil in domum suam intulit præter memoriã nominis sempiternam. imitatus patrem Africanus nihilo locupletior Carthagine euersa. quid, qui eius collega in Censura fuit, L. Mummius? nunquid copiosior? cum copiosissimã urbem funditus sustulisset, Italiam ornare, quàm domũ suam maluit: quanquam, Italia ornata, domus ipsa uideretur mihi ornatior. Nullum igitur uitium est tetrius (ut eò, unde egressa est, referat se oratio) quàm auaritia, præsertim in principibus, & Remp. gubernãtibus:

habere enim quæstui Remp. non modo turpe est, sed sce leratum etiam, & nefarium. itaque, quod Apollo Py thius oraculo edidit Spartam nulla re alia, nisi auari tia esse periturã, is uidetur non solũ Lacedæmonijs, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. nulla autem re conciliare facilius beneuolentiam multitudinis pos sunt ij, qui Reip. præsunt, quàm abstinentia, et cõtinen tia. qui uero esse populares uolunt, ob eaḿq; causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonan das putant; labefactant fundamenta Reip. concordiã primum tollunt, quæ esse non potest, cum alijs adimun tur, alijs condonantur pecuniæ; deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet: id enim est proprium, ut supra dixi, ciuitatis, atque urbis, ut sit libera, & non solicita suæ rei cuiusq; custodia. atque in hac pernicie Reip. ne illam quidem consequuntur, quã putant, gratiam: nam, cui res erepta est, inimicus; cui data est, etiam dissimulat se accipere uoluisse; & maxi me in pecunijs creditis occultat suum gaudium, ne ui deatur non fuisse soluendo. at uero ille, qui accipit in iuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. nec, si plures sunt ij, quibus improbe datum est, quàm illi, quibus iniuste ademptum est, iccirco plus etiam ualẽt? non enim numero hæc iudicantur, sed pondere. quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam seculis ante possessum, qui nullũ habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? at propter hoc iniuriæ ge nus Lacedæmonij Lysandrum Ephorum expulerunt. Agin Regem, quod nũquam antea apud eos acciderat,

necauerunt. ex quo eo tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissime constituta Resp. dilaberetur. nec uero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam euertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmoniis profectæ manarunt latius. qui nostros Gracchos, Ti. Gracchi summi uiri filios, Africani nepotes? non ne agrariæ contentiones perdiderunt? at uero Aratus Sicyonius iure laudatur, qui, cũ eius ciuitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Agris Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus; cumq; tyrannum Nicoclem improuiso oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant eius ciuitatis locupletissimi, restituit, Rẽq; pub. aduentu suo liberauit. sed, cum magnam animaduerteret in bonis, & possessionibus difficultatem, quòd & eos, quos & ipse restituerat, quorũ bona alij possederant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones mouere, non nimis æquũ putabat; propterea quòd tam longo spatio multæ hæreditatibus, multæ emptionibus, multæ dotibus detinebantur: sine iniuria, iudicauit, neq; illis adimi, neq; his nõ satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. cum igitur statuisset opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci uelle dixit, remq; integram ad reditum suum iussit esse: isq; celeriter ad Ptolemæũ suum hospitem uenit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: qui cum exposuisset, patriam se liberare uelle, causamq; docuisset, à Rege opulento uir summus facile impetrauit, ut grãdi pecunia adiuuaretur: quam cum in Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in

consilium quindecim principes, cum quibus causas cognouit & eorum, qui aliena detinebant; & eorum, qui sua amiserant; præfecitq; æstimandis possessionibus, et ut persuaderent alijs, ut pecuniam accipere mallent, et possessionibus cederent; alijs, ut commodius putarent numerari sibi quod tanti esset, quàm sũ recuperare: ita perfectum est, ut omnes cõstituta cõcordia sine querela discederent. ò uirum magnum, dignumq; qui in nostra Rep. natus esset. sic par est agere cum ciuibus, non, ut bis iam uidimus, hastam in foro ponere, et bona ciuium uoci subijcere præconis. at ille Græcus, id quod fuit sapientis, & præstantis uiri, omnibus consulendũ putauit, eaq; est summa ratio, & sapientia summi ciuis, commoda ciuium defendere, non diuellere, atq; omnes æquitate eadem continere. habitent gratis in alieno. quid ita? ut, cum ego emerim, ædificauerim, tuear, impẽdam, tu me inuito fruare meo? quid est aliud, nisi alijs sua eripere, alijs dare aliena? tabulæ uero nouæ quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? quamobrem, ne sit æs alienũ, quod Reip. noceat prouidendum est: quod multis rationibus caueri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum: nec enim ulla res uehementius Remp. continet, quàm fides; quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum; nunquam enim uehementius actũ est, quàm me Consule, ne solueretur; armis, et castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine. quibus sic restiti, ut hoc tantum malum de Rep. tolleretur. nunquam nec maius æs alienum fuit;

nec melius, nec facilius dissolutum est: fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est. at uero hic noster victor, nũc quidem victus, quæ cogitarat, ea perfecit, cum eius iam nihil interesset. tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiam si causa non esset. ab hoc igitur genere largitionis, ut alijs detur, alijs auferatur, aberunt ij, qui Remp. tuebũtur; in primisq; operam dabunt, ut iuris, & iudiciorũ æquitate suum quisq; teneat & neq; tenuiores propter imbecillitatem circunueniantur, neque locupletibus ad sua uel tenenda, uel recuperanda obsit inuidia: præterea quibuscunque rebus uel belli, uel domi poterunt, Remp. augeant imperio, agris, uectigalibus. hæc magnorum hominum sunt: hæc apud maiores nostros facilitata: hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate Reipub. magnam ipsi adipiscentur et gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta censet esse à Panætio prætermissa, ualetudinis curationem, et pecuniæ. quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quod essent faciles: sunt certe utiles. Sed ualetudo sustentatur notitia sui corporis, & obseruatione earũ rerum, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; & continentia in victu omni atq; cultu, corporis tuẽdi causa, et prætermittendis uoluptatibus; postremo arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet ijs rebus, à quibus abest turpitudo; conseruari autem diligentia, & parsimonia; ijsdem etiam rebus augeri. has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est

in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur. quē nos, ista ferè ætate cum essemus, qua es tu nunc, è Græco in latinum conuertimus. Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est necessaria: nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, et externa cum externis comparari solent. cum externis, corporis hoc modo comparantur; ualere ut malis quàm diues esse: cum corporis externa, hoc modo; diues esse potius, quàm maximis corporis uiribus: ipsa inter se corporis comparantur sic; bona ualetudo uoluptati anteponatur, uires celeritati; externorum autem, ut gloria diuitijs, uectigalia urbana rusticis. ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: à quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret, respondit, bene pascere; quid secundum, satis bene pascere; quid tertium, bene uestire; quid quartum, arare: et, cum ille, qui quæsierat, dixisset; quid fœnerari? tum Cato, quid hominem, inquit occidere? ex quo, et multis alijs intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri, rectéq; hoc adiunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius à quibusdam optimis uiris ad medium Ianum sedētibus, quàm ab ullis philosophis ulla in schola, disputatur. sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputandum est. reliqua deinceps persequemur.

MARCI TVLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIB. III.

P. Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitũ scripsit Cato, qui fuit ferè eius æqualis, nunquam se minus otiosum esse, quàm cum otiosus; nec minus solum, quàm cum solus esset. magnifica uero uox, & magno uiro, & sapiente digna; quæ declarat illum & in otio de negocijs cogitare, & in solitudine secũ loqui solitum; ut neque cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, otium, & solitudo: uellem & nobis hoc idem uere dicere liceret: sed si minus imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possumus, uoluntate certe proxime accedimus: nã & à Reip. forensibus q; negocijs armis impijs, uiq; prohibiti otium persequimur; & ob eam causam urbe relicta, rura peragrantes, sæpe soli sumus. sed nec otium hoc cum Africani otio, nec solitudo cum illa comparanda est: ille enim requiescens à Reip. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à cætu hominum, frequentiaq; interdum tanquam in portũ se in solitudinem recipiebat: nostrum autem otium negocij inopia, nec requiescendi studio constitutum est: extincto enim senatu, deletisq; iudicijs, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? itaq; in maxima celebritate, atq; in oculis ciuium quõ-

dam uiximus, nunc fugiẽtes conſpectum ſceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantũ licet, & ſæpe ſoli ſumus. ſed quia ſic ab hominibus doctis accepimus, non ſolum ex malis eligere minima oportere, ſed etiam excerpere ex ipſis, ſi quid ineſſet boni; propterea & ocio fruor, non illo quidẽ, quo debeat is, qui quondã peperiſſet ocium ciuitati; nec eam ſolitudinem languere patior, quam nihi affert neceſsitas, nõ uoluntas. quanquam Africanus maiorem laudem uel meo iudicio aſſequebatur: nulla tamen eius ingenij monimẽta mandata literis, nullũ opus ocij, nullum ſolitudinis munus extat. ex quo intelligi debet, illũ mentis agitatione, inueſtigationeq; earum rerũ, quas cogitando conſequebatur, nec ocioſum, nec ſolum unquam fuiſſe. nos autẽ, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribendi operam omne ſtudium, curamq; conuertimus. itaq; plura breui tempore euerſa, quàm multis annis ſtante Rep. ſcripſimus. ſed cum tota philoſophia, mi Cicero, frugifera, et fructuoſa, nec ulla pars eius inculta, ac deſerta ſit; tamen nullus feracior in ea locus eſt, nec uberior, quàm de officijs; à quibus conſtanter, honeſteq; uiuendi præcepta ducuntur. quare, quanquam à Cratippo noſtro, principe huius memoriæ philoſophorum, hoc te aßidue audire, atq; accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas uocibus undiq; circunſonare, nec eas, ſi fieri poßit, quidquam aliud audire. quod cum omnibus eſt faciendum, qui uitam honeſtã ingredi cogitant: tamen haud ſcio, an nemini potius, quàm tibi: ſuſtines enim non paruam expectationem imitan-

dæ induſtriæ noſtræ, magnam honorum, non nullã for taſſe nominis. ſuſcepiſti onus præterea graue & Athe narum, & Cratippi: ad quos cum tanquã ad mercaturam bonarum artiũ ſis profectus, inanem redire turpiſſimum eſt, dedecorantem & urbis auctoritatem, & magiſtri. quare, quantum conniti animo potes, quantũ labore contendere, (ſi diſcendi labor eſt potius, quàm uoluptas) tantum fac ut efficias; né ue committas, ut, cum omnia ſuppeditata ſint à nobis, tute tibi defuiſſe uideare. ſed hæc hactenus: multa enim ſæpe ad te cohortandi gratia ſcripſimus. nunc ad reliquam partem propoſitæ diuiſionis reuertamur. Panætius igitur, qui ſine controuerſia de officijs accuratiſſime diſputauit, quemq; nos correctione quadam adhibita potiſſimum ſecuti ſumus; tribus generibus propoſitis, in quibus deliberare homines, & conſultare de officio ſolerẽt; uno, cum dubitarent, honeſtũ ne id eſſet, de quo ageretur, an turpe; altero, utile ne eſſet, an inutile; tertio, ſi id, quod ſpecimẽ haberet honeſti, pugnaret cum eo, quod utile uideretur, quomodo ea diſcerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicauit: de tertio autem genere deinceps ſe ſcripſit dicturum; nec exoluit, quod promiſerat. quod eo magis miror, quia ſcriptũ à diſcipulo eius Poſidonio eſt, triginta annos uixiſſe Panætium poſt quàm illos libros edidiſſet. quem locum miror à Poſidonio breuiter eſſe tractatum in quibuſdam commentarijs, præſertim cum ſcribat nullum eſſe locum in tota philoſophia tam neceſſarium. minime uero aſſentior ijs, qui negant eũ locum à Panætio prætermiſſum, ſed conſulto relictum, nec omnino ſcri-

bendum fuisse, quia nunquam posset utilitas cũ honestate pugnare. de quo alterum potest habere dubitationem, adhibendum ne fuerit hoc genus, quod in diuisione Panætij tertium est, an planè omittendum: alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum: nam, qui è diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est restare tertiam. præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. accedit eodem testis locuples Posidonius; qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiuerat; ut nemo pictor esset inuentus, qui Veneris eam partẽ, quam Apelles inchoatã reliquisset, absolueret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, & nõ perfecisset, propter eorum, quæ fecisset, præstantiam neminẽ esse persecutum. quamobrem de iudicio Panætij dubitari non potest. recte ne autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiũxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. nam siue honestum solum bonum est, ut Stoicis placet; siue, quod honestum est, id ita summum bonum est, quemadmodũ Peripateticis nostris uidetur, ut omnia ex altera parte collocata, uix minimi momenti instar habeant: dubitandum non est, quin nunquã possit utilitas cũ honestate conẽdere. itaque accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primum hæc naturæ cohærentia opinione distraxissent. cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut etiam, quidquid honestũ esset, id utile esse censerent; nec utile quidquã, quod non honestum. quòd si is esset Panætius, qui uirtutem propterea colen

dam diceret, quòd ea efficiens utilitatis esset: ut ij, qui res expetendas uel uoluptate, uel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, honestatem aliquãdo cum utilitate pugnare, sed, cum sit is, qui id solum bonũ iudicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadã utilitatis, eorum neq; accessione meliorem uitam fieri, nec discessione peiorem: nõ uidetur huiusmodi debuisse deliberationem introducere; in qua, quod utile uideretur, cum eo, quod honestum est, comparetur. etenim, quod summum bonũ à Stoicis dicitur, cõuenienter naturæ uiuere, id habet hãc, ut opinor, sententiam, cum uirtute congruere semper, cætera autem, quæ secundũ naturam essent, ita legere, si ea uirtuti non repugnarent. quod cum ita sit, putant quidam hanc comparationem recte non esse introductã, nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuisse. atq; illud quidẽ honestum, quod proprie, uereq; dicitur, id in sapientibus est solis, neq; à uirtute diuelli unquam potest: in ijs autem, in quibus sapientia perfecta nõ est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, similitudines honesti esse possunt. hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant; & ea cõmunia sunt, & late patent: quæ et ingenij bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. illud autẽ, quod rectũ ijdẽ appellant, perfectum, atque absolutum est, &, ut ijdem dicunt, omnes numeros habet, nec, præter sapientem, cadere in quenquam potest. cum autem aliquid actum est, in quo media officia cõparantur, id cumulate uidetur esse perfectum; propterea quòd uulgus, quid absit à perfecto, ferè non ex toto

intelligi;quatenus autem intelligit, nihil putat prætermiſſum.quod autem in poematibus,& in picturis uſu euenit,in alijſq; compluribus, ut delectentur imperiti, laudentq; ea,quæ laudanda nõ ſint ; ob eam credo cauſam,quod inſit in his aliquid probi,quod capiat ignaros,qui quidem,quid in unaquaq; re uitij ſit, nequeãt iudicare.itaque,cum ſint docti à peritis,deſiſtunt facile à ſententia.hæc igitur officia,de quibus his libris diſſerimus, quaſi ſecunda quædam honeſta dicunt eſſe , non ſapientum modo propria, ſed cum omni hominum genere cõmunia:itaque ij omnes,in quibus eſt uirtutis indoles,commouentur.nec uero, cum duo Decij, aut duo Scipiones fortes uiri commemorantur, aut cum Fabritius,aut Ariſtides iuſtus nominatur, aut ab illis fortitudinis,aut ab his iuſtitiæ,tãquam à ſapiente,petitur exẽplum : nemo enim horum ſic ſapiens, ut ſapientem intelligi hic uolumus:nec ij, qui ſapientes habiti ſunt,& nominati,M.Cato & C.Lælius,ſapientes fuerunt; nec illi quidem ſeptem; ſed ex mediorum officiorũ frequentia ſimilitudinem quandam gerebant, ſpeciemq; ſapientum . quocirca nec id , quod uere honeſtum eſt , fas eſt cum utilitatis ratione comparari: nec id,quod communiter appellamus honeſtum , quodq; colitur ab ijs , qui bonos ſe uiros haberi uolunt, cum emolumentis unquã eſt comparandum : tamq; id honeſtum, quod in noſtrã intelligentiam cadit,tuendum, conſeruandumq; eſt nobis,quàm id,quod proprie dicitur,uereq; eſt honeſtum, ſapientibus : aliter enim teneri non poteſt, ſi qua ad uirtutem eſt facta progreſſio. ſed hæc quidẽ de ijs,qui conſeruatione officiorum exiſtimantur boni . Qui autem

omnia metiuntur emolumentis, & commodis, neq; ea uolunt præponderari honestate, hi solent in deliberãdo, honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni uiri non solent. itaq; existimo Panætium, cum dixerit homines solere in hac cõparatione dubitare; hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modo, non etiam oportere: etenim non modo pluris putare, quod utile uideatur, quàm quod honestum, sed hæc etiam inter se comparare, & in his dubitare, turpissimum est. quid est ergo, quod non nunquam addubitationem afferre soleat, considerandum'q; uideatur? credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur: sæpe enim tempore fit, ut, quod plerunq; turpe haberi soleat, inueniatur non esse turpe. exempli causa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest esse maius scelus, quàm nõ modo hominem, sed etiam familiarem occidere? num igitur se obstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit quam uis familiarem? populo quidem Romano non uidetur: qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimũ existimat. uicit igitur utilitas honestatem: immo uero honestas utilitatem secuta est. itaq;, ut sine ullo errore diiudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligitur, pugnare id uidebitur, quod appellamus utile; formula quædam constituenda est: quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. erit autem hæc formula Stoicorum rationi disciplinæ'q; maxime consentanea. quam quidem in his libris propterea sequimur, quod, quanquam à ueteribus Academicis, & Peripateticis nostris, qui quondã ijdem erant, qui Academici, quæ honesta sunt, anteponuntur

ijs, quæ uidẽtur utilia, tamen ſplendidius hæc ab eis diſ ſeruntur, quibus, quid quid honeſtum eſt, idem utile uidetur, nec utile quidquam, quod non honeſtum, quàm ab ijs, quibus eſt honeſtum aliquod non utile, aut utile non honeſtum. nobis autem noſtra Academia magnam licentiam dat, ut quodcunq; maxime probabile occurrat, id noſtro iure liceat defendere. ſed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo ſuum augere commodum, magis eſt contra naturam, quã mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis: nam principio tollit conuictum humanum, & ſocietatẽ: ſi enim ſic erimus affecti, ut propter ſuum quiſque emolumentũ ſpoliet, aut uiolet alterum, diſrumpi neceſſe eſt eam, quæ maxime eſt ſecundũ naturam, humani generis ſocietatem, ut, ſi unumquodque membrum ſenſum hũc haberet, ut poſſe putaret ſe ualere, ſi proximi membri ualetudinem ad ſe traduxiſſet, debilitari, & interire totum corpus neceſſe eſſet: ſic, ſi unuſquiſque noſtrũ rapiat ad ſe commoda aliorum, detrahatq;, quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratia, ſocietas hominum, & communitas euertatur neceſſe eſt. nam, ſibi ut quiſque malit, quod ad usũ uitæ pertineat, quàm alteri acquirere, conceſſum eſt nõ repugnãte natura. illud quidem natura non patitur, ut aliorum ſpolijs noſtras facultates, copias, opes augeamus. neq; uero hoc ſolum natura, id eſt iure gentium, ſed & legibus populorum, quibus in ſingulis ciuitatibus Reſp. cõtinentur, eodem modo conſtitutum eſt, ut non liceret ſui commodi cauſa nocere alteri: hoc enim ſpectant leges, hoc

uolunt, incolumen esse ciuium coniunctionē: quā qui dirimunt, eos morte, exilio, uinculis, damno coercēt. atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex diuina, & humana: cui parere qui uelit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam uolent uiuere) nunquā cōmittet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. etenim multo magis est secundum naturam celsitas, & animi magnitudo, itemq; cōmunitas, iustitia, liberalitas, quàm uoluptas, quàm uita, quàm diuitiæ. quæ quidem cōtemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate cōmuni, magni animi, & excelsi est. detrahere autem alteri sui commodi causa, magis est contra naturā, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis eiusdem: itemq; magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus, si fieri possit, conseruandis, aut iuuādis maximos labores, molestiasq; suscipere, imitantes Herculem illum, quē hominum fama beneficiorum memor in concilio cælestium collocauit, quàm uiuere in solitudine nō modo sine ullis molestijs, sed etiam in maximis uoluptatibus, abundantē omnibus copijs, ut excellas etiam pulchritudine, et uiribus. quocirca optimo quisq;, splendidissimoq; ingenio lōge illam uitam huic anteponit. ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere non posse. deinde, qui alterum uiolat, ut ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorē amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorū, quàm facere cuiquam iniuriam. si nihil existimat contra naturam fieri hominibus uiolandis: quid cū eo diſ

seras,

feras, qui omnino hominem ex homine tollat? ſin fugiẽ dum id quidẽ cenſet, ſed multo illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd ullum aut corporis, aut fortunæ uitium, animi uitijs grauius exiſtimat. ergo unum debet eſſe omnibus propoſitum, ut eadem ſit utilitas uniuſcuiuſque, & uniuerſorum; quam ſi ad ſe quiſq; rapiat, diſſoluetur omnis humana cõſociatio. atq; ſi etiã hoc natura præſcribit, ut homo homini, quicunq; ſit, ob eam ipſam cauſam tamen, q̃ is homo ſit, conſulẽ uelit, neceſſe eſt ſecundum eandem naturam omniũ utilitatem eſſe communem. quod ſi ita eſt, una continemur omnes, & eadem lege naturæ. idq; ipſum ſi ita eſt, certe uiolare alterum lege naturæ prohibemur. uerum autem primum: uerum igitur & extremum. nam illud quidem abſurdum eſt, quod quidam dicunt, parenti ſe, aut fratri nihil detracturos cõmodi ſui cauſa: aliam rationem eſſe ciuium reliquorũ. hi ſibi nihil iuris, & nullam ſocietatem communis utilitatis cauſa ſtatuunt eſſe cum ciuibus: quæ ſententia omnem ſocietatem diſtrahit ciuitatis. qui autem ciuium rationem dicunt eſſe habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis ſocietatem: qua ſublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iuſtitia fũditus tollitur: quæ qui tollunt, etiam aduerſus deos immortales impij iudicãdi ſunt: ab ijs enim conſtitutam inter homines ſocietatẽ euertunt: cuius ſocietatis arctiſſimũ uinculum eſt, magis arbitrari eſſe contra naturam, hominem homini detrahere ſui cõmodi cauſa, quàm omnia incommoda ſubire uel externa, uel corporis, uel etiã ipſius animi, quæ uacent iuſtitia: hæc enim uirtus omnium eſt domina,

& regina uirtutum. Forsitan quispiam dixerit: non ne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? minime uero: nō enim mihi est uita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut uiolem cōmodi mei gratia. Quid? si Phalarim crudelem tyrannum, & immanem uir bonus, ne ipse frigore conficiatur, uestitu spoliare possit, non ne faciat? Hæc ad iudicandum sunt facillima: nā si quid ab homine ad nullam partem utili utilitatis tuæ causa detraxeris, inhumane feceris, contráq; naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem Reip. atque hominū societati, si in uita remaneas, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit eiusmodi, suum cuiq; incommodum ferendum est potius, quàm de alterius commodis subtrahendum. non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid eiusmodi, quàm detractio, atq; appetitio alieni. sed communis utilitatis derelictio contra naturam est: est enim iniusta: itaq; lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conseruat, & continet, decernit profecto, ut ab homine inerti, atq; inutili ad sapientem, bonum, fortemq; uirū transferantur res ad uiuendum necessariæ; qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seseq; diligens, hanc causam habeat ad iniuriam. itaque semper officio fungatur, utilitati consulens hominum, & ei, quam sæpe cōmemoro, humanæ societati. Nam, quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium est: nulla est enim societas nobis cum tyrannis, sed potius summa distractio:

neque est contra naturã spoliare eum, si possis, quem honestum est necare. atq; hoc omne genus pestiferum, atque impium ex hominum cõmunitate exterminandum est: etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis; sic ista in figura hominis feritas, & immanitas belluæ à cõmuni tanquam humanitate corporis segregãda est. huius generis quæstiones sunt omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. eiusmodi igitur credo res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio cõsilium eius præueniisset: ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspici possit, quid sit propter turpitudinẽ fugiendum; quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen absoluto tanquam fastigium imponimus, ut geometræ solent non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quo facilius, quæ uelint, explicent: sic ego à te postulo mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, nihil præter id, quod honestum sit, esse propter se expetendũ. sin hoc non licet propter Cratippum; at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. mihi utrũuis satis est; & cum hoc, tum illud probabilius uidetur, nec præterea quidquam probabile. Ac primum Panætius in hoc loco defendendus est, q nõ utilia cum honestis pugnare dixerit aliquando posse, (neq; enim ei fas erat) sed ea, quæ uiderentur utilia. nihil uero utile, quod non idem honestum; nec honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur; negatq; ullam pestem

maiorem in uitam hominum inuasisse. quàm eorũ opinionem, qui ista distraxerint. itaq; non, ut aliquãdo anteponeremus utilia honestis, sed ea sine errore diiudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ uidere tur esse, non quæ esset, repugnantiam. hanc igitur partẽ relictam explebimus, nullis adminiculis, sed, ut dicitur, Marte nostro: neque enim quidquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod mihi probaretur de ijs quæ in manus meas uenerũt. cum igitur aliqua species utilitatis obiecta est, nos commoueri necesse est. sed si, cum animũ attenderis, turpitudinem uideas adiunctã ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit; tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. quòd si nihil est tam contra naturam, quàm turpitudo, (recta enim, et cõuenientia, & constãtia natura desiderat, aspernatúrq; contraria) nihilq; tam secundum naturam, quàm utilitas: certe in eadem re utili turpitudo esse non potest. itemq;, si ad honestatem nati sumus, eaq; aut sola expetenda est, (ut Zenoni est uisum) aut certe omni pondere grauior est habenda, quàm reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certe utile; itaq; quidquid honestum, id utile. quare error hominũ non proborum cum aliquid, quod utile uisum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. hinc sicæ, hinc uenena, hinc falsa testamenta nascuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq; sociorũ, & ciuiũ, hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: postremo etiam in liberis ciuitatibus existunt regnandi cupiditæ

tes: quibus nihil, nec tetrius, nec fœdius excogitari potest: emolumẽta enim rerum fallacibus iudicijs uidẽt; pœnam, non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, nõ uident. quam obrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio, (est enim totum sceleratũ, & impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestũ esse uideant, an se scientes scelere contaminent: in ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non peruenerint. ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. atq; etiã in omni deliberatione, cælandi, et occultandi spes, opinioq; remouẽda est: satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, si omnes deos, homines q; cælare possimus, nihil tamen auare, nihil iniuste, nihil libidinose, nihil incontinenter esse faciendũ. hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatum descẽdit, æneumq; equum (ut ferũt fabulæ) animaduertit, cuius in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui uidit corpus magnitudine inusitata, annulumq; aureũ in digito; quem ut detraxit, ipse induit. erat autem regius pastor. tum in concilium pastorum se recepit. ibi cum palã eius annuli ad palmam conuerterat, à nullo uidebatur, ipse autem omnia uidebat: idem rursus uidebatur, cum in lucẽ annulum inuerterat. itaq; hac opportunitate annuli usus, Reginæ stuprũ intulit; eaq; adiutrice Regem dominũ interemit, sustulitq; quos obstare arbitrabatur: nec in his quisquam eum facinoribus potuit uidere. sic repente annuli beneficio Rex ortus est

Lydiæ. hunc igitur ipſum annulum ſi habeat ſapiens, nihil plus ſibi licere putet peccare, quàm ſi non haberet: honeſta enim bonis uiris, non occulta quæruntur. atque hoc loco philoſophi quidã, minime mali illi quidẽ, ſed non ſatis acuti, fictã, & cõmentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone. quaſi uero ille aut factum id eſſe, aut fieri potuiſſe defendat. hæc eſt uis huius annuli, & huius exempli; ſi nemo ſciturus, nemo ne ſuſpicaturus quidem ſit, cum aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis cauſa feceris, ſi id dijs, hominibuſq; futurum ſit ſemper ignotum, ſis ne facturus. negant id fieri poſſe. quanquam non poteſt id quidem: ſed quæro, quod negant poſſe, id ſi poſſet, quidnã facerent? urgent ruſtice ſanè: negant enim poſſe, & in eo perſtant: hoc uerbum quid ualeat, nõ uident: cum enim quærimus, ſi poſſint cælare, quid facturi ſint; non quærimus, poſſint, ne cælare; ſed tanquam tormenta quædã adhibemus, ut, ſi reſponderint ſe impunitate propoſita facturos, quod expediat, facinoroſos ſe eſſe fateantur; negent, omnia turpia per ſe ipſa fugienda eſſe concedant. ſed iam ad propoſitum reuertamur. incidunt ſæpe multæ cauſæ, quæ conturbant animos utilitatis ſpecie, non, cũ hoc deliberetur, relinquenda ne ſit honeſtas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum eſt) ſed illud, poſſit ne id, quod utile uideatur, fieri non turpiter. cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperiũ abrogabat, poterat uideri facere id iniuſte: fuerat enim in Regibus expellendis ſocius Bruti, conſiliorum etiam adiutor. cum autem conſilium hoc principes cepiſſent, cognationem Superbi, nomẽq; Tarquiniorũ, &

memoriam regni esse tollendam, quod erat utile patriæ consulere; id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. itaque utilitas ualuit propter honestatem: sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. at in eo Rege, qui urbem condidit, non ita: species enim utilitatis animum pepulit eius: cui cum uisum esset utilius, solum se quàm cum altero regnare, fratrem interemit. omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile uidebatur, neq; erat, assequi posset. et tamen muri causam opposuit specimen honestatis, nec probabilem, nec satis idoneã. peccauit igitur, pace uel Quirini, uel Romuli dixerim. nec tamen nostræ nobis utilitates omittẽdæ sunt, alijsq; tradendæ, cũ his ipsi egeamus: sed suæ cuiq; utilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruiendũ est. scite Chrysippus, ut multa; qui stadium, inquit, currit, eniti, & cõtendere debet, quàm maxime possit, ut uincat; supplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet. sic in uita sibi quẽq; petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri surripere, ius non est. maxime autem perturbantur officia in amicitijs: quibus & non tribuere, quod recte possis; & tribuere, quod non sit æquũ, contra officium est. sed huius generis totius breue, et non difficile præceptum est: quæ enim uidentur utilia, honores, diuitiæ, uoluptates, et cætera generis eiusdem, hæc amicitiæ nũquam anteponẽda sunt. at neq; contra Rem p. neq; contra iusiurandum, ac fidẽ: amici sui causa uir bonus faciet; nec si iudex quidẽ erit de ipso amico: ponit enim personam amici, cum induit iudicis. tantum dabit amicitiæ, ut ueram amici causam esse malit; ut perorandæ

litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. cum uero iurato dicenda sententia sit, meminerit deũ se adhibere testem, id est (ut ego arbitror) mentem suam, quæ nihil homini dedit ipse deus diuinius. itaq; præclarum à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus: QVAE salua fide facere posit. hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulo ante dixi, honeste amico à iudice posse concedi: nam si omnia facienda sint, quæ amici uelint, non amicitiæ tales, sed coniurationes putãdæ sunt. loquor autẽ de cõmunibus amicitijs: nam in sapientibus uiris atq; perfectis nihil potest esse tale. Damonem, & Pythiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinauisset, et is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies cõmendandorum suorũ causa postulauisset, uas factus sit alter eius sistendi; ut, si ille non reuertisset ad diem, moriendũ esset sibi ipsi. qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidẽ tyrãnus, petiuit, ut se in amicitiam tertium ascriberent. cum igitur id, quod utile uidetur in amicitia, cũ eo, quod honestũ est, comparatur, iaceat utilitatis species, ualeat honestas. cũ autem in amicitia, quæ honesta non sunt postulabuntur, religio, & fides anteponantur amicitiæ: & sic habebitur is, quẽ exquirimus, delectus officij. sed utilitatis specie in Rep. sæpissime peccatur, ut in Corinthi distur batione nostri, durius etiam Atheniẽses, qui sciuerunt; ut Aeginetis, qui classe ualebant, pollices præciderẽtur. hoc uisum est utile: nimis enim imminebat propter propinquitatẽ Aegina Piræeo. sed nihil, quod crudele, utile: est enim hominũ naturæ, quã sequi debemus, maxime

inimica crudelitas. male etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosq; exterminãt, ut Petronius apud patres nostros, Papius nuper. nam esse pro ciue, qui ciuis non sit, rectum est non licere; quam tulerunt legem sapientissimi Consules Crassus, & Scæuola: usu uero urbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. plena exemplorum est nostra Resp. cum sæpe aliàs, tum maxime bello Punico secundo; quæ Cãnẽsi calamitate accepta maiores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. nulla fuit timoris significatio, nulla mentio pacis. tanta uis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentq;, ut urbe relicta, coniugibus, & liberis Trœzene depositis, naues cõscenderent, libertatẽq; Græciæ classe defenderent, Cyrsiliũ quendam suadentem, ut in urbe manerent, Xerxemq; reciperent, lapidibus obruerunt. atque ille sequi utilitatem uidebatur: sed ea nulla erat repugnante honestate. Themistocles post uictoriam eius belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione se habere consilium Reip. salutare, sed id sciri opus non esse: postulauit, ut aliquem populus daret, qui cum communicaret. datus est Aristides. huic ille classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gythium, clam incendi posse; quo facto frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. quod Aristides cum audiuisset, in concionẽ magna expectatione uenit, dixitq; perutile esse consiliũ, quod Themistocles afferret, sed minime honestum. itaq; Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem puta-

runt, totamq; eam rem, quam ne audiuerant quidem, auctore Aristide repudiauerunt: melius hi, quam nos, qui piratas immunes, socios uectigales habemus. maneat ergo, quòd turpe sit, id nunquam esse utile, ne tũ quidem, cum id, quod esse utile putes, adipiscare: hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est. sed incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati uideatur; ut animaduertendum sit, repugnet ne planè, an possit cũ honestate coniungi. eius generis hæ sunt quæstiones: si, exempli gratia, uir bonus ab Alexandria profectus Rhodum magnũ frumenti numerũ aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summaq; annonæ caritate, si idem sciat complures mercatores ab Alexãdria soluisse, nauesq; in cursu frumento onustas petẽtes Rhodum uiderit, dicturus ne sit id Rhodijs, an silẽtio suum quamplurimo uenditurus: sapientem, & bonũ uirum fingimus; de eius deliberatione, & consultatione quærimus, qui cœlaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet; sed dubitet, an turpe nõ sit. in huiusmodi causis aliud Diogeni Babilonio uideri solet, magno, & graui Stoico; aliud Antipatro discipulo eius, homini acutissimo: Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod uẽditor norit, emptor ignoret; Diogeni, uenditorem, quatenus iure ciuili constitutũ sit, dicere uitia oportere, cætera sine insidijs agere, &, quoniam uendat, uelle quamoptime uendere: ad uexi, exposui; uendo meum non pluris, quàm cæteri, fortasse etiam minoris, cum maior est copia: cui fit iniuria? exoritur Antipatri ratio ex altera parte. quid agis? tute, cum hominibus consulere debeas, & seruire

humanæ societati; eaq; lege natus sis, ut ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ semper sequi debeas, ut utilitas tua, cõmunis utilitas sit, uicißim & æque communis utilitas, tua sit: cælabis homines, quid ijs adsit & commoditatis, & copiæ? respondebit Diogenes fortasse sic: aliud cælare, aliud est tacere: neque ego nunc te cælo, si tibi non dico, quæ natura deorum sit, quis sit finis bonorum: quæ tibi plus prodessent cognita, quam tritici uilitas: sed non, quidquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. immo uero, inquit ille, necesse est: si quidem inter homines natura meministi coniunctam societatem. memini, inquit ille: sed num ista societas talis est, ut nihil suum cuiusque sit? quod si ita est, nec uendendum quidem quidquam est, sed donandum. uides in hac tota disceptatione non illud dici: quamuis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam; sed ita expedire, ut turpe non sit: ex altera autem parte, ea re, quia turpe sit, non esse faciendũ. uendat ædes uir bonus propter aliqua uitia, quæ ipse norit, cæteri ignorẽt: pestilentes sint, et habeantur salubres: ignoretur in omnibus cubilibus apparere serpentes: male materiatæ, ruinosæ: sed hoc præter dominũ nemo sciat: quæro, si hoc emptoribus uenditor non dixerit, ædesq; uendiderit pluris multo quàm se uenditurum putarit, num id iuste, aut improbe fecerit? ille uero, inquit Antipater, improbe facit: quid enim est aliud erranti uiam non mõstrare, quod Athenis execrationibus publicis sancitum est, si hoc non est, emptorem pati, ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? plus etiam est, quàm uiam non monstrare: nam

eſt, ſcientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: num te emere coegit, qui ne hortatus quidem eſt? ille, quod non placebat, proſcripſit: tu, quod placebat, emiſti. quòd ſi, qui proſcribũt uillã bonã (ut ipſi aſſerunt) bene q; ædificatã, nõ exiſtimantur fefelliſſe, etiã ſi illa nec bona eſt, nec ædificata ratione: multo minus, qui domum non laudarunt: ubi enim iudicium emptoris eſt, ibi fraus uenditoris quæ poteſt eſſe? ſin autem dictum non omne præſtandum eſt: quod dictum non eſt, id præſtandum putas? quid uero eſt ſtultius, quàm uenditorem eius rei, quam uendat, uitia narrare? quid autem tã abſurdum, quàm ſi domini iuſſu ita præco prædicet, domum peſtilentem uendo? ſic ergo in quibuſdam cauſis dubijs, ex altera parte defenditur honeſtas; ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile uideatur, non modo honeſtum facere ſit, ſed etiam, nõ facere turpe. hæc eſt illa, quæ uidetur utilium fieri cum honeſtis ſæpe, diſſenſio: quæ diiudicanda ſunt: non enim, ut quæreremus, expoſuimus, ſed ut explicaremus. non igitur uidetur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium uenditor cælare emptores debuiſſe: neq; enim id eſt cælare, quidquid reticeas: ſed cum quod tu ſcias, id ignorare emolumẽti tui cauſa uelis eos, quorum interſit id ſcire. hoc autem cælandi genus quale ſit, & cuius hominis, quis non uidet? certe non aperti, nõ ſimplicis eſt, non ingenui, nõ iuſti, non uiri boni; uerſuti potius, obſcuri, aſtuti, fallacis, malitioſi, callidi, ueteratoris, uafri. hæc tot, & alia plura non ne inutile eſt uitiorum ſubire nomina? quòd ſi uituperandi ſunt, qui reticuerũt; quid de ijs exiſtimandum eſt, qui orationis uanitatem

adhibuerunt? C. Canius eques R. homo nec infacetus, & satis literatus, cum se Syracusas otiandi causa, non negotiandi (ut ipse dicere solebat) contulisset, dictitabat se hortulos aliquos uelle emere, quo inuitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit, uenales quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si uellet, ut suis: & simul ad cœnam inuitauit in posterum diem. cum ille promisisset, tum Pythius, ut argentarius, qui esset apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit, & ab ijs petiuit, ut ante suos hortulos postera die piscarentur; dixitq;, quid eos facere uellet. ad cœnam tempore uenit Canius. opipare paratum erat conuiuium. cymbarum ante oculos multitudo. pro se quisq;, quod cæperat, afferebat. ante pedes Pythij pisces abijciebantur. tum Canius, quæso, inquit, quid est ò Pythi, tantum ne piscium? tantum ne cymbarum? & ille, quid mirum? inquit: hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium: hic aquatio: hac uilla isti carere non possunt. incensus Canius cupiditate, contendit à Pythio, ut uenderet. grauate ille primo. quid multa? impetrat: emit homo cupidus, & locuples tanti, quanti Pythius uoluit, et emit instructos; nomina facit, negotium conficit. inuitat Canius postera die familiares suos: uenit ipse mature: scalmum nullum uidet: quærit ex proximo uicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quòd eos nullos uideret: nullæ, quod sciam, inquit ille: sed hic piscari nulli solent: itaq; heri mirabar, quid accidisset. stomachari Canius: sed quid faceret? nondum enim Aquilius collega, & fami

liaris meus protulerat de dolo malo formulas. in quibus ipsis, cum ex eo quærerem, quid esset dolus malus; respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. nullum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot uitijs inquinatum. quòd si Aquiliana definitio uera est, ex omni uita simulatio, dissimulatioq; tollenda est. ita nec, ut emat melius, nec, ut uendat, quisquã simulabit, aut dissimulabit uir bonus. atque iste dolus malus etiam legibus erat uindicatus: ut tutelâ Duodecim tabulis, & circunscriptio adolescentium lege Plectoria, &, sine lege, iudicijs, in quibus, EX FIDE BONA, additur. reliquorum autem iudiciorum hæc uerba maxime excellũt, in arbitrio rei uxoriæ, MELIVS, AEQVIVS: in fiducia, VT INTER BONOS BENE AGIER. quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius est, potest ulla pars inesse fraudis? aut cum dicitur, inter bonos bene agier, quidquam agi dolose, aut malitiose potest? dolus autem malus simulatione, & dissimulatione (ut ait Aquilius) continetur. tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium. non licitatorem uenditor, nec, qui contra se liceatur, emptor opponet: uterq; si ad loquendum uenerit, non plus, quàm semel, loquetur. Quintus quidem Scæuola P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur, idq; uenditor ita fecisset, dixit se pluris æstimare, addidit centum millia. nemo est, qui hoc uiri boni fuisse neget: sapientis negant: ut si minoris, quàm potuisset,

uendidisset. hæc igitur est illa pernicies, quòd alios bonos, alios sapientes existimant. ex quo Ennius: Nequid quam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequiret. uere id quidem, si, quid esset prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Hæcatonem quidem Rhodium, discipulum Panætij, uideo in ijs libris, quos de officijs scripsit, Q. Tuberoni, dicere, sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientē, habere rationem rei familiaris: neq; enim solū nobis diuites esse uolumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximéq; Reip. singulorum enim facultates, & copiæ, diuitiæ sunt ciuitatis. huic Scæuolæ factum, dequo paulo ante dixi, placere nullo modo potest: etenim omnino se negat facturum compēdij sui causa, quod non liceat. huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. sed siue & simulatio, & dissimulatio dolus malus est, perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus nō uersetur: siue uir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini, recte iustum uirum, bonum nō facile reperiemus. nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: & quia semper est honestum uirum bonum esse, semper est utile. ac de iure quidem prædiorū sancitum est apud nos iure ciuili, ut in his uendendis uitia etiam dicerentur, quæ nota essent uenditori. nam, cum ex Duodecim tabulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent lingua nūcupata, quæ qui infitiatus esset duplicem pœnam subiret: à iurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta: quidquid enim inest prædio uitij, id, statuerunt, si uenditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. ut, cum in arce auguriùm Augures acturi essent, iussissentq; T. Claudium

Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auſpicijs: Claudius proſcripſit, inſulam uendidit: emit P. Calphurnius Lanarius. huic ab Auguribus illud idē denunciatum eſt. itaque Calphurnius, cum demolitus eſſet, cognouiſſetq; Claudium ædes poſtea proſcripſiſſe, quàm eſſet ab Auguribus demoliri iuſſus, arbitrū illum adegit: QVID QVID ſibi de ea re facere oporteret ex fide bona. M. Cato ſententiam dixit, huius noſtri Catonis pater: ut enim cæteri ex patribus, ſic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio eſt nominandus. is igitur iudex ita pronunciauit: cum in uenundando rem eam ſciſſet, & nō pronunciauiſſet, emptori damnum præſtari oportere. igitur ad fidem bonam ſtatuit pertinere, notū eſſe emptori uitium, quod noſſet uenditor. quòd ſi rectè diiudicauit, non rectè frumentarius ille, non rectè ædium peſtilentium uenditor tacuit. ſed huiuſmodi reticentiæ iure ciuili omnes comprehendi non poſſunt; quæ autem poſſunt, diligēter tenētur. M. Marius Gratidianus propinquus noſter C. Sergio Oratæ uendiderat ædes eas, quas ab eodem ipſe paucis ante annis emerat. hæ Sergio ſeruiebant: ſed hoc in mancipio Marius non dixerat. ad ducta res in iudicium eſt. Oratam Craſſus, Gratidianum defendebat Antonius. ius Craſſus urgebat; quod uitium uenditor non dixiſſet ſciens, id oportere præſtari: æquitatem Antonius; quoniam id uitium ignotum Sergio nō fuiſſet, qui illas ædes uendidiſſet, nihil fuiſſe neceſſe dici; nec eum eſſe deceptum, qui id, quod emerat, quo iure eſſet, teneret. quorſum hæc? ut illud intelligas, non placuiſſe maioribus noſtris aſtus. ſed aliter

leges,

leges, aliter philosophi tollunt astutias: leges, quatenus manu tenere res possunt: philosophi, quatenus ratione, & intelligentia. ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter. sunt ne igitur insidiæ, tĕdere plagas, etiã si excitaturus non sis, nec agitaturus? ipsæ enim feræ nullo insequente sæpe incidũt; sic, tu cum ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter uitia uendas, in eã aliquis incurrat imprudens. hoc quanquam uideo propter deprauationem consuetudinis neque more turpe haberi; neq; aut lege sanciri, aut iure ciuili: naturæ tamen lege sancitum est: societas enim est (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissime quidem quæ pateat, hominum inter homines; interior eorum, qui eiusdem gentis sunt; propior eorum, qui eiusdẽ ciuitatis. itaq; maiores aliud ius gĕtium, aliud ius ciuile esse uoluerũt: quod enim ciuile, non idem continuo gentiũ; quod autem gentium, idem ciuile esse debet. sed nos ueri iuris, germanæq; iustitiæ solidam, & expressam effigiem nullã tenemus: umbra, & imaginibus utimur: easq; ipsas utinã sequeremur: feruntur enim ex optimis naturæ principijs, & ueritatis exemplis: nã quãti uerba illa? VTI NE PROPTER TE, FIDEMVE TVAM CAPTVS, FRAVDATVSVE SIM. quàm illa aurea? VT, INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, ET SINE FRAVDATIONE. sed qui sint boni, & quid sit bene ägi, magna quæstio est. Quintus quidem Scæuola Põtifex Maximus summam uim esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus adderetur ex fide bona:

fideiq; bonæ nomen existimabat manare latissime, idq; uersari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, uēditis, cōductis, locatis: quibus uitæ societas continetur: in his magni esse iudicis statuere, præsertim cū in plerisq; essent iudicia contraria, quid quēq; cuiq; præstare oporteret. quocirca astutiæ tollendæ sunt, eaq; malitia, quæ uult quidē uideri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distatq; plurimū: prudentia est enim locata in delectu bonorū, & malorum; malitia, si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteponit. nec uero in prædijs solū ius ciuile ductum à natura malitiam, fraudemq; uindicat; sed & in mancipiorū uenditione uenditorum fraus omnis excluditur: qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Aediliū. hæredū alia causa est. ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius prædetur insciitia: nec ulla pernicies uitæ maior inueniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ. ex quo illa innumerabilia nascuntur: ut utilia cū honestis pugnare uideantur: quotus enim quisq; reperietur, qui, impunitate, et ignoratione omniū proposita, abstinere possit iniuria? periclitemur, si placet, in ijs quidē exemplis, in quibus, peccare uulgus hominū forta sse non putat: neq; enim de sicarijs, ueneficis, testamētarijs, furibus, peculatoribus hoc loco differendū est; qui non uerbis sunt, & disputatione philosophorum, sed uinculis, & carcere castigādi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ij, qui habētur boni. L. Minutij Basilij, locupletis hominis, falsum testamentum quidem è Græcia Romam attulerunt:

quod quo facilius obtinerent, scripserunt hæredes secũ M. Crassum, & Q. Hortensiũ, homines eiusdẽ ciuitatis potentissimos: qui, cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscij culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiauerunt. quid ergo? satin hoc est, ut non deliquisse uideantur? mihi quidem non uidetur. quanquam alterum amaui uiuum, alterum non odi mortuum. sed cum Basilius M. Satirium sororis filium nomen suũ ferre uoluisset, eumq; fecisset hæredem; hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ò turpem notam temporum illorum) non erat æquum principes ciuitatis rem habere, ad Satiriũ nihil præter nomen peruenire. etenim si is, qui non defendit iniuriam, neq; propulsat à suis, cum potest, iniuste facit, ut in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modo repellit, sed etiam adiuuat iniuriã? mihi quidem etiam ueræ hæreditates non honestæ uidentur, si sint malitiosis blanditijs officiorum, non ueritate, sed simulatione quæsitæ. atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum uideri solet: falso: nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula. qui hoc non prouiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus: sic enim cogitans; est istud quidem honestum, uerum hoc expedit; res à natura copulata audebit errore diuellere: qui fons est fraudũ, maleficiorum, scelerum omnium. itaq; si uir bonus habeat hãc uim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletium testamenta nomen eius irrepere, hac ui non utatur, ne si exploratum quidem habeat id omnino neminẽ unquam suspicaturũ, at si dares hanc uim M. Crasso, ut digitorum

percussiones hæres posset scriptus esse, qui re uera nō esset hæres; in foro, mihi crede, saltaret. homo autem iustus, & is, quem sentimus uirum bonū, nihil cuiquā, quod in se transferat, detrahet. hoc qui admiratur, is se, quis sit uir bonus, nescire fatetur. at uero, si quis uoluerit animi sui complicatā notionem euoluere, iam se ipse doceat, eum uirū bonū esse, qui prosit, quibus possit; noceat nemini, nisi lacessitus iniuria. quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi ueneno perficiat, ut ueros hæredes moueat, in eorum locum ipse succedat? nō ergo faciat, dixerit quis, quod utile sit, quod'q; expediat? immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit iniustum. hoc qui non didicerit, bonus esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, iudicē M. Lutatio Pythiæ fuisse, equiti R. sane honesto, cum is sponsionem fecisset, NI bonus uir esset: itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam iudicaturum, ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra iudicasset; aut statuisse uideretur uirum bonū aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officijs, & laudibus contineretur. huic igitur uiro bono, quē Fimbria etiam, non modo Socrates, nouerat, nullo modo uideri potest quidquam esse utile, quod nō honestū sit. itaque talis uir non modo facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare. hæc, non ne est turpe, dubitare philosophos, quæ ne rustici quidē dubitent? à quibus natum est id, quod iam tritum est uetustate prouerbium: cum enim fidem alicuius, bonitatem'q; laudant, dignū esse dicunt, quicum in tenebris mices. hoc quā habet uim, nisi il-

lam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere. uides ne igitur hoc prouerbio, neq; Gygi illi posse ueniam dari, neq; huic, quem paulo ante fingebam digitorũ percussione hæreditates omnium posse ad seſe conuertere? ut enim, quod turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, aduersante etiã, & repugnante natura. at enim, cum permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cum à spe Consulatus longe abesset, & septimum annum post Præturã iaceret, neque petiturus unquam Consulatum uideretur, Q. Metellum, cuius Legatus erat, summum uirum, & ciuem, cũ abeo Imperatore suo Romam missus esset, apud populum R. criminatus est, bellum illum producere; si se Consulem fecissent, breui tempore aut uiuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem populi R. redacturũ. itaque factus est ille quidem Cõsul, sed à fide iustitiáq; discessit, qui optimum, & grauissimum ciuẽ, cui Legatus, & à quo missus esset, in inuidiã falso crimine adduxerit. nec noster quidem Gratidianus officio boni uiri functus est tum, cum Prætor esset, collegiumq; prætorium Tribuni pl. adhibuissent, ut res numaria de communi sententia constitueretur: iactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut nemo posset scire quid haberet. conscripserunt communiter edictum cum pœna, atque iudicio, constituerunt́q;, ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent. & cæteri quidem alius aliò: Marius à subsellijs in Rostra rectà: id́q;, quod communiter compositum fuerat, solus edixit: & ea res (si quæ

ris) ei magno honori fuit: omnibus uicis statuæ factæ sunt: ad eas thus, & cerei. quid multa? nemo unquam multitudini fuit charior. hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cũ id, in quo uiolatur æquitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnũ uidetur: ut Mario præripere collegis, et Tribunis pl. popularem gratiam, non ita turpe; Consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, ualde utile uidebatur. sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse notissimã: aut illud, quod utile uidetur, turpe ne sit: aut si turpe est, ne uideatur esse utile. quid igitur? possumus ne aut illum Marium uirum bonum iudicare, aut hunc? explica, atq; excute intelligentiã tuam, ut uideas, quæ sit in ea species, forma, & notio uiri boni. cadit ergo in uirum bonum mentiri emolumenti sui causa, crimina ri, præripere, fallere? nihil profecto minus. est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tã expetendum, ut uiri boni & splendorem, & nomen amittas? quid est, quod afferre tantũ utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni uiri nomen eripuerit, fidem, iustitiãq; detraxerit? quid enim interest, utrum ex homine se conuertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? quid, qui omnia recta, & honesta negligunt, dummodo potentiam consequãtur; non ne id faciunt, quod is, qui etiam socerũ habere noluit eum, cuius ipse audacia potens esset? utile enim uidebatur plurimum posse alterius inuidia: id quàm iniustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, nõ uidebat. ipse autem socer in ore semper Græcos uersus

Euripidis de Phœnissis habebat: quos dicam, ut potero; incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si uiolandum est ius, regnandi gratia.

Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

capitalis Eteocles, uel potius Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, uenditiones fraudulentas? ecce tibi, qui Rex populi R. dominusq; omniũ gentiũ esse concupierit, idq; perfecerit. hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens est: probat enim legum, & libertatis interitum, earumq; oppressionem tetram, & detestabilem, gloriosam putat. qui autem fateatur honestum non esse in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæq; esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse utile; qua hunc obiurgatione, aut quo potius conuitio à tanto errore coner auertere? potest enim, dij immortales, cuiquam esse utile fœdissimum, & teterrimũ parricidium patriæ, quamuis, eo qui se obstrinxerit, ab oppressis ciuibus parens nominetur? honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic, ut hæc duo uerba inter se discrepare, sed tamen unum sonare uideantur. nunc ab eo ad uulgi opinionem, quæ maior utilitas, quàm regnandi esse possit? nihil contra inutilius, ei qui id iniuste consecutus sit, inuenio, cum ad ueritatem cœpi reuocare rationẽ: possunt enim cuiquã esse utiles angores, solicitudines, diurni et nocturni metus, uita insidiarum periculorũq; plenissima? Multi iniqui, atq; infideles regno, pauci boni sunt, inquit Accius: at cui regno? quod à Tantalo, et Pelope proditum iure obtinebatur. nam quanto plures ei Regi

putas, qui cum exercitu populi R. populum ipsum Romanum oppressisset, ciuitatem q; nõ modo liberam, sed etiam gentibus imperantem seruire sibi coegisset? hunc tu quas conscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ uulnera? cuius autem uita ipsi potest utilis esse, cum eius uitæ ea conditio sit, ut, qui illam eripuerit, in maxima gratia futurus sit, & gloria? quòd si hæc utilia non sunt, quæ maxime uidentur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis, satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestũ sit: quanquam id quidem cum sæpe aliàs, tum Pyrrhi bello à C. Fabritio Cõsule iterum, & à senatu nostro iudicatum est. cum enim rex Pyrrhus populo R. bellũ ultro intulisset, cũ q; de imperio certamen esset cum Rege generoso, ac potente, perfuga ab eo uenit in castra Fabritij, eiq; est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, ut clam uenisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, & eum ueneno necaturum. hunc Fabritius reducendum curauit ad Pyrrhum: idq; eius factum à senatu laudatum est. atqui, si speciem utilitatis, opinionem q; quærimus, magnum illud bellum, perfuga unus, & grauem aduersarium imperij sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitiũ, quicum laudis certamẽ fuisset, eum nõ uirtute, sed scelere superatum. utrum igitur utilius uel Fabritio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis, fuit; uel senatui nostro, qui nunquã utilitatem à dignitate seiunxit, armis cum hoste certare, an uenenis? si gloriæ causa imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt esse utiles cũ infamia. non igitur uti-

lis illa L. Philippi Q. filij sententia: quas ciuitates L. Sylla pecunia accepta ex S.C. liberauisset, ut eæ rursus uectigales essent, neq; ijs pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. est ei senatus assensus. turpe imperio: piratarum enim melior fides, quàm senatus. at aucta uectigalia: utile igitur. quousque audebunt dicere, quidquam utile, quod non honestum? potest autem ulli imperio, quod gloria debet fultum esse, & beneuolentia sociorũ, utile esse odium, & infamia? ego etiam cũ Catone meo sæpe dissensi: nimis enim mihi uidebatur præfracte ærarium, uectigaliáq; defendere; omnia publicanis negare, multa sociis; cum in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum coloniis nostris soleremus; eóq; magis, quòd illa ordinum coniunctio ad salutem Reip. pertinebat. male etiam Curio, cum causam Transpadanorũ æquam esse dicebat; semper autẽ addebat, Vincat utilitas. potius diceret, non esse æquam, quia non esset utilis Reip. quàm, cũ æquam esse diceret, non esse utilem fateretur. plenus est sextus liber de officijs Hecatonis talium quæstionũ: sit ne boni uiri, in maxima caritate annonæ familiã non alere. in utramq; partem disputat: sed tamen ad extremum utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. quærit si in mari iactura faciẽda sit, equi ne pretiosi potius iacturã faciat, an seruuli uilis. hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. si tabulã de naufragio stultus arripuerit, extorquebit ne eã sapiens, si potuerit? negat, quia sit iniuriũ. quid dominus nauis? eripiet ne suũ? minime, non plus, quàm si nauigantem in altũ eijcere de naui uelit, quia sua nõ sit: quoad enim peruentũ sit

eò,quòd sumpta nauis est,nō domini est nauis, sed nauigantium.quid,si in una tabula sint duo naufragi.hiq; sint sapientes, sibi uterq; rapiat,an alter cedat alteri? cedat uero, sed ei, cuius magis interfit uel sua, uel Reip. causa uiuere. quid, si hæc paria in utroq; ? nullū erit certamē; sed quasi in sorte, aut in micādo uictus, alteri cedet alter. quid, si pater fana expilet, cuniculos agat ad ærarium,indicet ne id magistratibus filius? nefas id quidē est: quin etiā defendat patrem, si arguatur. non igitur patria præstat omnibus officijs?immo uero: sed ipsi patriæ cōducit,pios habere ciues in parentes. quid, si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater, silebit ne filius? immo uero obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet,accusabit,minabitur etiā: ad extremū, si ad pernicie patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti patris. quærit etiam, si sapiens adulterinos numos accipiet imprudēs pro bonis, cū id rescierit, solutur us ne sit eos, si cui debeat, pro bonis. Diogenes ait, Antipater negat: cui potius assentior. qui uinū fugiens uendat sciens, debeat ne dicere? nō necesse putat Diogenes, Antipater uiri boni existimat. hæ sunt quasi controuersiæ in iure Stoicorū. in mancipio uendendo,dicenda ne uitia?non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium iure ciuili; sed hæc,mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum, alteri dicenda uidentur, alteri non dicenda. si quis aurum uendēs, aurichalcum se putat uendere, indicet ne ei uir bonus aurum illud esse,an emat denario quod sit millenarium? perspicuū iā est,& quid mihi uideatur, et quæ sit inter eos philosophos,quos nominaui,cōtrouersia. pacta,& promissa

semper ne seruanda sint, quæ nec ui, nec dolo malo (ut Prætores *solent dicere) facta sint? si quis medicamentũ cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritq;, ne illo medicamento unquam postea uteretur; si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post inciderit in eundem morbũ, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut itẽ eo liceat uti, quid faciendum sit, cum sit is inhumanus, qui non cõcedat, uti, nec ei quidquã fiat iniuriæ? uitæ, & saluti consulendum est. quid, si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum hæredem faciat, cum ei testamento sestertium millies relinquatur, ut ante quàm hæreditatẽ adeat, luce palàm in foro saltet, idq;, se facturum promiserit, quòd aliter eum hæredem scripturus ille nõ esset: faciat, quod promiserat ille, nec ne? promisisse nollem, et id arbitror fuisset grauitatis: sed, quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit: nisi forte eam pecuniam in* Reip. *magnum aliquod tẽpus contulerit, ut uel saltare eum, cum patriæ consulturus sit, turpe non sit. ac ne illa quidem promissa seruãda sunt, quæ non sunt ijs ipsis utilia, quibus illa promiseris.* Sol Phaethonti filio (ut redeamus ad fabulas) *facturum se esse dixit, quidquid optasset: optauit, ut in currum patris tolleretur: sublatus est insanus: ante quàm cõstitit, ictu fulminis deflagrauit. quanto melius fuerat in hoc promissum patris non esse seruatum? quid, quod* Theseus *exegit promissum à* Neptuno? *cui cum tres optiones* Neptunus *dedisset, optauit interitum* Hippolyti *filij sui, cum is patri suspectus esset de nouerca; quo optato impetrato,* Theseus *in maximis fuit luctibus. quid* Aga

memnon? cũ deuouisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natũ esset illo anno, immolauit Iphigeniã, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. promissum potius non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit. ergo & promissa non faciẽda nonnunquam. Neque semper deposita reddenda sunt. si gladiũ quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens; reddere peccatum sit, non reddere officium. quid, si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellũ inferat patriæ, reddes ne depositum? non, credo: facies enim cõtra Remp. quæ debet esse charissima. sic multa, quæ natura honesta uidentur esse, temporibus fiunt non honesta. facere promissa, stare conuentis, reddere deposita, commutata utilitate fiunt non honesta. ac de ijs quidem, quæ uidentur esse utilitatis contra iustitiam simulatione prudentiæ, satis, arbitror, dictum. sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdẽ uersabimur, cũ docebimus, ea, quæ uidentur esse utilia, neque sunt, quàm sint uirtutis inimica. ac de prudentia quidem, quam uult imitari malitia; itemq; de iustitia, quæ semper est utilis, disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstãtia cernitur; altera in conformatione, & moderatione continentiæ, & tẽperantiæ. utile uidebatur Vlyssi (ut quidam poetæ tragici prodiderunt: nam apud Homerum optimũ auctorem talis de Vlysse nulla suspicio est; sed insimulant eum tragœdiæ) simulatione insaniæ militiam subterfugere uoluisse. non honestũ consilium: at utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare; et Ithacæ uiuere otiose

cum parentibus, cum uxore, cum filio. ullum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cũ tranquillitate hac conferendum putas? ego uero istã contemnendã, & abiiciendam; quoniã, quæ honesta non sit, ne utilem quidẽ esse arbitror: quid enim auditurũ putas fuisse Vlyssem, si in illa simulatione perseueraſſet? qui, cũ maximas res gesserit in bello, tamen hæc audiuit ab Aiace:

Cuiu'ipse princeps iusiurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
Furere assimulauit. ne coiret, institit.
Quòd ni Palamedis perspicax prudentia
Istiu'percepset malitiosam audaciam,
Fides sacratæ ius perpetuo falleret.

illi uero non modo cum hostibus, uerum etiã cum fu-ctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quã deserere consentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factáq; ueniamus. M. Atilius Regulus, cum Cõsul iterum in Africa ex insidijs captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autẽ patre Annibalis Amilcare, iuratus missus est ad senatũ, ut, nisi redditi essent Pœnis captiui nobiles quidã, rediret ipse Carthaginẽ. is, cum Romam uenisset, utilitatis speciem uidebat: sed eam, ut res declarat, falsam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cũ liberis; quam calamitatem accepisset in bello, cõmunem fortunæ bellicæ iudicantem, tenere consularis dignitatis gradũ. quis hæc neget esse utilia? quid censes? magnitudo animi, & fortitudo negat. an locupletiores quæris auctores? harum enim est uirtutum propriũ nil extime-

scere omnia humana despicere, nihil, quod homini accidere posit, intolerandum putare: itaq; quid fecit? in senatum uenit, mandata exposuit, sententiam ne diceret, recusauit: quàm diu iureiurando hostium teneretur, nõ esse se senatorem. atque illud etiam (ò stultum hominem, dixerit quispiã, & repugnantẽ utilitati suæ) reddi captiuos, negauit eẽ utile: illos enim adolescentes, & bonos duces, se iam confectum senectute. cuius cum ualuisset auctoritas, captiui retẽti sunt, ipse Carthaginem rediit, neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. neq; uero tamen ignorabat se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed iusiurã dum conseruandum putabat. itaq; tum, cum uigilando nocebatur, erat in meliore causa, quã si domi senex captiuus, periurus, & cõsularis remansisset. at stulte, qui non modo non censuerit captiuos remittendos, uerum etiam dissuaserit. quo modo stulte? etiam ne, si Reip. cõducebat? potest autẽ, quod inutile Reip. sit, id cuiquã ciui utile esse? peruertũt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate seiungunt: omnes enim expetimus utilitatem, ad eamq; rapimur; nec facere aliter ullo modo possumus: nã quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? sed quia nusquã possumus, nisi in laude, decore, honestate, utilia reperire, propterea illa prima, & summa habemus, utilitatis nomẽ non tã splẽdidum, quàm necessarium ducimus. quid est igitur, dixerit quis, in iureiurando? num iratum timemus Iouem? at hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorũ modo, qui deũ nihil habere ipsum negotij dicunt,

& nihil exhibere alteri; sed eorum etiam, qui deum sem per agere aliquid, & moliri uolunt, nunquã nec ira-sci deum, nec nocere. quid autẽ iratus Iuppiter plus no cere potuisset, quã nocuit sibi ipse Regulus? nulla igi-tur uis fuit religionis, quæ tantã utilitatem peruerte-ret. an, ne turpiter faceret: primum minima de malis. num igitur tantum mali turpitudo ista habebit, quan-tum ille cruciatus: deinde illud etiam apud Accium, Fregisti ne fidem? neq; dedi, neq; do infideli cuiquam. quanquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dici mur. addunt etiam: quemadmodũ nos dicamus, uideri quædam utilia, quæ non sint; sic se dicere, uideri quædã honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum uidetur honestum conseruandi iusiurandi causa ad cruciatum reuertisse, sed sit non honestum; quia, quod per uim hostium esset actũ, ratũ esse non debuit. addunt etiã; quidquid ual-de utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non uidere-tur. hæc ferè contra Regulum. sed prima uideamus. Nõ fuit Iuppiter metuendus, ne iratus noceret, quia neque irasci solet, neq; nocere. hæc quidem ratio nõ magis con tra Regulum, quam contra omne iusiurandum ualet. sed in iureiurando, non qui metus, sed quæ uis sit, debet intelligi. est enim iusiurãdũ affirmatio religiosa. quod autẽ affirmatiue, quasi deo teste, promiseris, id tenen-dum est: iam enim non ad irã deorum, quæ nulla est, sed ad iustitiã, et ad fidẽ pertinet: nã præclare Ennius, O fides alma, apta pinnis, & iusiurandum Iouis. qui igitur iusiurandum uiolat, is fidem uiolat: quam in Capitolio uicinã Iouis Optimi Maximi, ut in Catonis oratione est, maiores nostri esse uoluerunt. at enim ne

iratus quidē Iuppiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus: certe, si nihil malū esset, nisi dolere. id autem nō modo non summum malum, sed nec malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant. quorum quidē testem non mediocrem, sed haud scio an grauissimum, Regulū nolite, quæso, uituperare: quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem Reip. qui retinēdi officij causa cruciatum subierit uoluntarium? nam, quod aiunt minima de malis, id est, ut turpiter potius, quàm calamitose: an est ullum maius malum turpitudine? quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quāta illa deprauatio, et fœditas turpificati animi debet uideri? itaque, neruosius qui ista differunt, solum audent malū dicere id, quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. nam illud quidem,

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam,

idcirco rectè à poeta dicitur; quia, cum tractaretur Atræus, personæ seruiēdum fuit. sed si hinc sibi sumunt, nullam esse fidē, quæ infideli data sit: uideant, ne quæratur latebra periurio. est autem etiam ius bellicum, fidesq; iusiurandi sæpe hosti seruanda: quod enim ita iuratum est, ut mens deferentis concipere fieri oportere, id obseruandū est; quod aliter, id si non fecerit, nullum periurium est: ut, si prædōibus pactum pro capite pretium nō attuleris, nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non feceris: nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed cōmunis hostis omniū. cum hoc nō fides esse debet, nec iusiurandū cōmune: non enim, falsum iurare, peierare est; sed, quod ex animi tui sen-

tentia

tentia iuraueris, sicut uerbis concipitur, more nostro, id non facere, periurium est: scite enim Euripides;
Iurauilingua, mentem iniuratam gero.
Regulus uero nō debuit conditiones, pactionesq; bellicas, & hostiles perturbare periurio: cum iusto enim, et legitimo hoste res gerebatur: aduersus quē & totum ius fœciale, & multa sunt iura communia. quod ni ita esset nūquā claros uiros senatus uinctos hostibus dedidisset. at uero T. Veturius, & Sp. Posthumius, cum iterum Consules essent, quia, cum male pugnatū apud Claudium esset, legionibus nostris sub iugū missis pacē cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: iniussu enim populi, senatusq; fecerant. eodemq; tempore T. Numitius, Q. Aemilius, qui tum Tribuni pl. erant, quòd eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur. atque huius deditionis ipse Posthumius, qui dedebatur, suasor, & auctor fuit. quod itē multis annis post C. Mancinus: qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam L. Furius, & Sex. Atilius ex S.C. ferebant: qua accepta, est hostibus deditus. honestius hic, quā Q. Pōpeius: quo, cum in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est: hic ea, quæ uidebatur utilitas, plus ualuit, quā honestas; apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis auctoritate superata est. at non debuit ratum esse, quod erat actum perperam. quasi uero forti uiro uis possit adhiberi. cur igitur ad senatum proficiscebatur, cū præsertim de captiuis dissuasurus esset? quod maximum in eo est, id reprehenditis: non enim suo iu-

dicio stetit; sed suscepit causam, ut esset iudicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captiui profecto Pœnis redditi essent. ita incolumis in patria Regulus restitisset. quod quia patriæ non utile putauit, iccirco honestum sibi & sentire illa, & pati credidit. nam quòd aiunt, quod ualde utile sit, id fieri honestum: immo uero, esse, nõ fieri: est enim nihil utile, quod idẽ non honestum: nec, quia utile, honestum est; sed, quia honestum, utile. quare ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius. sed ex tota hac laude Reguli, unũ illud est admiratione dignum, q captiuos retinendos censuerit. nam q rediit, nobis non mirabile uidetur? illis quidem temporibus aliter facere non potuit: itaq; ista laus non est hominis, sed temporum: nullum enim uinculũ ad stringẽdam fidem iureiurando maiores arctius esse uoluerunt. id indicãt leges in Duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides; indicant notationes, animaduersionesq; Censorum, qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurãdo iudicabant. L. Manlio A. filio, cum Dictator fuisset, M. Pomponius Tribunus pl. diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad Dictaturam gerendam addidisset. criminabatur etiã, quòd Titum filiũ, qui Torquatus postea est appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare iussisset. quod cũ audiuisset adolescens filius, negotiũ exhiberi patri, accurrisse Romã, & prima luce Põponij domũ uenisse dicitur. cui cum esset nuntiatum; q illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisq;

arbitris ad se adolescentẽ iussit uenire. at ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, iurauitq; se illum statim interfecturum, nisi iusiurãdum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. iurauit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit: docuit, cur sibi à causa desistere necesse esset: Manliũ missum fecit: tantum temporibus illis iusiurandum ualebat, atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio Consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati: magnus uir in primis: & qui nuper indulgens in patrem, idem acerbus, & seuerus in filiũ. sed ut laudandus Regulus in conseruando iureiurãdo, sic decem illi, quos post Cãnensem pugnam iuratos ad senatum misit Hãnibal, in castra redituros ea, quorum erant potiti Pœni, nisi de redimendis captiuis impetrauissent: si non redierunt, uituperandi. de quibus non omnes uno modo: nã Polybius, bonus auctor in primis, scribit, ex decẽ nobilissimis, qui tunc erant missi, nouẽ reuertisse à senatu re non impetrata; unũ ex decem, qui paulo post, quã egressus erat è castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse: reditu enim in castra, liberatum se esse iureiurando interpretabatur: nõ recte: fraus enim distringit, non dissoluit periuriũ. fuit igitur stultæ calliditas, peruerse imitata prudẽtiã. itaq; decreuit senatus, ut ille ueterator, & callidus uinctus ad Hãnibalẽ duceretur. sed illud maximum: octo hominũ millia tenebat Hãnibal, nõ quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissẽt à Paulo, et Varrone Cõsulibus: eos sena

tus non censuit redimendos, cum id parua pecunia fieri potuisset; ut esset insitũ militibus nostris aut uincere, aut emori. qua quidẽ re audita fractũ animũ Annibalis scribit idẽ, quòd senatus, populus q; R. rebus afflictis tam excelso animo fuisset. sic honestatis cõparatione ea, quæ uidentur utilia, uincuntur. Atilius autẽ, ille, qui græce scripsit historiã, plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadẽ fraude, ut iureiurando liberarentur; eos q; à Censoribus omnibus ignominijs notatos. sit iam huius loci finis: perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso, fracto q; fiant, quale fuisset Reguli factũ, si aut de captiuus, quod ipsi opus esse uideret, non quod Reipublicæ, censuisset, aut domi remanere uoluisset; nõ esse utilia, quia sunt flagitiosa, fœda, & turpia. Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continẽtia, tẽperantia continetur. potest igitur quidquam esse utile, quod sit huic talium uirtutum choro cõtrarium? atqui ab Aristippo Cyrenaici, atq; Annicerij philosophi nominati, omne bonum in uoluptate posuerunt; uirtutem q; censuerunt ob eam rẽ esse laudandã, quòd efficiens esset uoluptatis, quibus obsoletis floret Epicurus, eiusdem ferè adiutor, auctor q; sententiæ. cum his, uelis equis q; (ut dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est: nã si nõ modo utilitas, sed uita omnis beata, corporis firma constitutione, eius q; constitutionis spe explorata (ut à Metrodoro scriptũ est) continetur; certe hæc utilitas, & quidem summa (sic enim cẽsent) cũ honestate pugnabit. nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? an, ut conquirat undiq; suauitates? quàm mi-

ſer uirtutis famulatus ſeruientis uoluptati? quod autē munus prudentiæ? an legere intelligenter uoluptates? fac nihil iſto eſſe iucundius: quid excogitari poteſt turpius? iam, qui dolorem ſummum malum dicat, apud eum, quem habet locum fortitudo, quæ eſt dolorum, laborumq; contemptio? quamuis enim multis in locis dicat Epicurus, ſicut hic dicit, ſatis fortiter de dolore; tamen non id ſpectandum eſt, quid dicat, ſed quid cōſentaneum ſit ei dicere, qui bona uoluptate terminauerit, mala dolore; ut ſi illum audiam de continentia, & temperantia. dicit ille quidem multa multis locis: ſed aqua hæret, ut aiunt; nam quo modo poteſt temperantiam laudare is, qui ponat ſummum bonum in uoluptate? eſt enim temperātia libidinum inimica, libidines autē conſectatrices uoluptatis. atq; in his tamen tribus generibus, quoquo modo poſſunt, non incallide tergiuerſantur. prudentiam introducunt ſcientiam ſuppeditantem uoluptates, depellentem dolores. fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt rationem negligendæ mortis, pepertiendiq; doloris. etiam temperantiam inducunt, nō facillime illi quidem, ſed tamen quo quo modo poſſunt: dicunt enim, uoluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. iuſtitia uacillat, uel iacet potius, omnesq; hæ uirtutes, quæ in cōmunitate cernuntur, & in ſocietate generis humani: neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas eſſe poteſt, non plus quàm amicitia, ſi hæc nō per ſe expetātur, ſed ad uoluptatē, utilitatem ue referantur. cōferamus igitur in pauca: nā ut utilitatem nullā eſſe docuimus, quæ honeſtati eſſet contraria; ſic omnem uoluptatem dicimus hone-

ſtati eſſe contrariam. quo magis reprehendendos Calliphonem, & Diomachum iudico: qui ſe dirempturos controuerſiam putauerunt, ſi cum honeſtate uoluptatem, tãquam cum homine pecudem, copulauiſſent. non recipit iſtã coniunctionẽ honeſtas, aſpernatur, repellit. nec uero finis bonorum, & malorum, qui ſimplex eſſe debet, ex diſſimilibus rebus miſceri, & tẽperari poteſt. ſed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus uerbis diſputata. nunc ad propoſitum. quemadmodum igitur, ſi quando ea, quæ uideretur utilitas, honeſtati repugnat, diiudicanda res ſit, ſatis eſt ſupra diſputatum. ſin autem ſpeciem utilitatis etiam uoluptas habere dicatur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate coniunctio: nam ut tribuamus aliquid uoluptati, condimenti fortaſſe nonnihil, utilitatis certe nihil habebit.

Habes à patre munus, Marce fili, mea quidem ſententia, magnum: ſed perinde erit, ut acceperis. quanquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hoſpites, erunt recipiendi. ſed ut, ſi ipſe ueniſſem Athenas, quod quidem eſſet factum, niſi me de medio curſu clara uoce patria reuocaſſet, aliquãdo me quoque audires: ſic, quoniam his uoluminibus ad te profecta uox mea eſt, tribues his temporis, quantum poteris; poteris autem, quantum uoles. cum uero intellexero, te hoc ſciẽtiæ genere gaudere, tum & præſens tecum propediem (ut ſpero) &, dum aberis, abſens loquar. Vale igitur mi Cicero; tibiq; perſuade, te mihi quidem eſſe chariſſimum, ſed multo fore chariorem, ſi talibus monimentis, præceptisq; lætabere.

M. TVLLII CICERONIS CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE, AD T. POMPONIVM ATTICVM.

DIALOGI PERSONAE, SCIPIO, CATO, LAELIVS.

Tite, si quid ego adiuto, curam'ue leuasso,
O` Quæ nũc te coquit, et uersat sub pectore fixa,
Ecquid erit præmij?

licet enim uersibus ijsdẽ mihi affari te Attice, quibus affatur Flaminium ille uir, haud magna cum re, sed fide plenus. quanquam certo scio, non, ut Flaminium, solicitari te Attice, sic noctes'q;, dies'q;: noui enim moderationem animi tui, & æquitatem: te'q; non cognomen solum Athenis deportasse, sed humanitatem, & prudentiam intelligo. & tamen suspicor ijsdem rebus te, quibus me ipsum, interdum grauius cõmoueri. quarũ cõsolatio & maior est, et in aliud tempus differenda. nunc autẽ mihi uisum est, de senectute aliquid ad te scribere: hoc enim onere, quod mihi tecũ commune est, aut iam urgentis, aut certe aduentantis senectutis & te, & me ipsum leuari uolo. etsi te quidẽ id modeste, ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturũ esse certo scio. sed mihi, cum de senectute uellem aliquid scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque nostrum communiter uteretur. mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, ut nõ modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollẽ etiam, & iucundam senectutem. nunquam igitur satis laudari digne poterit philosophia: cui qui pareat, omne tẽpus

ætatis sine molestia possit degere. sed de cæteris & diximus multa, & sæpe dicemus. hunc uero librum de senectute ad te misimus. omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, ut Aristo Chius, ne parum esset auctoritatis in fabula; sed M. Catoni seni, quo maiorē auctoritatem haberet oratio; apud quem Lælium, & Scipionem facimus admirantes, quòd is tā facile senectutem ferat, ijsq; eum respondentem: qui si eruditius uidebitur disputare, quàm consueuit ipse in suis libris, attribuito græcis literis, quarū constat eū perstudiosum fuisse in senectute. sed quid opus est plura? iam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnē de senectute sententiam. SCI. Sæpenumero mirari soleo cum hoc C. Lælio cum cæterarum rerum tuā excellentem, M. Cato, perfectamq; sapientiam, tū uel maxime, quòd senectutem tuam nunquam tibi grauē esse senserim: quæ pleriśq; senibus sic odiosa est, ut onus se Aetna grauius dicant sustinere. CA. Rem haud sanè Scipio, & Læli, difficilem admirari uidemini: quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene, beateq; uiuendum, ijs omnis grauis est ætas: qui autem omnia bona à se ipsis petunt, ijs nihil potest malum uideri, quod naturæ necessitas afferat: quo in genere in primis est senectus: quam ut adipiscantur, omnes optant; eandem accusant adepti: tanta est inconstantia, stultitia, atque peruersitas. Obrepere aiunt eam citius, quàm putassent primum: quis coegit eos falsum putare? qui enim citius adolescentiæ senectus, quàm pueritiæ adolescentia obrepit? deinde, qui minus grauis esset ijs senectus, si octingentesimum annū agerent, quàm octogesimum? præterita

enim ætas, quamuis longa, cum effluxisset, nulla cõsolatione permulcere posset stultam senectutem. quocirca si sapientiam meam admirari soletis, quæ utinã digna esset opinione uestra, nostróq; cognomine; in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem, tãquam deum, sequimur, eiq; paremus: à qua nõ ueriſimile est, cum cæteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inerti poeta, esse neglectũ. sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, &, tanquam in arborum baccis, terræq; frugibus, maturitate tẽpestiua quasi uietum, & caducũ: quod ferendum est molliter sapienti: quid enim est aliud gigantum more bellare cum dijs, nisi naturæ repugnare? LAE. Atqui Cato gratiſsimum nobis, ut etiã pro Scipione pollicear, feceris, si, quoniã speramus, et uolumus quidẽ senes fieri, ante multo à te didicerimus, quibus facillime rationibus ingraueſcentẽ ætatẽ ferre posſimus. CA. Faciã uero, Læli, præsertim si utriq; uestrũ gratum, ut dicis, futurum est. LAE. Volumus sanè, nisi molestum est tibi, Cato, tanquam aliquam uiam longam confeceris, qua nobis quoq; ingrediendũ sit, istuc, quò peruenisti, uidere quale sit. CA. Faciam, ut potero, Læli: sæpe enim interfui querelis meorum æqualium, (pares autem cum paribus ueteri prouerbio facillime congregantur) quas C. Salinator, quas Sp. Albinus, homines consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant; tum, quòd uoluptatibus carerent, sine quibus uitam nullã putarent; tum, quòd spernerentur ab ijs, à quibus essent coli soliti. qui mihi non id uidebantur accusare, quod esset accusandũ; nam si id culpa senectutis acci-

deret, eadē mihi usu euenirent, reliquis q; omnibus maioribus natu: quorū ego multorum cognoui senectutem sine querela, qui se à libidinū uinculis laxatos esse non moleste ferrent, nec à suis despicerentur. sed omnium istiusmodi querelarū in moribus est culpa, non in ætate: moderati enim, nec difficiles senes, nec inhumani tolerabilē agunt senectutem: importunitas autem, & inhumanitas omni ætate molesta est. LAE. Est, ut dicis, Cato; sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, et copias, & dignitatem tuā, tolerabilem senectutem uideri, id autem non posse multis contingere. CA. Est istud quidē, Læli, aliquid, sed nequaquā in isto sunt omnia. ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidā in iurgio respondisse, cum ille dixisset, non illū sua, sed patriæ gloria splendorem assecutū: nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec, si tu Atheniēsis esses, clarus unquam fuisses. quod eodē modo de senectute potest dici: nec enim in summa inopia leuis esse senectus potest, ne sapiēti quidem, nec insipiēti in sūma copia nō grauis. aptissima omnino sunt, Scipio, et Læli, arma senectutis, artes, exercitationes q; uirtutum. quæ in omni ætate cultæ, cū multū, diu q; uixeris, mirificos afferunt fructus, non solū quia nunquam deserunt, nec in extremo quidem tempore ætatis; (quanquā id maximum est) uerum etiam quia conscientia bene actæ uitæ, multorū q; bene factorum recordatio iucundissima est. ego quidē Q. Maximū, eū, qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æqualem: erat enim in illo uiro comitate condita grauitas: nec senectus mores mutauerat. quanquam cum colere cœpi non admodum grandem natu,

sed tamen iã ætate prouectum: anno enim post, quàm primum Consul fuerat, ego natus sum: cũq; eo quartum Consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintoq; anno post ad Tarentum Quæstor: deinde Aedilis, quadriennio post factus sum Prætor, quẽ magistratum gessi Consulibus Tuditano, & Cethego, cũ quidem ille admodum senex suasor legis Cinciæ de donis, & muneribus fuit. hic & bella gerebat, ut adolescens, cum planè grandis esset: & Hãnibalem iuueniliter exultãtem patientia sua molliebat: de quo præclare familiaris noster Ennius:

Vnus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postq;, magisq; uiri nunc gloria claret.

Tarentũ uero qua uigilantia, quo consilio recepit? cum quidẽ me audiente Salinatori, qui amisso oppido fugerat in arcem, glorianti, atque ita dicenti; mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepisti; certe, inquit, ridens, nisi tu amisisses, nunquã recepissem. nec uero in armis præstantior, quàm in toga; qui Consul iterum, Sp. Caruilio collega quiescente, C. Flaminio Tribuno pl. quoad potuit, restitit agrũ Picenum, & Gallicum uiritim cõtra senatus auctoritatem diuidenti: Augurq; cum esset, dicere ausus est, optimis auspicijs ea geri, quæ pro Reip. salute gererentur; quæ contra Remp. fierent, contra auspicia fieri. multa in eo uiro præclara cognoui: sed nihil est admirabilius, quàm quo modo ille mortem Marci filij tulit, clari uiri, & cõsularis. est in manibus uiri laudatio: quam cum legimus, quem philosophum non contemnimus? nec uero ille in luce modo, atque in

oculis ciuium magnus; sed intus, domiq; præstantior. qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia iuris augurij? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ; omnia memoria tenebat nõ domestica solum, sed etiam externa bella, cuius sermone ita tum cupide fruebar, quasi iam diuinarem id, quod euenit, illo extincto fore, unde discerem, neminem. quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto uidetis, nefas esse dictu, miserã fuisse talem senectutem. nec tamẽ omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres, nauales ue pugnas, ut bella à se gesta, ut triumphos recordentur: est enim quiete, & pure, et eleganter actæ ætatis placida, ac lenis senectus: qualem accipimus Platonis; qui uno, & octogesimo anno scribens mortuus est: qualem Isocratis; qui eum librũ, qui Panathenaicus inscribitur, quarto, & nonagesimo anno scripsisse dicitur, uixitq; quinquennium postea: cuius magister Leontinus Gorgias centum, & septem compleuit annos; neque unquam in suo studio, atq; opere cessauit. qui, cum ex eo quæreretur, cur tandiu uellet esse in uita, nihil habeo, inquit, q accusem senectutem. præclarum responsum, & docto homine dignum: sua enim uitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod nõ faciebat is, cuius modo mentionem feci, Ennius.

Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.

equi fortis, & victoris senectuti comparat suam: quẽ quidẽ probe meminisse potestis: anno enim undeuigesimo post eius mortem hi Cõsules, L. Flaminius, & M.

Atilius, facti sunt: ille autem Cepione, & Philippo iterum Cōsulibus mortuus est, cum ego quidē quinq;, & sexagintā annos natus legem Voconiam uoce magna, & bonis lateribus suasissem. annos septuaginta natus (tot enim dixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putātur, onera, paupertatē, senectutē, ut eis penè delectari uideretur. Etenim, cū cōplector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera uideatur; unam, q auocet à rebus gerendis; altera, q corpus faciat infirmum; tertiam, quòd priuet omnibus ferè uoluptatibus; quartam, q haud procul absit à morte. earum, si placet, causarum quantū quæque ualeat, quantumq; iusta sit, uideamus. A` rebus gerēdis senectus abstrahit: quibus? an ijs, quæ iuuētute geruntur, & uiribus? nullæne igitur res seniles sunt, quæ uel infirmis corporibus, animo tamen administrentur? nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus pater tuus, Scipio, socer optimi uiri filij mei? cæteri senes, Fabritij, Curij, Corūcani, cū Rēp. consilio, & auctoritate defendebāt, nihil agebant? ad App. Claudij senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen, cum sententia senatus inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, nō dubitauit dicere illa, quæ uersibus persecutus est Ennius:

Quò uobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Antehac, dementi sese flexere ruina?

cæteráq; grauissime: notū uobis enim carmen: & tamen ipsius Appij extat oratio. atq; hæc ille egit septem & decem annis post alterum Consulatum, cum inter duos Consulatus anni decem interfuissent, Cēsorq; ante Consulatum superiorē fuisset: ex quo intelligitur,

Pyrrhi bello grandem sanè fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. nihil igitur afferunt, qui in re gerenda uersari senectutem negant: similes q; sunt, ut si qui gubernatorem in nauigando agere nihil dicãt, cũ alij malos scandant, alij per foros currant, alij sentinam exhauriant; ille autem clauum tenens, sedeat in puppi quietus. non facit ea, quæ iuuenes. at uero multo maiora, & meliora facit: non enim uiribus, aut uelocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur, sed consilio, & auctoritate, & sententia; quibus nõ modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet. nisi forte ego uobis, qui et miles, & Tribunus, et Legatus, et Consul uersatus sum in uario genere bellorum, cessare nũc uideor, cum bella non gero: at senatui, quæ sunt gerenda, præscribo, &, quo modo Carthagini male iamdiu cogitanti bellũ inferatur, multo ante denuntio. de qua non ante uereri desinam, quã illam excisam esse cognouero. quam palmam utinã dij immortales tibi Scipio, reseruent; ut aui reliquias persequare: cuius à morte hic tertius, & trigesimus est annus: sed memoriam illius uiri excipient omnes anni consequentes. anno ante me Censorem mortuus est, nouem annis post meum Consulatum; cum Consul iterum, me Consule, creatus esset: nũ igitur, si ad centesimũ annum uixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, aut saltu, nec eminus hastis, aut comminus gladijs uteretur, sed consilio, ratione, sententia, quæ nisi essent in senibus, nõ summum conciliũ maiores nostri appellassent senatũ. apud Lacedæmonios quidem ij, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur se-

nes. q̃ si legere, & audire uoletis externa, maximas Resp. per adolescentulos labefactatas, à senibus sustentatas reperietis: Cedò, qui uestram Rempublicam tãtam amisistis tam cito? sic enim percunctanti, ut est in Næuij ludo, respondentur & alia, & hæc in primis: Proueniebant oratores noui, stulti adolescentuli. temeritas est uidelicet florentis ætatis, prudentia senectutis. at memoria minuitur: credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis natura tardior. Themistocles omnium ciuium nomina perceperat. num igitur censetis eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? equidem nõ modo eos noui, qui sunt, sed eorum patres etiam, & auos: nec sepulcra legens, uereor (quod aiunt) ne perdam memoriam: his enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorũ. nec uero quenquam senum audiui oblitum, quo loco thesaurũ obruisset. omnia, quæ curant, meminerunt, uadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi debeãt. quid iurisc̃onsulti, quid Põtifices, quid Augures, quid philosophi senes? quã multa meminerunt? manent ingenia senibus, modo permaneat studium, & industria; nec ea solum in claris, & honoratis uiris, sed in uita etiam priuata, & quieta. Sophocles ad summã senectutem tragœdias fecit. qui propter studium cum rem familiarem negligere uideretur, à filijs in iudicium uocatus est: ut, quẽadmodum nostro more male rem gerentibus patribus bonis interdici solet, sic illum, quasi desipiẽtem, à re familiari remouerent iudices. tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime scripserae, Oedipũ Coloneũ recitasse iudicibus, quæsisseq;, nũ

illud carmen desipientis uideretur: quo recitato, sententijs iudicum est liberatus. num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, nũ Stesichorum, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, nũ philosophorũ principes Pythagorã, Democritum, nũ Platonẽ, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleãthem, aut eum, quem uos etiam Romæ uidistis, Diogenẽ Stoicum coegit in suis studijs obmutescere senectus? an non in omnibus his studiorum agitatio uitæ æqualis fuit? age, ut ista diuina studia omittamus: possum nominare ex agro Sabino rusticos uicinos, & familiares meos, quibus absentibus nunquam ferè ulla in agro maiora opera fiunt, nõ serẽdis, nõ percipiẽdis fructibus, nõ condẽdis. quãquã in ijs hoc minus mirũ: nemo enim est tã senex, qui se annum non putet posse uiuere, sed ijdem laborãt in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere:

Serunt arbores, quæ alteri seculo prosint,

ut ait Statius noster in Synephebis. nec uero dubitat agricola quãuis senex, quærenti, cui serat, respondere; dijs immortalibus, qui me nõ accipere tãtum modo hæc à maioribus uoluerunt, sed etiã posteris prodere. melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quã illud idẽ:

Aedepol senectus, si nihil quidquam aliud uitij
Apportet secum, cum aduenerit; unum id satis est,
Quòd diu uiuendo, multa, quæ non uult, uidet:

& multa fortasse, quæ uult: atque in ea quidem, quæ non uult, sæpe etiam adolescentia incurrit. illud uero idem Cæcilius uitiosius:

Tum etiam in senecta hoc reputo miserrimum,
Sentire ea ætate esse odiosum se alteri:

iucundum

iucundum potius, quàm odiosum: ut enim adolescentibus bona indole præditis sapientes senes delectantur, leuior q; fit eorũ senectus, qui à iuuentute coluntur, & diliguntur; sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad uirtutũ studia ducuntur. nec minus intelligo me uobis, quàm uos mihi esse iucundos. sed uidetis, ut senectus nõ modo languida, atq; iners non sit, uerũ etiam sit operosa, & semper agens aliquid, et moliens, tale scilicet, quale cuiusq; studiũ in superiore uita fuit. quid, q etiam addiscunt aliquid? ut Solonem in uersibus gloriantẽ uidemus, qui se, quotidie aliquid addiscẽtem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui græcas literas senex didici. quas quidem sic auide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens; ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti uidetis. quod cum feciſſe Socratem in fidibus audirem: uellem equidẽ & illud: (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certe laborauì. Nec nunc quidẽ uires desidero adolescentis, (is enim locus erat alter de uitijs senectutis) non plus, quã adolescens etiã uires tauri, aut elephantus desiderabã: quod enim homini naturaliter insitum est, eo uti decet; & quidquid agas, agere pro uiribus. quæ enim uox potest esse cotẽptior, quã Milonis Crotoniatæ? qui, cũ iam senex esset, athletas q; se in curriculo exercentes uideret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymans q; dixisse:

At hi quidem iam mortui sunt:

non uero tam isti, quã tu ipse nugator: neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus, & lacertis tuis. nihil Sex. Aelius tale, nihil multis annis ante T. Corũcanus, nihil modo P. Crassus: à quibus iura ciuibus

præscribebantur: quorum usq; ad extremum spiritum prouecta est prudentia. orator, metuo, ne languescat senectute: est enim munus eius non ingenij solum, sed laterum etiam, & uirium. omnino canorum illud in uoce splẽdescit etiã nescio quo pacto in senectute: quod equidem non amisi adhuc: & tamẽ uidetis annos meos. sed tamẽ decorus est sermo senis quietus, & remissus; faciq; persæpe ipsa sibi audientiam diserti senis compta oratio, & mitis, q si exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio: quid enim est iucundius senectute stipata studijs iuuentutis? an ne eas quidem uires senectuti relinquemus, ut adolescẽtulos doceat, instituat, ad omne officij munus instruat? quo quidẽ opere quid potest esse præclarius? mihi uero Cn. & P. Scipiones, & aui tui duo L. Aemilius, & P. Africanus comitatu nobilium iuuenum fortunati uidebantur. nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quãuis cõsenuerint uires, atq; defecerint: etsi ista ipsa defectio uirium adolescentiæ uitijs efficitur sæpius, quã senectutis: libidinosa etenim, et intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriẽs habuit, cũ admodum senex esset, negat se unquã sensisse senectutem suam imbecilliorem factam, quã adolescentia fuisset. ego L. Metellum memini puer qui, cũ quadriẽnio post alterum Consulatũ Pontifex Maximus factus esset, uiginti, & duos annos ei sacerdotio præfuit, ita bonis uiribus esse in extremo tẽpore ætatis, ut adolescentiã non requireret. nihil necesse est de me ipso dicere mihi. quanquam est id quidem senile, ætatiq; nostræ conceditur: ui

detis enim, ut apud Homerum sæpissime Nestor de uirtutibus suis prædicet: tertiam enim iam ætatem hominum uiuebat; nec erat ei uerendum, ne uera de se prædicans, nimis uideretur aut insolēs, aut loquax: etenim (ut ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suauitatem nullis egebat corporis uiribus. & tamen ille dux Græciæ nunquā optat, ut Aiacis similes decem habeat, at ut Nestoris: quod si acciderit, non dubitat quin breui Troia sit peritura. sed redeo ad me. quartum annum ago, & octogesimum. equidem posse uellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, nō me quidem ijs esse uiribus, quibus aut miles Punico bello, aut Quæstor in eodē bello, aut Consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cū Tribunus militaris depugnaui apud Thermophylas, M. Atilio Glabrione Consule: sed tamen (ut uos uidetis) non planè me eneruauit, non afflixit senectus: non curia uires meas desiderat, non Rostra, non amici, non clientes, non hospites: nec enim unquam sum assensus illi ueteri, laudatoq; prouerbio; quod monet mature fieri senem, si diu uelis esse senex. ego uero me minus diu senem esse mallē, quā esse senem ante, quàm essem: itaq; nemo adhuc cōuenire me uoluit, quin fuerim occupatus. at minus habeo uirium, quàm uestrum uter. uis. nec uos quidem L. Pontij Centurionis uires habetis: num idcirco ille est præstantior uobis? moderatio modo uirium adsit, & tantū, quantū quisq; potest, nitatur: næ ille non magno desiderio tenebitur uiriū. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cū humeris sustineret bouem. utrum igitur has corporis, an Pythago

ræ tibi malis uires ingenij dari? deniq; isto bono utare, dum adsit: cum absit, ne requiras: nisi forte adolescentes pueritiam, paululum ætate progressi adolescentiam debeant requirere. cursus est certus ætatis, & uia una naturæ, eáq; simplex; suáq; cuique parti ætatis tempestiuitas est data: ut enim infirmitas est puerorum, & ferocitas iuuenum, & grauitas iam cõstantis ætatis; sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. arbitror te audire Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus; cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere; cum equo, ex equo non descendere; nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit; summã in eo esse corporis siccitatẽ; itaq; exequi omnia regis officia, & munera. potest igitur exercitatio, & temperantia etiam in senectute conseruare aliquid pristini roboris. non sunt in senectute uires: nec postulantur quidem uires à senectute. ergo & legibus, & institutis uacat ætas nostra muneribus ijs, quæ non possunt sine uiribus sustineri. itaq; non modo, quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. at ita multi sunt imbecilles senes, ut nullum officij, aut omnino uitæ munus exequi possint. at id quidem nó proprium senectutis est uitium, sed commune ualetudinis. quàm fuit imbecillis P. Africani filius, is, qui te adoptauit? quã tenui, aut nulla potius ualetudine? q nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen ciuitatis: ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina uberior accesserat. quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere pos-

sint? resistendum Lali, & Scipio, senectuti est; & eius uitia diligentia corrigenda sunt: pugnandum, tanquã contra morbum, sic contra senectutem: habenda ratio ualetudinis: utendum exercitationibus modicis: tantũ cibi, & potionis adhibendum, ut reficiãtur uires, nõ opprimantur. nec uero corpori solum subueniendum est, sed etiam menti, atque animo multo magis. nanq; hæc quoq;, nisi tãquam lumini oleũ instilles, extinguuntur senectute. & corpora quidem defatigatione, & exercitatione ingrauescunt: animi autem se exercendo leuantur. nam, quos ait Cæcilius comicus stultos senes, hos significat credulos, obliuiosos, dissolutos. quæ uitia sunt nõ senectutis, sed inertis, ignauæ, somniculosæ senectutis. ut petulantia, ut libido magis est adolescentũ quàm senum, nec tamen omnium adolescentum, sed non proborum: sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum leuium est, non omnium. quatuor robustos filios, & filias quinq;, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, & cæcus: intentum enim animũ tanquam arcum habebat: nec languescens succumbebat senectuti: tenebat non modo auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum serui, uerebantur liberi, charum omnes habebãt: uigebat in ea domo patrius mos, et disciplina: ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si ius suum retinet, si nemini mancipata est, si usq; ad extremum spiritum dominatur in suos: ut enim adolescentem, in quo senile aliquid, sic senẽ, in quo adolescentis est aliquid, laudamus. quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nũquã erit. septimus mihi originũ liber est in manibus: omnia an-

tiquitatis monimenta colligo: causarum illustriũ, quas cunq; defendi, nũc quã maxime conficio orationes: ius augurium, pontificium, ciuile tracto: multum etiam literis græcis utor: Pythagoreorumq; more exercẽdæ memoriæ gratia, quodcũq; dixerim, audiuerim, egerim, cõmemoro uesperi. hæ sunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis: in his desudãs, atq; elaborans, corporis uires non magnopere desidero: adsum amicis: uenio in senatum frequens, ultroq; affero res multũ, & diu cogitatas, easq; tueor animi, non corporis uiribus: quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ iam agere nõ possem: sed ut possim, facit acta uita: semper enim in his studijs, laboribusq; uiuenti non intelligitur, quãdo obrepat senectus: ita sensim, sine usu ætas senescit; nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia uituperatio senectutis, quòd eã carere dicunt uoluptatibus. ò præclarum munus ætatis: si quidem id aufert nobis, quod est in adolescentia uitiosissimum: accipite enim optimi adolescentes ueterem orationem Architæ Tarẽtini, magni in primis, & præclari uiri: quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarẽti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis uoluptatem, hominibus dicebat à natura datam: cuius uoluptatis auidæ libidines, temere, & effrenate ad potiundum incitarentur. hinc patriæ proditiones, hinc Rerump. euersiones, hinc cum hostibus clãdestina colloquia nasci dicebat: nullum denique scelus, nullũ magnũ facinus esse, ad quod suscipiendum non libido uoluptatis impelleret: stupra uero, & adulteria, & omne tale

flagitium nullis alijs illecebris excitari, nisi uoluptate: cumq; homini siue natura, siue quis deus nihil mente præstabilius dedisset, huic diuino muneri, ac dono nihil tam esse inimicum, quàm uoluptatẽ: nec enim libidine dominante tẽperantiæ locum esse, nec omnino in uoluptatis regno uirtutem posse consistere. quod quo magis intelligi posset, fingere animo aliquem iubeat tanta incitatum uoluptate corporis, quanta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tamdiu, dum ita gauderet, nihil agitare mẽte, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset: quocirca nihil tam detestabile, tamq; pestiferum, quàm uoluptatem: si quidẽ ea, cum maior esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre eius, à quo in Caudino prælio Sp. Posthumius, & T. Veturius Cõsules superati sunt, locutũ Archytam, Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi R. permanserat, se à maioribus natu accepisse dicebat; cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis: quem Tarentum uenisse L. Aemilio, App. Claudio Coss. reperio. quorsum hæc? ut intelligatis, si uoluptatem aspernari ratione, & sapientia non possumus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ effecerit, ut non liberet, quod non oporteret: impedit enim consilium uoluptas, rationi inimica; ac mentis (ut ita dicam) præstringit oculos; nec habet ullum cum uirtute commercium. inuitus quidem feci, ut fortissimi uiri T. Flamininij fratrẽ L. Flaminiũ è senatu eijcerem septem annis post quàm Consul fuisset: sed notandam libidinem putaui nimiam: ille enim, cum esset Consul in Gallia, exoratus est

in conuiuio à scorto, ut securi feriret aliquem eorum, qui in uinculis essent damnati rei capitalis. tunc fratre suo Censore, qui proximus ante me fuerat, elapsus est. mihi uero, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa, & tam perdita libido, quæ cum probo priuato coniungeret imperij dedecus. sæpe à maioribus natu audiui, qui se porrò pueros à senibus audiisse dicebant, mirari solitum C. Fabritium, quòd, cũ apud Regem Pyrrhum Legatus esset, audisset à Thessalo Cinea, Athenis quendam esse, qui se sapientem profiteretur; eũq; dicere, omnia, quæ faceremus, ad uoluptatem esse referenda: quod ex eo audientes Manium Curium, & T. Coruncanum, optare solitos, ut id Samnitibus, ipsiq; Pyrrho persuaderetur; quo facilius uinci possent, cum se uoluptatibus dedissent. uixerat Manius Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum Consulem se pro Rep. quarto Consulatu deuouerat: norat eundem Fabritius, norat Coruncanus: qui tum ex sua uita, tum ex eius, quem dico P. Decij facto iudicabant esse profecto aliquid natura pulchrum, atque præclarum, quod sua sponte peteretur, quodq; spreta, & contempta uoluptate optimus quisque sequeretur. quorsum igitur hæc tam multa de uoluptate? quia non modo uituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quòd ea uoluptates nullas magnopere desiderat. caret epulis, extructisq; mensis, & frequentibus poculis: caret ergo uinolentia, cruditate, & insomnijs. sed si aliquid dandum est uoluptati, quoniam eius blanditijs non facile obsistimus (diuinus enim Plato escam malorum uoluptatem appellat, quòd ea uidelicet homi-

nes capiantur, ut hamo pisces) quanquã immoderatis epulis careat senectus, modicis conuiuijs tamẽ potest delectari. C. Duillum M. filium, qui Pœnos primus classe deuicerat, redeuntem à cœna senem sæpe uidebã puer. delectabatur cereo funali, & tibicine: quæ sibi nullo exemplo priuatus sumpserat: tantũ licentiæ dabat gloria. sed quid ego alios? ad me ipsum iam reuertar. primum habui semper sodales: sodalitates autem me Quæstore cõstitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis. epulabar igitur cum sodalibus, omnino modice, sed erat quidam feruor ætatis; qua progrediente, omnia fiunt etiam in dies mitiora: neq; enim ipsorum conuiuiorũ delectationes corporis uoluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus metiebar: bene enim maiores accubationem epularem amicorum, quia uitæ conunctionem haberet, conuiuium nominarunt, melius, quàm Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concœnationem uocant: ut, quod in eo genere minimũ est, id maxime probare uideantur. ego uero propter sermonis delectationem tẽpestiuis conuiuijs delector, nec cum æqualibus solum, qui pauci admodum restãt, sed cum uestra etiã ætate, atq; uobiscum: habeoq; senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis auiditatẽ auxit potionis, & cibi sustulit. quòd si quem etiam ista delectant, ne omnino bellũ indixisse uidear uoluptati, cuius et etiã fortasse quidam naturalis modus; non intelligo te in istis quidẽ uoluptatibus ipsis carere sensu senectutem. me uero & magisteria delectant à maioribus institutæ; & is sermo, qui more maiorum à summo adhibetur magistro in poculo; & pocula, sicut in-

ſympoſio Xenophontis, minuta, atq; rorãtia, et refrigeratio æſtate, & uiciſsim in hyeme aut ſol, aut ignis hybernus: quæ quidem in Sabinis etiam perſequi ſoleo: conuiuiumq; uicinorum quotidie cõpleo; quod ad multam noctem, quàm maxime poſſumus, uario ſermone producimus. at non eſt uoluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus. credo: ſed nec deſideratio quidem: nihil autem moleſtum, quod non deſideres. bene Sophocles, cum ex eo quidam iam cõfecto ætate quæreret, uterretur ne rebus uenereis; dij meliora, inquit: libenter uero iſtinc, tanquam à domino agreſti, ac furioſo profugi. cupidis enim rerum talium odioſum, & moleſtum eſt fortaſſe carere; ſatiatis uero, & expletis iucundius eſt carere, quàm frui. (quanquam non caret is, qui nõ deſiderat) ergo hoc nõ deſiderare dico eſſe iucũdius, quàm frui. quòd ſi iſtis ipſis uoluptatibus bona ætas fruitur libentius; primum paruulis fruitur rebus, ut diximus; deinde ijs, quibus ſenectus, ſi etiam non abũde potitur, non omnino caret. ut Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima cauea ſpectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: ſic in adoleſcentia uoluptates propè intuens magis fortaſſe lætatur; ſed delectatur etiam ſenectus procul eas ſpectans, tantum, quantum ſatis eſt. ac illa quanti ſunt, animum tanquã emeritis ſtipendijs libidinis, ambitionis, contẽtionis, inimicitiarũ, cupiditatum omnium, ſecum eſſe, ſecũq; (ut dicitur) uiuere? ſi uero habet aliquod tanquam pabulum ſtudij, atque doctrinæ, nihil eſt otioſa ſenectute iucundius. mori uidebamus in ſtudio dimetiendi penè cœli, atq; terræ Gallum familiarem patris tui Scipio. quoties illum lxx. noctu

aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cū cœpisset mane? quàm delectabatur, cum defectiones solis, & lunæ multo nobis ante prædiceret? quid in leuioribus studijs, sed tamen acutis? quàm gaudebat bello suo Punico Næuius? quàm Truculento Plautus? quàm Pseudulo? uidi etiam senem Liuium: qui, cum septē annis ante, quàm ego natus sum, fabulam docuisset Centone, Tuditanoq; Consulibus, usq; ad adolescentiam meam processit ætate. quid de P. Licinij Crassi & Pontificij, & ciuilis iuris studio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus Pontifex Maximus factus est? atqui eos omnes, quos commemoraui, his studijs flagrantes senes uidimus, Marcum uero Cethegū, quem recte suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo uidebamus etiam senem? quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum uoluptates cum his uoluptatibus comparandæ? atque hæc quidem studia sunt doctrinæ: quæ quidem prudentibus, & bene institutis pariter cū ætate crescunt. ut honestum illud Solonis est, quod ait uersiculo quodā, (ut ante dixi) senescere se multa in dies addiscentem: quæ uoluptate animi nulla certe potest esse maior. Venio nunc ad uoluptates agricolarum: quibus ergo incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis uitam proxime uidētur accedere: habent enim rationem cum terra; quæ nunquam recusat Imperium, nec unquā sine usura reddit, quod accepit, sed alias minore, plerunq; maiore cum fœnore. quanquam me quidem nō fructus modo, sed etiā ipsius terræ uis, ac natura delectat. quæ cum gremio mollito, ac

ſubacto ſemen ſparſum excepit, primũ id occatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata eſt: deinde tepefactum uapore, & cõplexu ſuo diffundit, & elicit herbeſcentem ex eo uiriditatem: quæ nixa fibris ſtirpiũ ſenſim adoleſcit; culmóq; erecta geniculato, uaginis iam quaſi pubeſcens includitur: è quibus cũ emerſerit, fundit frugem ſpicæ ordine ſtructam, & contra auium minorum morſum munitur uallo ariſtarum. quid ego uitium ſatus, ortus, incremẽta commemorẽ? ſatiari delectatione non poſſum; ut meæ ſenectutis requiem, oblectamẽtuḿq; noſcatis: omitto enim uim ipſam omnium, quæ generantur è terra; quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino uinaceo, aut ex cæterarũ frugum, aut ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos trũcos, ramośq; procreet: malleoli, plantæ, ſarmẽta, uiuira dices, propagines non ne ea efficiunt, ut quẽuis admiratione delectent? uitis quidem, quæ natura caduca eſt, &, niſi fulta ſit, ad terram fertur, eadem, ut ſe erigat, clauiculis ſuis, quaſi manibus, quidquid eſt nacta, complectitur: quam ſerpentem multiplici lapſu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne ſilueſcat ſarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. itaque ineunte uere in ijs, quæ relicta ſunt, exiſtit tanquam ad articulos ſarmentorum ea, quæ gemma dicitur: à qua oriens uua ſeſe oſtendit: quæ & ſucco terræ, & calore ſolis augeſcens, primo eſt peracerba guſtui; deinde maturata adulceſcit; ueſtitáq; pampinis, nec modico tepore caret, & nimios ſolis defendit ardores: qua quid poteſt eſſe tum fructu latius, tum aſpectu pulchrius? cuius quidem non utilitas me ſolum, ut ante dixi, ſed etiam

cultura,& ipsa natura delectat; adminiculorum ordines,capitũ coniugatio,& religatio,& propagatio uitium, sarmentorum ea, quam dixi;aliorũ amputatio, & aliorum immissio.quid ego irrigationes,quid agri fossiones, repastinationesq; proferam, quibus fit multo terra fœcundior? quid de utilitate loquar stercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de quæ doctus Hesiodus ne uerbum quidem fecit, cum de cultura agri scriberet.at Homerus,qui multis (ut mihi uidetur) ante seculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat è filio,colentem agrum, & eum stercorantem facit.nec uero segetibus solum,& pratis,et uineis,& arbustis res rusticæ latæ sunt,sed pomarijs etiã & hortis,tum pecudum pastu,& apum examinibus; tum florum omnium uarietate. nec consitiones modo delectant,sed etiã insitiones: quibus nihil inuenit agricola solertius. possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarũ: sed ea ipsa, quæ dixi, sentio fuisse longiora.ignoscetis autem: nam & studio rerum rusticarum prouectus sum; & senectus est natura loquacior; ne ab omnibus eam uitijs uidear uendicare. ergo in hac uita M. Curius,cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tẽpus ætatis. cuius quidem uillam ego contemplans (abest enim non longe à me) admirari satis non possum uel ipsius hominis continentiam,uel temporum disciplinã. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt: non enim aurum habere,præclarum sibi uideri dixit,sed eis, qui haberent aurum, imperare. poterat ne tantus animus non iu-

eundam efficere senectutem? sed uenio ad agricolas, ne à me ipso recedam. in agris erant tunc senatores, idest senes; si quidē L. Quintio Cincinnato in agro arāti nūciatum est, eum Dictatorem esse factū. cuius Dictatoris iussu Magister Equitum C. Seruilius Hala Sp. Melium regnum appetentem, & occupantē interemit. à uilla in senatum accersebantur & Curius, & cæteri senes. ex quo, qui eos accersebāt, uiatores nominati sunt. num igitur eorū senectus miserabilis fuit, qui se agri cultione oblectabant? mea quidem sententia, haud scio, hac an ulla uita beatior esse possit; neq; solum officio, q hominum generi uniuerso cultura agrorū est salutaris; sed & delectatione, quam dixi, & saturitate, copiáq; omnium rerum, quæ ad uictum hominum, & cultum etiam deorum pertinent: ut, quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam iam cum uoluptate redeamus: semper enim boni, assiduíq; domini referta cella uinaria, olearia, & penuaria est; uillaq; tota locuples est; abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. iam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant. tum conditiora facit hæc superuacaneis operis aucupium, atque uenatio. quid de pratorum uiriditate, aut arborum ordinibus, aut uinearum, oliuetorumue specie dicam? breui expediam. agro bene culto nil potest esse nec usu uberius, nec specie ornatius: ad quem fruendum nō modo non retardat, uerum etiam inuitat, atq; allectat senectus: ubi enim potest illa ætas aut calescere uel apricatione melius, uel igni; aut uicissim umbris, aquisue refrigerari salubrius? habeant igitur alij sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clauam, & pi-

lam, ſibi nationes, & curſus: nobis ſenibus ex luſiõibus multis talos relinquant, & teſſeras; id ipſum tamen, ut lubebit; quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt. multas ad res perutiles Xenophõtis libri ſunt: quos legite, quæſo, ſtudioſe, ut facitis. quam copioſe ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui eſt de tuẽda re familiari, qui Oeconomicus inſcribitur? atque, ut intelligatis nihil etiam regale uideri, quam ſtudiũ agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorẽ regem Perſarum præſtantem ingenio, atq; imperij gloria, cũ Lyſander Lacedæmonius uir ſummæ uirtutis ueniſſet ad eũ Sardis, eíq; dona à ſocijs attuliſſet; & cæteris in rebus comem erga Lyſandrũ, atq; humanum fuiſſe; & ei quendam conſeptum agrum, diligenter conſitum oſtendiſſe: cum autem admiraretur Lyſander & proceritates arborũ, & directos in quincũcem ordines, & humum ſubactam, atq; puram, et ſuauitatem odorum, qui efflarentur è floribus, tum eũ dixiſſe, mirari ſe non modo diligentiam, ſed etiam ſolertiam eius, à quo eſſent illa dimenſa, atq; deſcripta: & ei Cyrum reſpondiſſe: atqui ego iſta ſum dimenſus: mei ſunt ordines, mea deſcriptio: multæ etiam iſtarum arborum mea manu ſunt ſatæ: tum Lyſandrũ intuentem eius purpuram, & nitorẽ corporis, ornatum q; Perſicum multo auro, multiſq; gẽmis, dixiſſe: recte uero te Cyre, beatum ferunt, quoniam uirtuti tuæ fortuna coniuncta eſt. hac igitur fortuna frui licet ſenibus: nec ætas impedit, quo minus & cæterarum rerũ, & in primis agri colendi ſtudia teneamus uſq; ad ultimũ tempus ſenectutis. Marcum quidem Valerium Coruinum

accepimus ad centesimum annum uitam perduxisse, cum esset exacta iam ætate in agris, eosq; coleret: cuius inter primum, & sextum Consulatum sex, & quadraginta anni interfuerunt. itaq;, quantum spatium ætatis maiores nostri ad senectutis initium esse uoluerunt, tantus illi cursus honorũ fuit. atq; eius extrema ætas hoc beatior, quàm media, quòd auctoritatis plus habebat, laboris uero minus. apex autem senectutis est auctoritas: quanta fuit in L. Cæcilio Metello, quanta in Atilio Calatino: in quem illud elogium, Vnicũ plurimæ consentiunt gentes populi primarium fuisse uirũ: notum est totum eius carmen incisum in sepulcro. iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium esset fama cõsentiens. quem uirum nuper P. Crassum Pontificem Maximum, quem postea M. Lepidum eodem sacerdotio præditum uidimus? quid de Paulo, aut Africano loquar? aut iam ante de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas? habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea plur is sit, quàm omnes adolescentiæ uoluptates. sed in omni oratione mementote eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. ex quo id efficitur, quod ego quondam magno cum assensu omnium dixi, miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. non cani, non rugæ repente auctoritatem afferre possunt: sed honeste acta superior ætas, fructus auctoritatis capit extremos: hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ uidentur læuia, atque cõmunia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in alijs ciuitatibus, ut quæque optime morata,

morata, ita diligentissime obseruantur. Lysandrũ Lacedæmonium, cuius modo mentionem feci, dicere aiũt solitum, Lacedæmone esse honestißimum domicilium senectutis: nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. quin etiam memoriæ proditum est; cum Athenis ludis quidam in theatrum grandis natu uenisset, in magno consessu locum ei à suis ciuibus nusquam datum: cum autem ad Lacedæmonios accessisset, qui, cum Legati essent, in loco certo consederant, consurrexisse omnes, & senẽ illũ sessum recepisse: quibus cum à cuncto consessu plausus esset multiplex datus. dixisse ex ijs quendã, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle. multa in nostro collegio præclara, sed hoc, de quo agimus, in primis, q̃ ut quisque ætate antecellit, ita sententiæ principatum tenet: neque solum honore antecedentibus, sed ijs etiã, qui cum imperio sunt, maiores natu Augures anteponuntur. quæ sunt igitur uoluptates corporum eũ auctoritatis præmijs comparandæ? quibus qui splendide usi sunt, ij mihi uidetur fabulam ætatis peregisse, nec, tanquam inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. at sunt morosi, & anxij, & iracundi, & difficiles senes: si quærimus, etiam auari: sed hæc morum uitia sunt, non senectutis. at morositas tamen, & hæc uitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidẽ iustæ, sed quæ probari posse uideatur. contemni se putant, despici, illudi. præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est. quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus, & artibus: idq; tum in uita, tũ in scena intelligi potest ex ijs fratribus, qui in Ade-

phis sunt. quanta in altero duritas, in altero comitas? sic seres habent: ut enim non omne uinum, sic non omnis ætas uetustate coacescit. seueritatem in senectute probo, & eam, sicut alia, modicam; acerbitatem nullo modo. auaritia uero senilis quid sibi uelit, non intelligo: potest enim quidquam esse absurdius, quam, quo minus uiæ restat, eo plus uiatici quærere? Quarta restat causa, quæ maxime angere, atque soliciam habere nostram ætatem uidetur; appropinquatio mortis, quæ certe à senectute non potest longe abesse. ò miserum senem, qui mortẽ contemnendam esse in tam longa ætate non uiderit: quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit animum; aut etiam appetenda, si aliquò eum deducit, ubi sit futurus æternus. atqui tertium certe nihil inueniri potest. quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quanquam quis est tam stultus, quamuis sit adolescens, cui sit exploratum, se ad uesperum esse uicturum? quin etiam ætas illa multo plures, quàm nostra mortis casus habet. facilius in morbos incidunt adolescentes: grauius ægrotant: tristius curantur: itaque pauci ueniunt ad senectutem. quod nisi ita accideret, melius, & prudẽtius uiueretur: mens enim, & ratio, & cõsilium in senibus est: qui si nulli fuissent, nullæ omnino ciuitates fuissent. sed redeo ad mortem impendentem. quod illud est crimen senectutis, cum illud uideatis cum adolescentia esse commune? sensi ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimã dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. at sperat adolescens, diu se uictu-

rum: quod ſperare idem ſenex non poteſt. inſipienter ſperat: quid enim eſt ſtultius, quàm incerta pro certis habere, falſa pro ueris? at ſenex ne quid ſperet, habet quidem. at eſt eo meliore conditione, quàm adoleſcens; cum id, quod ſperat ille, hic iam aſſecutus eſt. ille uult diu uiuere; hic diu uixit. quanquam, ò dij boni, quid eſt in hominis uita diu? da enim ſupremum tempus: expectemus Tarteſſiorum regis ætatem: fuit enim (ut ſcriptũ uideo) Arghãtonius quidã Gadibus, qui octoginta regnauit annos, centum & uiginti uixit. ſed mihi ne diuturnũ quidem quidquam uidetur, in quo eſt aliquid extremum: cum enim id aduenerit, tunc illud, quod præterijt, effluxit: tantũ remanet quidem, quod uirtute, & recte factis ſis conſecutus. horæ quidem ceduint, & dies, menſes, & anni; nec præteritum tempus unquã reuertitur; nec, quid ſequatur, ſciri poteſt. quod cuique temporis ad uiuendũ datur, eo debet contentus eſſe: neque enim hiſtrioni, ut placeat, peragenda eſt fabula; modo, in quocunq; fuerit actu, probetur: neque ſapienti uſq; Plaudite, uiuendum: breue enim tempus ætatis ſatis eſt longum ad bene, honeſteq; uiuendũ: ſin proceſſeris longius, nõ magis dolendum eſt, quàm agricolæ dolent, præterita uerni temporis ſuauitate, æſtatẽ, autumnũq; uenïſſe: uer enim, tanquam adoleſcentia, ſignificat, oſtenditq; fructus futuros; reliqua tempora demetendis fructibus, aut percipiendis accommodata ſunt: fructus autem ſenectutis eſt (ut ſæpe dixi) in ante partorum bonorum memoria, & copia. omniũ uero, quæ ſecundum naturam fiunt, ſunt habenda in bonis. quid eſt autem tam ſecundum naturam, quàm ſe-

nibus emori? quod idem contingit adolescentibus aduersante, & repugnante natura. itaque adolescentes mori sic mihi uidentur, ut cum aquæ multitudine uis flammæ opprimitur: senes autẽ, sicut sua sponte, nulla adhibita ui, consumptus ignis extinguitur: & quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, ui auelluntur; si matura, & cocta, decidunt; sic uitã adolescentibus uis aufert, senibus maturitas: quæ mihi quidem tam iucunda est, ut, quo propius ad mortem accedam, quasi terram uidear uidere, aliquandoq; in portum ex longa nauigatione esse uenturus. omnium ætatum certus est terminus: senectutis autem nullus certus est terminus; rectéq; in ea uiuitur, quoad munus officij exequi, & tueri possis, & tamẽ mortẽ cõtemnere: ex quo fit, ut animosior etiã senectus sit, q̃ adolescentia, & fortior. hoc est illud, quod Pisistrato tyrãno à Solone responsum est, cum illi quærenti, qua tãdẽ spe fretus, sibi tam audacter obsisteret, respondisse dicitur, senectute. sed uiuendi est finis optimus, cum integra mente, certisq; sensibus opus ipsa suũ eadẽ, quæ coagmentauit, natura dissoluit: ut nauẽ, ut ædificium idẽ destruit facillime, qui construxit; sic hominẽ eadem optime, quæ conglutinauit, natura dissoluit: nam omnis conglutinatio recens, ægre; inueterata, facile diuellitur. ita fit, ut illud breue uitæ reliquum nec auide appetendũ senibus, nec sine causa deserendũ sit: uetatq; Pythagoras, iniussu imperatoris, idest dei, de præsidio, & statione uitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat uelle suam mortem dolore amicorũ, lamentisq; uacare. uult se charũ, credo, suis esse. sed haud scio, an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit. Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. iam sensus moriēdi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus, sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest: moriendum enim certe est, & id incertum an eo ipso die. mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis possit animo consistere? de qua nō ita longa disputatione opus esse uidetur, cum recorder non solum L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus; non duos Decios, qui ad uoluntariam mortem cursum equorum incitauerunt; non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conseruaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis uel corporibus suis obstruere uoluerunt; non auum tuum L. Paulū, qui morte sua luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cuius interitum ne crudelissimus quidē hostis honore sepulturæ carere passus est; sed legiones nostras, quod scripsi in originibus, in eum locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, unde nunquam se redituras arbitrarentur. quod igitur adolescentes, & ij quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? omnino (ut mihi quidem uidetur) rerum omnium satietas uitæ facit satietatem. sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea iam constans requirit ætas, quæ dicitur media? sunt

etiam huius ætatis: ne ea quidem in senectute quærun-
tur. sunt autem extrema quædam studia senectutis.
ergo, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occi-
dunt etiam senectutis. quod cum euenit, satietas uitæ
tempus maturum mortis affert. equidem non uideo,
cur, quid ipse sentiam de morte, non audeã diccre uo-
bis. quod eo melius cernere mihi uideor, quo ab ea pro-
pius absum. Ego uestros patres P. Scipio, tuq;, C. Læli,
uiros clarissimos, mihi amicissimos, uiuere arbitror, et
eam quidem uitam, quæ est sola uita nominanda: nã,
dum sumus in his inclusi compagibus corporis munere
quodam necessitatis, & graui opere perfungimur: est
enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus,
& quasi demersus in terram, locum diuinæ naturæ,
æternitatiq; contrarium. sed credo deos immortales
sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui ter-
ras tuerentur, quiq; cœlestium ordinem contemplãtes,
imitarentur eum uitæ modo, atque constantia. nec
me solum ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem;
sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & au
ctoritas audiebam, Pythagoram, Pythagoreosq; ineo-
las penè nostros, qui essent Italici philosophi quondam
nominati, nunquam dubitasse, quin ex uniuersa mẽte
diuina delibatos animos haberemus. demonstrabantur
mihi præterea, quæ Socrates supremo uitæ die de im-
mortalitate animorum disseruisset, is, qui esset sapienti-
simus oraculo Apollinis iudicatus. quid multa? sic mi-
hi persuasi, sic sentio: cum tanta celeritas animorum
sit, tanta memoria præteritorum, futurorum proui-
dentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inuentæ, non posse

eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumq; animus semper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipse se moueat, nec finẽ quidem habiturũ esse motus, quia nunquam se ipse sit relicturus: & cũ simplex animi natura esset, neque haberet in se quidquam admixtum dispar sui, atque dissimile, non posse eum diuidi: quòd si non posset, non posse interire: magnoq; esse argumẽto, homines scire pleraq; ante quàm nati sint, quòd iã pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tũ primum accipere uideantur, sed reminisci, & recordari. hæc Platonis sunt ferè. Apud Xenophõtem autem moriens Cyrus maior hæc dicit: Nolite arbitrari, ò mihi charissimi filij, me, cum à uobis discessero, nusquã, aut nullum fore: nec enim, dum eram, uobiscum, animum meum uidebatis; sed eum esse in hoc corpore, ex ijs rebus, quas gerebam, intelligebatis. eundẽ igitur esse creditote, etiam si nullum uidebitis. nec uero clarorum uirorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriã sui teneremus. mihi quidem nunquam persuaderi potuit animos, dũ in corporibus essent mortalibus, uiuere; cum exissent ex ijs, emori: nec uero tum animum esse insipientẽ, cum ex insipienti corpore euasisset; sed, cũ omni admixtione corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. atque etiam, cum hominis natura morte dissoluitur, cæterarum rerum, perspicuum est, quò quæq; discedant: abeũt enim illuc omnia, unde orta sunt: animus autem solus, nec cum adest, nec cum discedit, apparet. iam uero uidetis nihil

morti esse tam simile, quàm somnũ. atqui dormientiũ animi maxime declarant diuinitatẽ suam: multa enim, cùm remissi, & liberi sunt, futura prospiciunt. ex quo intelligitur, quales futuri sint, cũ se planè corporis uinculis relaxauerint. quare, si hæc ita sunt, sic me colitote, ũt deum; sin unà interiturus est animus cum corpore uos tamen deos uerentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt, memoriam nostri pie, inuiolatẽq; seruabitis. Cyrus quidem hæc moriens. nos, si placet, nostra uideamus. Nemo unquam mihi; Scipio, persuadebit, aut patrem tuũ Paulum, aut duos auos Paulum, & Africanum, aut Africani patrem, aut patruũ, aut multos præstantes uiros, quos enumerare nõ necesse est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. an censes (ut de me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnosq; domi, militiæq; suscepturum fuisse, si ijsdem finibus gloriam meam, quibus uitã, essem terminaturus? non ne melius multo fuisset otiosam ætatẽ, & quietam, sine ullo labore, aut contentione traducere? sed nescio quo modo animus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cum excessisset è uita, tũ deniq; uicturus esset. quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent; haud optimi cuiusq; animus maxime ad immortalẽ gloriã niteretur. quid, quòd sapientissimus quisq; æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? nõne uobis uidetur animus, is, qui plus cernat, et lõgius, uidere se ad meliora proficisci; ille autem, cuius obtusior sit acies, non uidere? equidem efferor studio patres

magistros, quos colui, & dilexi, uidendi: neque eos uero solum cõuenire aueo, quos ipse cognoui; sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. quò quidẽ me proficiscentem haud sanè quis facile retraxerit, neue tanquam Peliam recoxerit. quòd si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repueraſcam, & in cunis uagiã, ualde recusem: nec uero uelim, quasi decurso spatio, à calce ad carceres reuocari: quid enim habet uita cõmodi? quid non potius laboris? sed habeat sanè: habet certe tamen aut satietatem, aut modum: non libet enim mihi deplorare uitam, quod multi, & ij docti, sæpe fecerunt: nec me uixisse pœnitet, quoniam ita uixi, ut non frustra me natum existimem: & ex uita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo: commorandi enim natura diuersorium nobis, nõ habitandi dedit. ò præclarum diem, cum in illud animorũ concilium, cœtumq; proficiscar, & cum ex hac turba, et colluuione discedam: proficiscar enim nõ ad eos solum uiros, de quibus ante dixi; sed etiam ad Catonem meũ: quo nemo uir melior natus est, nemo pietate præstantior: cuius à me corpus crematum est: quod contra decuit ab illo meum, animus uero non me deserens, sed respectãs, in ea profecto loca discessit, quò mihi ipsi cernebat esse ueniendum. quem ego meum casum forciter ferre uisus sum; non quòd æquo animo ferrem; sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum, & discessum fore. His mihi rebus, Scipio (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) leuis est senectus, nec solum non molesta, sed etiã iucunda. quòd si in hoc erro, quòd animos hominũ immor-

tales esse credam; libēter erro, nec mihi hunc errorem, quo delector, dum uiuo, extorqueri uolo, sin mortuus, ut quidam minuti philosophi censent, nihil sentiā; non uereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. quod si non sumus immortales futuri, tamē extingui homini suo tempore optabile est: nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic uiuendi modum. senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ: cuius defatigationem fugere debemus, præsertim adiūcta satietate. Habui, hæc de senectute quæ dicerem. ad quam utinam perueniatis, ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

M. TVLLII CICERONIS LAELIVS, VEL DE AMICITIA, AD T. POMPONIVM ATTICVM.

DIALOGI PERSONAE, FANNIVS, SCAEVOLA, LAELIVS.

Q. Mutius Augur Scæuola multa narrare de C. Lælio socero suo memoriter, et iucunde solebat, nec dubitare illū in omni sermone appellare sapientē. ego autem à patre ita eram deductus ad Scæuolā sumpta uirili toga, ut, quoad possem, & mihi liceret, à senis latere nunquā discederē. itaq; multa ab eo prudenter disputata, multa breuiter, & cōmode dicta, memoriæ mandabam, fieriq; studebā eius prudentia doctior. quo mortuo, me ad Pontificem Scæuolam

conuli: quem unum nostræ ciuitatis et ingenio, & iustitia præstantissimum audeo dicere. sed de hoc aliàs. nunc redeo ad Augurem. cum sæpe multa narraret, tum memini domi in hemicyclo sedentẽ (ut solebat) cũ & ego essem unà, & pauci admodũ familiares, in eũ sermonem illum incidere, qui tum ferè erat multis in ore: meministi enim profecto (ut opinor) Attice, & eo magis, q̃ P. Sulpitio utebare multum, cum is Tribunus pl. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat Consul, dissideret, quicum coniunctissime, & amãtissime uixerat, quanta hominum esset uel admiratio, uel querela. itaq; tum Scæuola, cum in eam ipsam mentionem incidisset: exposuit nobis sermonẽ Lælij de amicitia, habitũ ab illo secum, & cum altero genero C. Fannio, M. filio paucis diebus post mortem Africani. cuius disputationis sententias memoriæ mandaui: quas in hoc libro exposui meo arbitratu: quasi enim ipsos introduxi loquẽtes, ne, inquã, & inquit, sæpius interponeretur: atq; id eo feci, ut tanquam à præsentibus coràm haberi sermo uideretur. cum enim sæpe mecum ageres Attice, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res tum omniũ cognitione, tum nostra familiaritate uisa est: itaque feci non inuitus, ut prodessem multis tuo rogatu. sed, ut in Catone maiore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla uidebatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm eius, qui & diutissime senex fuisset, & in ipsa senectute præ cæteris floruisset: sic, cũ accepissemus à patribus maxime memorabilẽ C. Lælij, & P. Scipionis familiaritatẽ fuisse, idonea mihi Lælij persona uisa est, quæ de ami-

ditia ea ipsa dissereret, quæ disputata ab eo meminisset magister meus Scæuola. genus autem hoc sermonum positum in hominũ ueterum auctoritate, & eorũ illustriũ, plus nescio quo pacto uidetur habere grauitatis. itaq; ipse mea legens sic afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui existimem. sed, ut tum ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. tum est Cato locutus, quo erat nemo ferè senior tẽporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. tu uelim à me animum parumper auertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fãnius, & Q. Mutius ad socerum ueniunt post mortem Africani. ab ijs sermo oritur: respondet Lælius. cuius tota disputatio est de amicitia: quã legens tu ipse cognosces.

FAN. Sunt ista uera, Læli: nec enim melior uir fuit Africano quisquam, nec clarior. sed existimare debes omnium oculos in te esse coniectos: unum te sapientem & appellant, & existimant. tribuebatur hoc modo L. Catoni: scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem: sed uterq; alio quodã modo. Acilius, quia prudens esse in iure ciuili putabatur: Cato, quia multarum rerum usum habebat, multaq; eius & in senatu, & in foro uel prouisa prudẽter, uel acta cõstanter, uel responsa acute ferebantur; propterea quasi cognomen iam habebat in senectute sapientis. te autem alio quodam modo dicunt non solum natura, & moribus, uerum etiam studio, & doctrina esse sapientẽ; nec sicut uulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem; qualem in reliqua Græcia neminem: nam, qui septem

appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientũ non habent. Athenis unum accepimus, & eũ quidem etiã Apollinis oraculo sapientissimum iudicatum. hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosq; casus uirtute inferiores putes, itaque ex me quærunt, credo ex hoc item Scæuola, quonã pacto mortem Africani ferat; eoq; magis, q his proximis nonis, cum in hortos D. Bruti Auguris cõmentandi causa (ut assolet) uenissemus, tu non affuisti, qui diligentissime semper illum diẽ, & illud munus solitus esses obire. SCAE. Quærunt quidẽ, C. Læli multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animaduerti, te dolorẽ, quem acceperis tum summi uiri, tũ amantissimi morte, ferre moderate, nec potuisse non cõmoueri, nec fuisse id humanitatis tuæ: q autem ijs nonis in collegio nostro nõ affuisses, ualetudinem causam, non mœstitiam fuisse. LAE. Recte tu quidẽ Scæuola, & uere: nec enim ab isto officio, quod semper usurpaui cum ualerem, abduci incõmodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officij. Tu autẽ Fanni, quòd mihi tantũ tribui dicis, quãtum ego nec agnosco, nec postulo, facis amice. sed (ut mihi uideris) non recte iudicas de Catone: aut enim nemo, quod quidẽ magis credo; aut, si quisquam, ille sapiens fuit: quo modo enim (ut alia omittam) mortem filij tulit? memineram Paulum, uideram Caium: sed hi nec comparantur Catoni maximo, & spectato uiro. quamobrem caue Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo (ut ait) sapientissimũ iudicauit: huius enim facta, illius di

cta laudantur. De me autem, ut iam cum utroque loquar, sic habetote. ego, si Scipionis desiderio me moueri negem, quàm id recte faciam, uiderint sapientes: sed certe mentiar: moueor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit, &, ut cõfirmare possum, nemo certe fuit. sed non egeo medicina: me ipse consolor, & maxime illo solatio, quòd eo errore careo, quo amicorum decessu plerique angi solẽt: nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit: suis autem incommodis grauiter angi, non amicũ, sed se ipsum amantis est. cũ illo uero quis neget actum esse præclare? nisi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare uellet: quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? qui summã spem ciuium, quã de eo iam puero habuerant, cõtinuo adolescens incredibili uirtute superauit: qui Consulatum petijt nũquam, factus est Consul bis, primum ante tempus, iterum sibi suo tempore, Reip, penè sero: qui duabus urbibus euersis inimicissimis huic imperio, non modo præsentia, uerũ etiã futura bella deleuit. quid dicã de moribus facillimis? de pietate in matrem, liberalitate in sorores, bonitate in suos, iustitia in omnes? hæc nota sunt uobis. quàm autẽ ciuitati charus fuerit, mœrore funeris indicatum est. quid igitur hunc paucorum annorum accessio iuuare potuisset? senectus enim, quamuis non sit grauis, ut memini Catonem uno anno, antequã moreretur, mecum, &, cum Scipione disserere, tamen aufert eam uiriditatem, in qua etiam nunc erat Scipio. quamobrem uita quidẽ talis fuit uel fortuna, uel gloria, ut nihil posset accedere: moriendi autem sensum

celeritas abstulit. quo de genere mortis difficile dictu est: quid homines suspicentur, uidetis. hoc tamen uere licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in uita celeberrimos, lætissimosq; uiderit, illum diem clarissimũ fuisse, cum senatu dimissio domũ reductus ad uesperã est à patribus cõscriptis, à populo R. socijs, & Latinis, pridie quàm excesset è uita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos uideatur potius, quã ad inferos peruenisse. neq; enim assentior ijs, qui hæc nuper disserere cœperunt, cũ corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. plus apud me antiquorum auctoritas ualet, uel nostrorũ maiorũ, qui mortuis tã religiosa iura tribuerũt, quod nõ fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur; uel eorũ, qui in hac terra fuerunt, magnamq; Græciam, quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat, institutis, & præceptis suis eruditerunt; uel eius, qui Apollinis oraculo sapientissimus est iudicatus. qui non tum hoc, tum illud, ut in pleriſq; sed idem dicebat semper, animos hominũ esse diuinos, ijsq;, cum è corpore excessissent, reditum ad cœlum patere, optimoq;, et iustissimo cuiq; expeditissimum: quod idem Scipioni uidebatur: qui, idem quasi præsagiret, perpaucis ante mortẽ diebus, cum & Philus, & Manilius adessent, & alij plures, tuq; etiam Scæuola mecũ uenisses, triduum disseruit de Rep. cuius disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum: quæ se in quiete per uisum ex Africano audisse dicebat. id si ita est, ut optimi cuiusq; animus in morte facillime euolet tanquam è custodia, uinculisq; corporis: cui cẽsemus cursum ad deos faciliorẽ fuisse, quàm Scipioni?

quocirca mœrere hoc eius euẽtu, uereor, ne ĩuidi magis, quam amici ſit. ſin autem illa uereor, ut idem interitus ſit animorum, & corporum, nec ullus ſenſus maneat: ut nihil boni eſt in morte, ſic certe nihil mali. ſenſu enim amiſſo, fit idem, quaſi natus nõ eſſet omnino: quem tamen eſſe natum, & nos gaudemus, & hæc ciuitas, dum erit, lætabitur. quamobrem cum illo quidem (ut ſupra dixi) actum optime eſt, mecum autem incommodius, quem fuit æquius, ut prius introierã in uitã, ſic prius exire de uita. ſed tamen recordatione noſtræ amicitiæ ſic fruor, ut beate uixiſſe uidear, quia cũ Scipione uixerim. quo cum mihi coniuncta cura de Rep. & de priuata fuit: quocum domus fuit, & militia cõmunis, &, id in quo eſt omnis uis amicitiæ, uolũtatum, ſtudiorum, ſententiarum ſumma conſenſio. itaque non tam iſta me ſapientiæ, quam modo Fannius cõmemorauit, fama delectat, falſa præſertim; quàm, quòd amicitiæ noſtræ memoriam ſpero ſempiternam fore: idq; mihi eo magis eſt cordi, quòd ex omnibus ſeculis uix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere ſperare uideor Scipionis amicitiam, & Lælij notam poſteritati fore. FAN. iſtud quidem Læli, ita neceſſe eſt: ſed quoniam amicitiæ mentionẽ feciſti, & ſumus otioſi, pergratum mihi feceris, ſpero item Scæuolæ, ſi quemadmodum ſoles de cæteris rebus, cum ex te quæruntur, ſic de amicitia diſputabis, quid ſentias, qualem exiſtimes, quæ præcepta des. SCAE. Mihi uero pergratum hoc erit: atque id ipſum cum tecum agere conarer, Fãnius anteuertit. quamobrem utrique noſtrum gratum admodum feceris. LAE. Ego uero

non

non grauarer, si mihi ipse confiderem: nã & præclara uisa res est; & sumus, ut dixit Fannius, otiosi: sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? doctorum est ista consuetudo, eaq; Græcorum, ut ijs proponatur, de quo disputent quamuis subito. magnum opus est, egetq; exercitatione nõ parua. quamobrem quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur. ego uos hortari tantum possum, ut amicitiã omnibus rebus humanis anteponatis: nihil est. n. tam naturæ aptum, tam cõueniens ad res uel secundas, uel aduersas. sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse: neque id ad uiuum reseco, ut illi, qui hæc subtilius disserunt, fortasse uere, sed ad communem utilitatem parum: negant enim quenquã uirum bonum esse, nisi sapientem. sit ita sanè: sed eam sapientiã interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. nos autẽ ea, quæ sunt in usu, uitaq; communi, nõ ea, quæ finguntur, aut optãtur, spectare debemus. nunquã ego dicam C. Fabritium, M. Curium, T. Coruncanum, quos sapientes nostri maiores iudicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. quare sibi habeant sapientiæ nomen, & inuidiosum, & obscurum; concedantq;, ut hi boni uiri fuerint. ne id quidem facient: negabũt id, nisi sapienti, posse concedi. agamus igitur pingui Minerua, ut aiunt. qui ita se gerunt, ita uiuunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas. nec sit in eis ulla cupiditas, uel libido, uel audacia; sintq; magna cõstãtia, ut hi fuerunt, quos modo nominaui: hos uiros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; qui sequuntur, quãtum homines

possunt, naturam optimam recte uiuendi ducem: sic enim mihi perspicere uideor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædã, maior autem, ut quisq; proxime accederet. itaq; ciues potiores sunt, quam peregrini; & propinqui, quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit: sed ea non satis habet firmitatis: namque hoc præstat amicitia propinquitati, q ex propinquitate beneuolentia tolli potest, ex amicitia autem nõ potest: sublata enim beneuolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. quanta autem uis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maxime potest, q ex infinita societate generis humani, quã conciliauit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos iũgeretur. est autem amicitia nihil aliud, nisi omniũ diuinarum, humanarum q; rerum cum beneuolentia, & charitate summa consensio. qua quidẽ haud scio an, excepta sapientia, quidquam melius homini sit à dijs immortalibus datum. diuitias alij præponunt, bonã alij ualetudinem, alij potentiam, alij honores, multi etiam uoluptates. belluarũ hoc quidẽ extremũ est: illa autem superiora caduca, & incerta, posita nõ tã in nostris consilijs, quàm in fortunæ temeritate. qui autem in uirtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem, sed hæc ipsa uirtus amicitiam gignit, & continet: nec sine uirtute amicitia esse ullo pacto potest. iam uirtutem ex consuetudine uitæ, sermonis q; nostri interpretemur; nec metiamur eã, ut quidã indocti, uerborũ magnificẽtia; uiros q; bonos eos, qui habẽtur, numeremus, Paulos, Catones, Caios, Scipiones, Philos. his comunis uita

contenta est. eos autẽ omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. tales igitur inter uiros amicitia tãtas opportunitates habet, quantas uix queo dicere. Principio quis potest esse uita uitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua beneuolentia conquiescat? quid dulcius, quã habere quocum omnia audeas sic loqui, ut tecum? quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æque, ac tu ipse, gauderet? aduersas uero ferre difficile esset sine eo, qui illas grauius etiam, quam tu, ferret. deniq; cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus ferè singulis; diuitiæ, ut utare; opes ut colare; honores, ut laudere; uoluptates, ut gaudeas; ualetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis: amicitia plurimas res continet; quoquò te uerteris, præsto est; nullo loco excluditur; nunquam intempestiua, nunquam molesta est: itaque non aqua, non igni, non aere (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitia. neque ego nunc de uulgari, aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat, & prodest; sed de uera, & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit: nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & aduersas partiens cõmunicansq; leuiores. cunq; plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirũ præstat omnibus, quòd bona spe prælucet in posterũ, nec debilitari animos, aut cadere patitur. uerum etenim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. quocirca & absentes adsunt, & egentes abundant, & imbecilles ualent, &, quod difficilius dictu est, mortui uiuunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur

amicorum. ex quo illorum beata mors uidetur, horum uita laudabilis. q. si exemeris ex natura rerum beneuolentiæ coniunctionem; nec domus ulla, nec urbs stare poterit; ne agri quidem cultus permanebit. id si minus intelligitur; quanta uis amicitiæ, concordiæq; sit, ex dissensionibus, atq; ex discordijs percipi potest: quæ enim domus tã stabilis, quæ tam firma ciuitas est, quæ non odijs, atque dissidijs funditus possit euerti? ex quo, quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigentinum quidẽ doctum quẽdam uirum carminibus græcis uaticinatum ferunt; quæ in rerum natura, totoq; mundo constarent, quæq; mouerentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. itaque, si quando aliquod officium existit amici in periculis aut adeundis, aut cõmunicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cauea nuper hospitis, & amici mei M. Pacuuij in noua fabula? cũ, ignorante Rege, uter eorũ esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autẽ, ita ut erat, Orestem se esse perseueraret? stantes autem plaudebant in re ficta: quid arbitramur in uera fuisse facturos? facile iudicabat ipsa natura uim suam; cũ homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi uideor, de amicitia quid sentirem potissime, dixisse. si qua præterea sunt (credo autem esse multa) ab ijs, si uidebitur, qui ista disputant, quæritote. FAN. Nos autem à te potius. quanquam etiam ab istis sæpe quæsiui, & audiui, non inuitus equidem: sed aliud quoddam expetimus si-

lum orationis tuæ. SCAE. Tu magis id diceres Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cũ de Republica disputatum est, affuisses. qualis tum patronus iustitiæ fuit contra accuratam orationem Phili? FAN. Facile id quidẽ fuit iustitiam iustissimo uiro defendere. SCAE. Quid amicitiam? non ne facile ei erit, qui ob eam summa fide, constantia, iustitiáq; seruatam, maximam gloriam ceperit? LAE. Vim hoc quidem est afferre: quid enim refert, qua me ratione cogatis? cogitis certe: studijs enim generorum, præsertim in re bona, cum difficile est tum ne æquum quidem obsistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitãti, maxime illud considerandum uideri solet, num propter imbecillitatem, atq; inopiam desideranda sit amicitia, ut in dãdis, recipiendisq; meritis, quod quisq; minus per se posset, id acciperet ab alio, uicissimq; redderet; an esset hoc quidẽ propriũ amicitiæ, sed antiquior & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset: amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad beneuolentiã coniungendam. nam utilitates quidem etiam ab ijs percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ colũtur, & obseruantur temporis causa: in amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quidquid in ea est, id & uerum, & uoluntarium est. quapropter à natura mihi uidetur potius, quàm ab indigẽtia, orta amicitia, applicatione magis animi cum quodã sensu amandi, quàm cogitatione, quantũ illa utilitatis esset habitura. quod quidem quale sit, etiam in bestijs quibusdam animaduerti potest, quæ ex se natos ita amant ad quoddã tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earũ appareat sen

ſus: quod in homine multo eſt euidentius: primum ex ea charitate, quæ eſt inter natos, et parẽtes, quæ dirimi niſi deteſtabili ſcelere non poteſt: deinde, cũ ſimilis ſenſus extitit amoris, ſi aliquem nacti ſumus, cuius cum moribus, & natura congruamus; quòd in eo quaſi lumen aliquod probitatis, et uirtutis perſpicere uideamur. nihil eſt enim amabilius uirtute; nihil, quod magis alliciat homines ad diligendũ; quippe cum propter uirtutem, & probitatem eos etiam, quos nunquã uidimus, quodam modo diligamus. quis eſt, qui C. Fabritij, M. Curij cum charitate aliqua, & beneuolentia memoriã non uſurpet, quos nunquam uiderit? quis autẽ eſt, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Caſſium, Sp. Melium non oderit? cũ duobus ducibus de imperio in Italia decertatum eſt, Pyrrho, & Hannibale. ab altero propter probitatem eius non alienos animos habemus, alterum propter crudelitatem eius ſemper hæc ciuitas oderit. quòd ſi tanta uis probitatis eſt, ut eam uel in eis, quos nunquam uidimus, uel, quod maius eſt, in hoſte etiam diligamus: quid mirum, ſi animi hominum moueantur, cum eorum, quibuſcũ uſu coniunẽti eſſe poſſunt, uirtutem, bonitatem perſpicere uideantur? quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & ſtudio perfecto, & conſuetudine adiunẽta. quibus rebus ad illũ primum motũ animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardeſcit beneuolentiæ magnitudo. quam ſi qui putant ab imbecillitate proficiſci, ut ſit per quam quiſque aſſequatur quod deſideret; humilem ſanè relinquunt, & minime generoſum (ut ita dicam) ortum amicitiæ; quam ex inopia, atque indigentia natã uo-

lunt. quod si ita esset: ut quisq; minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus: quod longe secus est: ut enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisque maxime uirtute, & sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suaq; omnia in se ipso posita iudicet; ita in amicitijs expetendis, colendisq; maxime excellit. quid enim? Africanus erat indigens mei? minime hercule: at ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadã uirtutis eius, ille uicissim opinione fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit, auxit beneuolentiã cõsuetudo. sed quãquam utilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt, nõ sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ: ut enim benefici, liberalesq; sumus, non ut exigamus gratiam (neq; enim beneficiũ fœneramur) sed natura propensi ad liberalitatem sumus; sic amicitiam non spe mercedis adducti, sed quòd eius omnis fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. ab ijs, qui pecudum ritu ad uoluptatem omnia referunt, longe dissentimus: nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, nec diuinũ suspicere possunt, qui omnes suas cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, tamq; contemptam. quãobrem hos quidem ab hoc sermone remoueamus: ipsi autem intelligamus è natura gigni sensum diligendi, & beneuolentiæ charitatẽ, facta significatione probitatis: quam qui appetiuerunt, applicant sese, & propius admouent, ut & usu eius, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; sintq; pares in amore, & æquales, propensioresq; ad bene merendum, quàm ad reposcendum; atque hæc inter eos sit honesta certatio.

sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur: & erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate, grauior, et uerior. nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolueret: sed, quia natura mutari non potest, iccirco ueræ amicitiæ sempiternæ sunt. ortum quidem amicitiæ uidetis, nisi quid adhuc forte uultis. FAN. *Tu uero perge Læli: pro hoc enim, qui minor est natu, meo iure respondeo.* SCAE. *Recte tu quidem. quamobrem audiamus.* LAE. *Audite uero optimi uiri, ea, quæ sæpissime inter me, & Scipionem de amicitia disserebantur. quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiã usque ad extremum uitæ diem permanere: nam, uel ut non idem expediret utriq; incidere sæpe, uel ut de Republica non idem sentirent. mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, aliàs aduersis rebus, aliàs ætate ingraueſcente. atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis, quòd summi puerorũ amores sæpe unà cum prætexta, sumpta toga deponerentur, sin autem ad adoleſcentiã perduxissent, dirimi tamen interdum contentione uxoriæ, conditionis, uel commodi alicuius, quod idem adipisci uterque non posset: quòd si qui longius in amicitia prouecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionẽ incidissent: pestem enim maiorem esse nullam in amicitijs, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse: magna etiam dissidia & plerunque iusta nasci, cum aliquid ab amicis, quod rectũ non esset, postularetur, ut aut libidinis*

ministri, aut adiutores essent ad iniuriam: quod qui recusarent, quãuis honeste id facerent, ius tamen amicitiæ deserere arguerẽtur ab ijs, quibus obsequi nollẽt: illos autem, qui quiduis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causa esse facturos: eorũ querela inueterata non modo familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni maxima atq; sempiterna: hæc multa ita, quasi fata, impendere amicitijs: ut omnia subterfugere, nõ modo sapientiæ, sed ẽt fœlicitatis diceret sibi uideri. quamobrem id primum uideamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? num Becellinum amici regnum appetentem, num Sp. Meliũ iuuare debuerunt? Tiberiũ quidem Gracchum Remp. uexantem, à Q. Tuberone, æqualibusq; amicis derelictum uidebamus. at C. Blossius Cumanus, hospes familiæ uestræ Scæuola, cum ad me, qui aderam Lenati, & Rutilio Consulibus in consilio, deprecatũ ueniisset, hãc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quòd tanti Ti. Gracchum feciisset, ut, quidquid ille uellet, sibi faciendum putaret. tum ego, etiam ne, inquam, si te in Capitolium faces ferre uellet? nunquam, inquit, uoluisset id quidem: sed, si uoluisset, paruissem. uidetis, quàm nefaria uox: & hercle ita fecit, uel plus etiam, quàm dixit: non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, sed præfuit; nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit: itaque hac amentia, quæstione noua perterritus, in Asiam profugit: ad hostes se contulit: pœnas Reip. graues, iustasq; persoluit. nulla est igitur ex-

cusatio peccati, si amici causa peccaueris: nam cũ conciliatrix amicitiæ uirtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à uirtute dececeris, quòd si rectum statuerimus, uel concedere amicis, quidquid uelint; uel impetrare ab amicis, quidquid uelimus: perfecta quidem sapiẽtia sumus; si nihil habeat res uitij: sed loquimur de ijs amicis, qui ante oculos sunt, quos uidemus, aut de quibus memoriam accepimus, quos nouit uita cõmunis. ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, et eorũ quidẽ maxime, qui ad sapientiã proxime accedunt. uidemus Papum Aemiliũ C. Luscinio familiarẽ fuisse (sic à patribus accepimus) bis unà Consules, et collegas in Censura. tum etiam cum ijs, & inter se coniunctissimos fuisse M. Curium, & T. Coruncanium, memoriæ traditũ est. igitur ne suspicari quidem possumus quenquam horum ab amico quidpiã contendisse, quod contra fidem contra iusiurandum, contra Remp. esset, nam hoc quidem in talibus uiris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetratũ non fuisse; cum illi sanctissimi uiri fuerint, æquæ autẽ nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. at uero Ti. Gracchũ sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minime tunc quidẽ C. frater, nũc idem acerrimus hostis. hæc igitur prima lex in amicitia sanciatur, ut neq; rogemus res turpes, nec faciamus rogati: turpis enim excusatio est, & minime accipienda cũ in cæteris peccatis, tũ si quis contra Rẽp. se amici causa feciſſe fateatur: etenim eo loco Fãni, & Scæuola locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuras causas Reip. deflexit. n. iam aliquantulum de spatio, curriculoq; consuetudo maiorum. Ti. Gracchus

regnum occupare conatus est, uel regnauit is quidem paucos mẽses. nũ quid simile populus R. audierat, aut uiderat? hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui quid in P. Scipionẽ effecerint, sine lacrymis non queo dicere. nam Carbonem quoq;, quem modo posuimus, propter recentẽ pœnam Ti. Gracchi sustinuimus. de C. Gracchi autem Tribunatu quid expectem, non licet augurari: serpit enim deinde res, quæ procliuis ad pernitiem, cũ semel cœpit, labitur. uidetis in tabella iã ante quanta sit facta labes, primo Gabinia lege, biẽnio autem post Cassia. uidere iam uideor populum R. à senatu disiunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi: plures enim discent, quemadmodũ hæc fiãt, quàm quemadmodum his resistatur. quorsum hæc? quia sine socijs nemo quidquã tale conatur. præcipiendũ est igitur bonis, ut, si in eiusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existimẽt ita se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in Rep. peccãtibus nõ discedãt, improbis autẽ pœna statuenda est, nec minor uero ijs, qui secuti erũt alterũ, quàm ijs, qui ipsi fuerint impietatis duces. quis clarior in Græcia Themistocle? quis potẽtior? qui, cũ imperator bello Persico seruitute Græciam liberasset, propterq; inuidiam in exilium pulsus esset, ingratæ patriæ iniuriam non tulit, quam ferre debuit. fecit idẽ, quod uiginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. his adiutor contra patriam inuentus est nemo: itaque mortem sibi uterque consciuit. quare talis improborum consensio nõ modo excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potius omni supplicio uendicanda: ut ne quis sibi concessum putet amicum bel-

lum patriæ inferentem sequi; quod quidem, ut res ire cœpit, haud scio an aliquando futurum sit. mihi autem non minori curæ est, qualis Resp. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit. hæc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus; nec expectemus quidem, dum rogemur; sed studium semper adsit, cunctatio absit; consilium uerum dare gaudeamus libere; plurimum in amicitia amicorum bene suadentium ualeat auctoritas; eaque adhibeatur ad monendum non modo aperte, sed etiam acriter, si res postulabit, & adhibita pareatur. nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam. sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutijs; partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit, unũ solicitũ esse pro pluribus; satis sup'q; esse sibi suarum cuiq; rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse; commodissimum esse, quã laxissimas habenas habere amicitiæ, quas uel adducas, cum uelis, uel remittas: caput enim esse ad beate uiuendum securitatem; qua frui non possit animus, si tanquã partiat unus pro pluribus. alios autem dicere aiunt etiã multo inhumanius, quẽ locũ breuiter perstrinxi paulo ante, præsidij, adiumentiq; causa, non beneuolentiæ, neq; charitatis amicitias esse expetẽdas; itaq;, ut quisq; minimũ firmitatis habeat, minimũq; uirium, ita amicitias appetere maxime: ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quàm uiri; & inopes, quàm opulenti; & calamitosi, quàm ij, qui putantur beati. ò præclaram sapientiam: solem enim è mun-

do tollere uidentur, qui amicitiam è uita tollunt: quæ nihil à dijs immortalibus melius habemus, nihil iucũdius: quæ est enim ista securitas? specie quidem blãda, sed re ipsa multis locis repudianda est: neq; enim est consentaneum, ullam honestã rem, actionem ue, ne solicitus sis, aut non suscipere, aut susceptã deponere. quòd si curam fugimus; uirtus fugienda est, quæ necesse est, ut cum aliqua curá res sibi contrarias asperneatur, atq; oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinẽ, ignauiam fortitudo. itaque uidéas rebus iniustis iustos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrarijs. quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profecto cadit, nisi ex eius animo extirpatam humanitatem arbitremur: quæ causa est, ut amicitiam funditus tollamus è uita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? quid enim interest motu animi sublato, non dico inter pecudem, & hominem; sed inter hominem, & saxum, aut truncum, aut quiduis generis eiusdem? neque enim sunt isti audiendi, qui uirtutem duram, & quasi ferream esse uolunt: quæ quidem est tum multis in rebus tum in amicitia tenera, atque tractabilis; ut ex bonis amici quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantum ualet, ut tollat è uita amicitiam; nõ plus, quã ut uirtutes, quia nonnullas curas, & molestias afferunt, repudientur. cum autem contrahat uirtus amicitiã (ut supra dixi) si qua significatio uirtutis lucet, ad quã se similis animus applicet, & adiungat:

id cũ contingit, amor ibi exoriatur necesse est: quid.n. tam absurdum, quã delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut uestitu, cultu q; corporis; animo autẽ uirtute prædito, eo, qui uel amare, uel (ut ita dicã) redamare possit, non admodũ delectari? nihil est enim remuneratione beneuolentiæ, nihil uicissitudine studiorum, officiorum q; iucundius. ꝙ si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse, quod ad se rẽ ullam tam alliciat, & tã attrahat, quam ad amicitiam similitudo: concedatur profecto uerum esse, ut bonos boni diligant, asciscant q; sibi quasi propinquitate coniunctos, atq; natura: nihil est.n. appetẽtius similium sui, nihil rapacius, quã natura. quamobrem hoc quidem Fãni, & Scæuola, cõstat (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam beneuolentiã esse: quæ est amicitiæ fons à natura cõstitutus. sed eadẽ bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana uirtus, neq; superba; quæ etiam populos uniuersos tueri, eiq; optime cõsulere soleat: quod non faceret profecto, si à charitate uulgi abhorreret. atq; etiam mihi quidẽ uidentur, qui utilitatis causa fingunt amicitias, amabiliorẽ nodũ amicitiæ tollere: non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipse delectat: tum q; illud fit, quod ab amico est profectũ, iucundum, si cum amore, & studio est profectũ: tantum q; abest, ut amicitiæ propter indigentiã colantur, ut ij, qui opibus, & copijs, maxime q; uirtute præditi, in qua plurimũ est præsidij, minime alterius indigeãt, liberalissimi sint, & beneficentissimi. atque haud scio an ne opus sit quidem, nihil unquam omnino deest-

se amicis: ubi enim studia nostra uiguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam opera nostra nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta est. non ergo erunt homines diuitijs affluentes audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. nam quis est, pro deum fidem, atque hominum, qui uelit, ut neque diligat quēquam, nec ipse ab ullo diligatur, circūfluere omnibus copijs, atque in omnium rerum abundantia uiuere? hæc enim est tyrānorum uita nimirum: in qua nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis beneuolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta, atque solicita, nullus locus est amicitiæ: quis enim aut eum diligat, quē metuit; aut eum, à quo se metui putat? coluntur tamen simulatione amicitiæ duntaxat ad tempus. q si forte (ut fit plerūque) ceciderint, tum intelligitur, quā fuerint inopes amicorum. quod Tarquinium dixisse ferunt, tū, cū exul esset; se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quosq; infidos, cum iā neutris gratiā referre posset. quanquā miror, in illa superbia, & importunitate si quenquām habere potuit. atque ut huius, quem dixi, mores ueros amicos parare non potuere: sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles: non enim solum ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerūque efficit cæcos, quos complexa est: itaque illi efferuntur fastidio ferè, & contumacia; neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. atque hoc quidem uidere licet, eos, qui antea cōmodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immuta-

ri; ſperniq; ab ijs ueteres amicitias; & indulgeri nouis. quid autem ſtultius, quàm, ut plurimum copijs, facultatibus, opibus poßint, cætera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, ueſtes egregias, uaſa pretioſa; amicos non parare, optimam, & pulcherrimam uitæ (ut ita dicam) ſupellectilem? etenim cætera cum parant, cui parent, neſciunt, nec cuius cauſa laborēt: eius enim eſt iſtorum quodque, qui uincit uiribus: amicitiarum ſua cuiq; permanet ſtabilis, & certa poſſeßio; ut etiam ſi illa maneant, quæ ſunt quaſi dona fortunæ, tamē uita inculta, & deſerta ab amicis, non poßit eſſe iucunda. ſed hæc hactenus. Conſtituendi autem ſunt, qui ſint in amicitia fines, & quaſi termini diligēdi. de quibus tres uideo fieri ſententias, quarum nullā probo; unam, ut eodem modo erga amicum affecti ſimus, quo erga noſmet ipſos; alterā, ut noſtra in amicos beneuolentia, illorū erga nos beneuolētiæ pariter, æqualiterq; reſpondeat; tertiam, ut, quanti quiſq; ſe ipſe facit, tanti fiat ab amicis. harum trium ſententiarū nulli prorſus aſſentior: nec enim illa prima uera eſt, ut, quē admodum in ſe quiſque, ſic in amicum ſit animatus: quàm multa enim, quæ noſtra cauſa nunquā faceremus, facimus cauſa amicorum? precari ab indigno, ſupplicare, tum acerbius in aliquem inuehi, inſectariq; uehementius: quæ in noſtris rebus non ſatis honeſte, in amicorum fiunt honeſtißime. multæ quoque res ſunt, in quibus de ſuis cōmodis uiri boni multa detrahunt, detrahiq; patiuntur, ut ijs amici potius, quàm ipſi fruantur. Altera ſententia eſt, quæ definit amicitiam paribus officijs, ac uoluntatibus. hoc quidem eſt

nimis

nimis exigue, & exiliter ad calculos reuocare amicitiã, ut par ſit ratio acceptorum, & datorum. ditior mihi, & affluentior uidetur eſſe uera amicitia, nec obſeruare ſtricte, ne plus reddat, quàm acceperit: neq; enim ue rẽdũ eſt, ne quid excidat, aut ne quid in terrã defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius uero ille finis deterrimus, ut, quãti quiſq; ſe ipſe faciat, tanti fiat ab amicis: ſæpe enim in quibuſdam aut animus abiectior eſt, aut ſpes amplificãdæ fortunæ fractior. non eſt igitur amici, talem eſſe in eum, qualis ille in ſe eſt; ſed potius eniti, & efficere, ut amici iacentẽ animum excitet, inducatq; in ſpem, cogitationemq; meliorem. alius igitur finis ueræ amicitiæ conſtituendus eſt, ſi prius, quid maxime reprehendere Scipio ſolitus ſit, edixero. negabat ullam uocem inimiciorẽ amicitiæ potuiſſe reperiri, quàm eius, qui dixiſſet, ita amare oportere, ut aliquando eſſet oſurus: nec uero ſe adduci poſſe, ut hoc, quemadmodũ putaretur, à Biante dictũ eſſe crederet, qui ſapiens habitus eſſet unus è ſeptẽ; ſed impuri cuiuſdã, aut ambitioſi, aut omnia ad ſuam potentiam reuocantis eſſe ſententiam: quonam enim modo quiſquam amicus eius eſſe poterit, cuius ſe putabit inimicũ eſſe poſſe? quin etiã neceſſe erit cupere, etiã optare, quãſæpiſſime peccet amicus, quo plures det ſibi tanquam anſas ad reprehendendum. rurſum autem recte factis, cõmodisq; amicorũ neceſſe erit angi, dolere, inuidere. quare hoc quidem præceptum, cuiuscũq; eſt, ad tollendam amicitiam ualet. illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitijs comparandis, ut ne quando amare inciperemus eum, quem

aliquando odisse possemus. qui etiam, si minus felices in deligẽdo fuissemus, ferendũ id Scipio potius, quàm ininicitiarum tempus cogitandum putabat. his igitur finibus utendũ arbitror, ut, cũ emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, & uoluntatum sine ulla exceptione cõmunitas; &, si qua fortuna acciderit, ut minus iustæ amicorũ uoluntates sint adiuuãdæ, in quibus eorum aut de capite agatur, aut fama, declinandũ sit de uia, modo ne summa turpitudo sequatur: est enim, quatenus amicitiæ dari uenia possit. nec uero neglegenda est fama: nec mediocre telum ad res gerẽdas existimare oportet beneuolentiam ciuium, quam blanditijs, et assentationibus colligere turpe est. uirtus, quã sequitur charitas, minime repudianda est. sed (sæpe enim redeo ad Scipionem, cuius omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligẽtiores essent: capras, et oues quot quisq; haberet, dicere posse; amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parãdis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quædã, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, iudicarent. sunt igitur firmi, et stabiles, & constantes deligendi: cuius generis est magna penuria: & iudicare difficile est, sanè nisi expertum: experiendum autem est in ipsa amicitia; ita præcurrit amicitia iudiciũ, tollitq; experiendi potestatem. est igitur prudentis sustinere, ut cursum, sic impetũ beneuolẽtiæ, quo utamur, quasi aquis tentatis, sic amicitijs, aliqua parte periclitatis moribus amicorum quidam sæpe in parua pecunia perspiciũtur, quàm sint leues: qui

dam autem, quos parua mouere non potuit, cognoscuntur in magna. si uero erunt aliqui reperti, qui pecuniã præferre amicitiæ sordidũ existiment: ubi eos inueniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes amicitiæ non anteponant; ut, cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera uis amicitiæ, non multo illa malint? imbecilla enim natura est ad contemnendã potentiã: quam etiam si neglecta amicitia cõsecuti sunt, excusari se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. itaq; ueræ amicitiæ difficillime reperiũtur in ijs, qui in honoribus, req; publica uersantur: ubi enim inuenias, qui honorem amici anteponat suo? quid? (hæc ut omittam) quàm graues: q̃ difficiles pleriscq; uidentur calamitatum societates? ad quas, non est facile inuentus, qui descendat. quãquam Ennius recte, Amicus certus in re incerta cernitur.

tamen hæc duo leuitatis, & infirmitatis plerosq; cõuincunt; aut si in bonis rebus: contemnunt; aut si in malis deserunt. qui igitur utraq; in re grauem, constantem, stabilemq; se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominum genere iudicare debemus, & penè diuino. firmamentũ autẽ stabilitatis, constantiæq; eius, quã in amicitia quærimus, fides est; nihil enim stabile est, quod infidum est. simplicem præterea, & cõmunem, & consentientẽ, id est qui rebus ijsdẽ moueatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem: neq; enim fidum potest esse multiplex ingeniũ, et tortuosum: neque uero, qui non ijsdem rebus mouetur, & natura cõsentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. addendum eodem est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur amicus,

aut credat illatis. quæ pertinent omnia ad eam, quam iam dudum tracto, constantiam. ita fit uerum illud, quod initio dixi amicitiã nisi inter bonos esse non posse: est enim boni uiri, quem eundem sapientem licet dicere, hæc duo tenere in amicitia; primũ, ne quid fictum sit, né ue simulatũ (aperte enim uel odisse magis ingenuũ est, quàm fronte occultare sententiã) deinde non solum ab aliquo oblatas criminationes depellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse uiolatum. Accedat huc suauitas quædam oportet sermonum, atq; morum haud quaquã mediocre condimentum amicitiæ. tristitia autem, & in omni re seueritas absit. habet illa quidem grauitatem: sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatemq; procliuior. existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis; nũ quando amici noui, digni amicitia, ueteribus sint anteponendi, ut equis uetulis teneros anteponere solemus. indigna homine dubitatio: non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates: ueterrimæ quæq; (ut ea uina, quæ uetustatẽ ferunt) esse debet suauissimæ: uerũq; illud est, quod uulgo dicitur, multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletum sit. nouitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, nõ sunt illæ quidẽ repudiandæ, uetustas tamen suo loco conseruanda est: maxima est enim uis uetustatis, & cõsuetudinis. atqui in ipso equo, cuius modo mentionẽ feci, si nulla res impediat, nemo est, qui nõ eo, quo consueuit, libentius utatur, quàm intractato, & nouo. nec modo in hoc, quod

est animal, sed in ijs etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo ualet; cum locis etiam ipsis montosis delectemur, & siluestribus, in quibus diutius cõmorati sumus. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori: sæpe enim excellentiæ quædam sunt; qualis erat Scipionis in nostro (ut ita dicam) grege. nunquã se ille Philo, nunquam Rutilio, nunquam Mummio antepo-suit, nunquam inferioris ordinis amicis. Quintũ uero Maximum, fratrem, egregium uirum, omnino sibi nequaquam parem; q̃ is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat; suośq; omnes per se esse posse ampliores uolebat. quod faciendũ, imitanduḿq; est omnibus; ut, si quam præstantiam uirtutis, ingenij, fortunæ consecuti sunt, impartiant eam suis, communicent́q; cum proximis; ut, si parentibus nati sunt humilibus, si propinquos habeant imbecilliores uel animo, uel fortuna, eorũ augeãt opes, eiśq; honori sint, & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu propter ignorantiã stirpis, & generis in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut deorum, aut regũ filij inuenti, retinent tamẽ charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. quod quidem est multo profecto magis in ueris patribus, certiśq; faciendum: fructus enim ingenij, & uirtutis, omniśq; præstantiæ tum maxime capitur, cum in proximum quẽque confertur. ut igitur ij, qui sunt in amicitia, coniunctioniśq; necessitudine superiores, exæquare se cũ inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. quorum pleriq; aut quæruntur semper aliquid, aut etiã exprobrãt, eóq; ma

gis, si aliquid habere se putant, quod officiose, aut amice, & cum labore aliquo suo factum queant dicere: odiosum sanè genus hominum officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. quãobrem, ut ij, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia, sic quodam modo inferiores extollere: sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contẽni putant. quod non ferè contingit nisi ijs, qui etiã contemnendos se arbitrantur, qui hac opinione nõ modo uerbis, sed etiam opere leuandi sunt. tantum autem cuique tribuẽndum est, primum quantum ipse efficere possis; deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atq; adiuues, possit sustinere: non enim tu possis, quantũuis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit Consulem efficere, fratrẽ eius Luciũ non potuit. q si etiam possis quiduis deferre ad alterum; uidendum est tamen, quid ille possit sustinere. omnino amicitiæ corroborandis iam, confirmatisq; et ingenijs, & ætatibus iudicandæ sunt: nec, si qui in eunte ætate uenandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tũ eodem studio præditos dilexerunt: isto enim modo nutrices, & pedagogi iure uetustatis plurimũ beneuolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem nõ sunt, sed alio quodam modo colendi: aliter enim amicitiæ stabiles permanere non possunt, dispares enim mores disparia studia sequuntur: quorũ dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos, quanta maxima po-

teſt eſſe morum, ſtudiorumq; diſtantia. Recte etiam præcipi poteſt in amicitijs, ne quis intẽperata quadam beneuolẽtia (quod perſæpe fit) impediat magnas utilitates amicorũ: nec enim (ut ad fabulas redeam) Troiã Neoptolemus capere potuiſſet, ſi Lycomedẽ, apud quem erat educatus, multis cũ lacrymis iter ſuum impedientem audire uoluiſſet; & ſæpe incidũt magnæ res, ut diſcedẽdum ſit ab amicis: quas qui impedire uult, q̃ deſiderium non facile ferat; & infirmus eſt, mollisq; natura, & ob eã ipſam cauſam in amicitia parũ iuſtus. Atq; in omni re conſiderandum eſt, & quid poſtules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Eſt etiam quaſi quædam calamitas in amicitijs dimittendis nonnunquam neceſſaria: iam enim à ſapientum familiaritatibus ad uulgares amicitias oratio noſtra delabitur. erũpũt ſæpe uitia amicorũ tum in ipſos amicos, tũ in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. tales igitur amicitiæ ſunt remiſſione uſus eleuandæ, & (ut Catonem dicere audiui) diſſuendæ magis, quã diſcindendæ ſunt; niſi quædam admodum intolerabilis iniuria exarſerit, ut neque rectũ, neque honeſtum ſit, neque fieri poſſit, ut non ſtatim alienatio, diſiũctioq; facienda ſit. ſi autem morũ, aut ſtudiorum commutatio quædam (ut fieri ſolet) facta erit, aut in Reip. partibus diſſenſio interceſſerit (loquor enim, ut paulo ante dixi, nõ de ſapientũ, ſed de communibus amicitijs) cauendum erit, ne non ſolum amicitiæ depoſitæ, ſed inimicitiæ etiam ſuſceptæ uideantur: nihil enim turpius, quã cum eo bellum gerere, quicum familiariter uixeris. ab amicitia Q. Pompeij meo nomine ſe remouerat (ut ſci

tis) Scipio. propter dissensionem autem, quæ erat in Rep. alienatus est à collega nostro Metello. uterunque egit grauiter, auctoritate, & offensione animi nõ acerba. quamobrem primum danda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid euenerit, ut extincta potius amicitiæ, quam oppressæ uideantur. Cauendũ uero est, ne etiam in graues inimicitias conuertant se amicitiæ: è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt: & hic honos ueteri amicitiæ tribuẽdus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. omnino omnium horum uitiorum, atque incommodorũ una cautio ẽ, atq; una prouisio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, ne ue indignos. digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. rarũ istud genus: & quidem omnia præclara rara: nec quidquã difficilius, quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos: itaque pulcherrima illa, & maxime naturali carent amicitia, per se, & propter se expetenda: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc uis amicitiæ qualis, & quanta sit: ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipso mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisque charus est. quod nisi idem in amicitiam transferatur, uerus amicus nunquam reperietur: est enim is amicus quidem, qui est tanquã alter idem. quòd si hoc apparet in bestijs, uolucribus, agre-

ſtibus, natantibus, cicuribus, feris, primum, ut ſe ipſæ diligant; (id enim pariter cũ omni animante naſcitur) deinde, ut requirant, atque appetant, ad quas ſe applicent eiuſdem generis animantes; idq; faciunt cum deſiderio, et cũ quadã ſimilitudine amoris humani: quanto id magis in homine fit natura? qui & ſe ipſe diligit, & alterum acquirit, cuius animum ita cũ ſuo cõmiſceat, ut efficiat penè unum ex duobus. ſed pleriq; peruerſe, ne dicam imprudenter, amicum habere talẽ uolunt, quales ipſi eſſe non poſſunt: quæq; ipſi non tribuunt amicis, hæc ab ijs deſiderant. par eſt autem primum ipſum eſſe uirum bonum, tum alterũ ſimilẽ ſui quærere. in talibus ea, quam iam dudũ tractabamus, ſtabilitas amicitiæ confirmari poteſt; cum homines beneuolentia coniuncti, primũ cupiditatibus ijs, quibus cæteri ſeruiũt, imperabunt; deinde æquitate, iuſtitiaq; gaudebunt; omniaq; alter pro altero ſuſcipiet; neque quidquam unquam niſi honeſtum, & rectum alter ab altero poſtulabit; neque ſolum colent ſe inter ſe, ac diligent, ſed etiã uerebuntur. nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit uerecundiã: itaque in ijs pernicioſus eſt error, qui exiſtimant libidinũ, peccatorumq; omnium patere in amicitia licentiã: uirtutem enim amicitia adiutrix à natura data eſt, non uitiorum comes; ut, quoniam ſolitaria non poſſet uirtus ad ea, quæ ſumma ſunt, peruenire, coniuncta, & conſociata cum altera perueniret. quæ ſi quos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut futura eſt; eorum eſt habendus ad ſummũ naturæ bonum optimus, beatiſſimusq; comitatus. hæc eſt inquam ſocietas, in qua omnia inſunt, quæ

putant homines expetenda; honestas, gloria, tranquillitas animi, atq; iucunditas; ut, cum hæc adsint, beata uita sit, & sine his esse non possit. quod cum optimum, maximumq; sit, si id uolumus adipisci, uirtuti operа danda est: sine qua neq; amicitiam, neq; ullam rem expetendam consequi possumus: ea uero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se deniq; errasse sentiunt, cum eos grauis aliquis casus experiri cogit. quocirca (dicendum est enim sæpius) cũ iudicaũeris, diligere oportet, nõ cũ dilexeris, iudicare. sed cũ multis in rebus negligẽtia plectimur, tum maxime in amicis et diligẽdis, & colendis: præposteris enim utimur cõsilijs, & acta agimus: quod uetamur ueteri prouerbio; nã implicati ultro et citro uel usu diuturno, uel etiã officijs, repente in medio cursu amicitias exorta aliqua offensione dirũpimus. quo etiã magis uituperanda est rei tã maxime necessariæ tanta incuria: una est enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore consentiunt. quãquam à multis ipsa uirtus contemnitur, & uenditatio quædam, atq; ostentatio esse dicitur: multi diuitias despiciunt, quos paruo cõtentos tenuis uictus, cultusq; delectat: honores uero, quorũ cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil esse leuius existimẽt? itemq; cætera, quæ quibusdam admirabilia uidentur, permulti sunt, qui pro nihilo putẽt: de amicitia omnes ad unum idẽ sentiunt, & ij, qui ad Rẽp. se contulerunt; et ij, qui rerum cognitione doctrinaq; delectantur; & ij, qui suum negotium gerunt otiose; postremo ij, qui se totos tradiderunt uoluptatibus; sine amicitia uitã esse nul-

lam, si modo uelint aliqua ex parte liberaliter uiuere: ser pit enim nescio quo modo per omnium uitã amicitia; nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. quin etiam, si quis ea asperitate est, & immanitate naturæ, ut congressus, societatemq; hominũ fugiat, atq; oderit, qualem fuisse Athenis Timonẽ nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem euomat uirus acerbitatis suæ. atque hoc maxime iudicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominũ frequentia tolleret, & in solitudine uspiam collocaret, atque ibi suppeditans omniũ rerum, quas natura desiderat, abundantiã, & copiã, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tã esset ferreus, qui eam uitam ferre posset? cuiq; non auferret fructũ uoluptatũ omniũ solitudo? uerum igitur illud est, quod à Tarẽtino Archyta (ut opinor) dici solitum nostros senes cõmemorare audiui ab alijs senibus auditum; si quis cælum ascẽdisset, naturamq; mundi, & pulchritudinẽ siderũ perspexisset, insuauem illam admirationẽ ei fore, quæ iucundissima fuisset, nisi aliquẽ, cui narraret, habuisset. sic natura solitarium nihil amat; semperq; ad aliquod tanquam adminiculum annititur; quod in amicissimo quoq; dulcissimum est. sed cum tot signis eadem natura declaret, quid uelit, ac quærat, quid desideret: obscurde scimus tamen nescio quo modo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus: est enim uarius, & multiplex usus amicitiæ; multæq; causæ suspicionũ, offensionũq; daneur. quas tum euitare, tum eleuare, tum ferre sapientis est. una illa subleuãda offensio est, ut & utilitas in ami

citia, & fides retineatur: nam & monendi amici sæpe sunt, & obiurgandi; & hæc accipienda amice, cũ beneuole fiunt. sed nescio quo modo uerum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit:

Obsequium amicos, ueritas odium parit.

molesta ueritas est, si quidẽ ex ea nascitur odium, quod est uenenum amicitiæ: sed obsequium multo modestius, q̃ peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. maxima autem culpa in eo est, qui & ueritatem asseruatur, & in fraudem obsequio impellitur. omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est, primum ut monitio acerbitate, deinde obiurgatio contumelia careat. in obsequio autem (quoniam Terentiano uerbo libenter utimur) comitas adsit, assentatio uitiorum adiutrix procul amoueatur; quæ nõ modo amico, sed ne libero quidem digna est: aliter enim cum tyranno, aliter cum amico uiuitur. cuius autem aures clausæ ueritati sunt, ut ab amico uera audire nequeant; huius salus desperanda est: scitũ est enim illud Catonis, multo melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces uideantur: illos uerum sæpe dicere, hos nunquã. atque illud absurdum est, quòd ij, qui monentur, eam molestiam, quã debent caperc, nõ capiunt; eam capiunt, qua debent carere: peccasse enim se, non anguntur; obiurgari, moleste ferunt: quod cõtra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere, ut igitur & monere, & moneri propriũ est ueræ amicitiæ; & alterũ libere facere, non aspere; alterũ patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitijs pestem esse maiorem, quã adulationem, blandi-

tias, assentationē: quamuis enim multis nominibus est hoc uitium notandum, leuium hominū, atq; fallaciū, ad uoluntatem loquentium omnia, nihil ad ueritatem. cum autem omnium rerum simulatio est uitiosa, (tollit enim iudiciū ueri, idq; adulterat) tum amicitiæ repugnat maxime: delet enim ueritatem, sine qua nomen amicitiæ ualere non potest: nam cū amicitiæ uis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus; qui id fieri potest, si ne in uno quidem unus animus erit, idem semper, sed uarius, commutabilis, multiplex? quid enim potest esse tam flexibile tam deuium, quàm animus eius qui ad alterius non modo sensum ac uoluntatem, sed etiam uultum, atque nutum conuertitur?

Negat qs, nego: ait, aio. postremo imperaui egomet mi-
Omnia assentari: (hi,

ut ait idē Terētius: sed ille sub Gnatonis persona: quod amici genus adhibere, omnino leuitatis est. multi autem Gnatonū similes cum sint, loco fortuna, fama superiores; horum est assentatio molesta, cum ad uanitatem accesſit auctoritas. secerni autem blandus amicus à uero, & internosci tam potest adhibita diligentia, quàm omnia fucata, & simulata à sinceris, atque ueris. concio, quæ ex imperitissimis constat, tamē iudicare solet, quid interſit inter popularem, idest assentatorē, & leuem ciuem, & inter constantem, seuerum, & grauē. quibus blanditijs C. Papirius Cos. nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de Tribunis pl. reficiendis? dissuasimus nos. sed nihil de me: de Scipione dicam libentius. quanta illi, dij immortales, fuit grauitas, quanta in oratione maiestas? ut facile ducem popu

li R. non comitem diceres. sed affuistis: & est in manibus oratio. itaque lex popularis suffragijs populi repudiata est. atque (ut ad me redeam) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino Coss. quàm popularis lex de sacerdotijs C. Licinij Crassi uidebatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficiũ trãsferebatur. atque is primum instituit in forum uersus agere cum populo. tamen illius uendibilem orationem religio deorũ immortalium nobis defendẽtibus facile uincebat. atq; id actum est Prætore me, quinquẽnio ante, quàm Cõsul sum factus: itaq; re magis, quàm auctoritate causa illa defensa est. q̃ si in scena, id est in concione, in qua rebus fictis, et adumbratis loci plurimum est, tamen uerum ualet, si modo id patefactum, & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota ueritate perpenditur? in qua nisi (ut dicitur) apertum amici pectus uideas, tuumq; ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas, ne amare quidem, aut amari possis, cũ, id quàm uere fiat, ignores. quanquam ista assentatio pernicios a sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui ipse sibi assentetur, & se maxime ipse delectet. omnino est amans sui uirtus: optime. n. se ipsa nouit; quãq; amabilis sit, intelligit. ego autem non de uirtute nunc loquor, sed de uirtutis opinione: uirtute enim ipsa non tam multi præditi esse, quàm uideri uolunt. hos delectat assentatio: his fictus ad eorum uoluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam uanam testimonium esse laudum suarum putant. nulla est igitur hæc amicitia, cum alter

u erum audire non uult, alter ad mentiendum paratus est. nec parasitorum in comadijs assentatio nobis facet a uideretur, nisi essent milites glorioſi.

Magnas uero agere gratias Thais mihi?

satis erat respondere, Magnas: *ingentes, inquit. semper auget assentatio id, quod is, cuius ad uoluntatem dicitur, uult esse magnum. quamobrem, quamuis blãda ista uanitas apud eos ualet, qui ipsi illam allectant, & inuitant; tamen etiam grauiores, constantioresq; admonendi sunt, ut animaduertãt, ne callida assentatione capiantur: aperte enim adulantem nemo non uidet, nisi qui admodum est excors; callidus ille, et occultus ne se insinuet, studioſe cauendũ est: nec enim facillime agnoscitur, quippe qui aduersando sæpe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atq; ad extremum det manus, uincíq; se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus uicisse uideatur. quid autem turpius, quàm illudi? quod ne accidat, magis cauendum est: ut in* Epicureo,

Hodie me ante omneis comicos stultos senes
Versaris, atque luseris lautissime:

hæc enim in fabulis stultissima persona est improuidorum, & credulorum senum. sed nescio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominũ, id est sapientum (de hac dico sapientia, quæ uidetur in hominem cadere posse) ad leues amicitias deflexit oratio. quamobrem ad illã primam redeamus; eamq; ipsam concludamus aliquando. Virtus, *inquam, C. Fanni, & tu Q. Muti, et conciliat amicitias, & conseruat: in ea est enim conuenientia rerum, in ea constantia: quæ cum se extulit, et ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnouitq; in alio, ad id se*

admouet, uiciſſimq; accipit illud, quod in altero eſt. exardeſcit amor, ſiue amicitia: utrunq; enim dictum eſt ab amando: amare autem nihil aliud eſt, niſi eum ipſum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæſita: quæ tamẽ ipſa efflореſcit ex amicitia, etiã ſi tu eam minus ſecutus ſis. hac nos adoleſcẽtes beneuolentia ſenes illos L. Paulum, M. Catonẽ, C. Gallum, P. Naſicam, Ti. Gracchum Scipionis noſtri ſocerum dilexímus. hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me, & Scipionem, & L. Furium, P. Rutiliũ Sp. Mummium. uiciſſim autem ſenes in adoleſcentium charitate acquieſcimus, ut ego in ueſtra, & Q. Tuberonis: equidem etiam admodũ adoleſcentis P. Rutilij Virginij familiaritate delector. quoniamq; ita ratio comparata eſt uitæ, naturæq; noſtræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maxime quidem optandum eſt, ut cum æqualibus poſſis, quibuscũ tanquam è carceribus emiſſus ſis, ijſdem ad calcem (ut dicitur) peruenire: ſed quoniam res humanæ fragiles, caducæq; ſunt, ſemper aliqui acquirẽdi ſunt, quos diligamus, & à quibus diligamur: charitate enim, beneuolentiaq; ſublata, omnis eſt è uita ſublata iucunditas. mihi quidem Scipio, quanquam eſt ſubito ereptus, uiuit tamen, ſemperq; uiuet: uirtutem enim amaui illius uiri; quæ extincta non eſt; nec mihi ſoli uerſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui; ſed etiam poſteris erit clara, & inſignis. nemo unquã animo, aut ſpe maiora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam, atque imaginem proponendam putet. equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia

Scipionis

Scipionis posſim comparare. in hac mihi de Rep. consensus, in hac rerum priuatarum consilium, in hac requies plena oblectationis fuit. nunquã illum ne minima quidem re offendi, quod quidẽ senserim: nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. una domus erat, idem uictus, isq; communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesq; communes. nã quid ego de studijs dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus remoti ab oculis populi omne otium, tempusq; contriuimus? quarum rerum recordatio, & memoria si unà cum illo occidisset, desiderium cõiunctissimi uiri, atque amantissimi ferre nullo modo possem: sed nec illa extincta sunt, aluntur q; potius, et augentur cogitatione, & memoria; &, si plane illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim iam in hoc desiderio esse non possum: omnia autem breuia, tolerabilia esse debẽt, etiam si magna sunt. Hæc habui, de amicitia quæ dicerẽ. uos autem hortor, ut ita uirtutem loceris, sine qua amicitia esse non potest, ut, ea excepta, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

MARCI TVLLII CICERONIS PARADOXA SEX, AD MARCVM BRVTVM.

ANimaduerti Brute sæpe Catonem auum culum tuum, cum in senatu sententiam diceret, locos graues ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi, & publico; sed dicendo consequi tamen ut illa etiam populo probabilia uiderentur / quod eo maius est illi, quàm aut tibi, aut nobis; quia nos ea philosophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, et in qua dicuntur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari; Cato autem, perfectus mea sententia Stoicus, & ea sentit, quæ nõ sanè probãtur in uulgus; & in ea hæresi est, quæ nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumẽtum, sed minutis interrogatiunculis, quasi punctis, quod proposuit, efficit. sed nihil est tã incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tã horridũ, tam inculcum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quã ille ipse, de quo loquor: Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continẽtia, de morte, de omni laude uirtutis, de dijs immortalibus, de charitate patriæ Stoice solet, nullis oratorijs ornamẽtis adhibitis, dicere. ego uero illa ipsa, quæ uix in gymnasiis, & in otio Stoici probãt, ludẽs cõiecì in communes locos. quæ quia sunt admirabilia, cõtraq; opinionem omnium, ab ipsis etiã παραδόξα appellãtur: tentare uolui, possent ne proferri in lucẽ, ideſt in

forum, & ita dici, ut probarentur; an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio: eoq; scripsi libetius, q̃ mihi ista παραδόξα quæ appellantur, maxime uidentur esse Socratica, longeq; uerissima. Accipies igitur hoc paruum opusculum lucubratum his iam contractioribus noctibus, quoniam illud maiorũ uigiliarũ munus in tuo nomine apparuit: & degustabis genus hoc exercitationum mearum, quibus uti consueui; cum ea, quæ dicuntur in scholis θετικὰ, ad nostrum hoc oratoriũ transfero dicendi genus. hoc tamen opus in apertum ut referas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa Minerua Phidiæ: tale tamen est, ut ex eadem officina exisse uideatur.

ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλὸν.
quod solum bonum, honestum.

VEreor, ne cui uestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu deprompta hæc uideatur oratio: dicam tamen, quod sentio; & dicam breuius, quàm res tanta dici possit. Nunquã mehercule ego neque pecunias istorũ, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime astricti sunt, uoluptates in bonis rebus esse numerandas duxi; quippe cũ uiderem, homines his rebus circunfluentes, ea tamen desiderare maxime, quibus abundarent: neq; enim unquã expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque ea solũ, quæ habent, libidine fruendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. in quo equidem continentissimorum hominum maiorum nostrorum sæpe requiro prudẽtiam, qui hæc

imbecilla, & cõmutabilia pecuniæ membra solo uerbo bona putauerunt appellanda, cũ re, ac factis longe aliter iudicauissent: potest enim bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? atqui ista omnia talia uidemus ut & improbi habeant, & obsint probis. quamobrẽ (licet irrideat, si quis uelit) plus apud me uera ratio ualebit, quàm uulgi opinio: neq; ego unquam illum bona perdidisse dicã, si quis pecus, aut suppellectilẽ amiserit: nec nõ sæpe laudabo sapientem illum Biantem, (ut opinor) qui numeratur inter septem sapientes: cuius cum patriam Prienem cepisset hostis, cæteríq; ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent, cũ esset admonitus à quodam, ut idẽ ipse faceret, ego uero, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. ille hæc ludibria fortunæ ne sua quidem putauit, quæ nos appellamus etiam bona, quid est igitur, quæret aliquis, bonum? si quid recte fit, & honeste, & cum uirtute, id bene fieri uere dicitur, & quod rectum, & honestũ, & cũ uirtute est, id solum opinor bonum. sed hæc uideri possunt obscuriora, cum sine appositione exemplorũ lentius disputantur: uita, atque factis illustranda sunt summorum uirorum hæc, quæ uerbis subtilius, quã satis est, disputari uidentur. Quæro enim à uobis, num ullam cogitationem habuisse uideantur ij, qui hanc Rẽp. tam præclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri atque argenti ad auaritiã, aut amœnitatũ ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad uoluptates. ponite ante oculos unũquenq; regum. uultis, incipiam à Romulo? uultis, post liberam ciuitatem, ab ijs

ipsis, qui liberauerunt eam? quibus tandem Romulus gradibus ascendit in cœlum? ijs ne, quæ isti bona appellant; an rebus gestis, atque uirtutibus? quid autem Numa Pompilius? minus ne gratas dijs immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quàm delicatas aliorũ pateras arbitramur? omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Superbum. Brutum uero si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis reliquos item eiusdẽ consilij socios, quid spectarint, quid secuti sint: num quis existat, cui uoluptas, cui diuitiæ, cui deniq; præter officium fortis, & magni uiri quidquam aliud propositum fuisse uideatur? quæ res ad necem Porsenæ Q. Mutium impulit sine ulla spe salutis suæ? quæ uis Horatium Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? quæ patrem Deciũ, quæ filium deuouit, ac immisit in armatas hostium copias? quid continentia C. Fabritij? quid tenuitas uictus M. Curij sequebatur? quid duo propugnacula belli Punici Cneus, & Publius Scipiones, qui Carthaginensium aduentum corporibus suis intercludendum putauerunt? quid Africanus maior? quid minor? quid inter horũ ætates interiectus Cato? quid innumerabiles alij? nam domesticis exemplis abundamus. an putamus quenquã horum cogitasse quidquam in uita sibi expetendũ, nisi quod laudabile esse, & præclarum uideretur? ueniant igitur irrisores huius orationis, ac sententiæ; et iam uel ipsi iudicent; utrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgẽtibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro, & argento, qui Corinthijs operibus abundant; an C. Fabritij, qui nihil eorum habuit, nihil

habere uoluit, similes esse malint. atque hæc quidem, quæ modo huc, modo illuc trãsferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arcte tenent, accuratéq; defendunt, uoluptatem esse summũ bonum. quæ quidem mihi uox pecudum uidetur esse, non hominum. tu, cum tibi siue deus, siue mater (ut ita dicam) rerum omnium natura dederit animũ, quo nihil est præstantius, neque diuinius; sic te ipse abijcies, atque prosternes, ut nihil inter te, atque inter quadrupedem aliquid putes intereſſe? quidquam ne bonũ est, quod non eum, qui possidet, meliorem faciat? ut enim quisq; est maxime boni particeps, ita & laudabilis maxime: neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, possit honeste gloriari. quid autem est horum in uoluptate? meliorem ne efficit, aut laudabiliorem uirum? an quisquã in potiundis uoluptatibus gloria sese, & prædicatione effert? atqui si uoluptas, quæ plurimarum patrocinijs defenditur, in rebus bonis habẽda non est, eáq;, quo est maior, eo magis mentem ex sua sede, & statu dimouet: profecto nihil est aliud bene, & beate uiuere, nisi honeste, & recte uiuere.

ὅτι ἐν τῇ ἀρετῇ πρὸς εὐδαιμονίαν.
quòd se ipsa contenta uirtus ad beate uiuendũ.

Nec uero ego M. Regulum erumnosum, nec infelicem, nec miserum unquã putaui: non enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis, non grauitas, non fides, non constantia, non ulla uirtus, non denique animus ipse; quæ tot uirtutum præsidio munitus, tantóq; comitatu circũ

septus, cum corpus eius caperetur, capi certe ipse non potuit. Caium uero Marium uidimus: qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in aduersis unus ex summis uiris uidebatur: quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis insane, nescis, quantas uires uirtus habeat. nomē tantū uirtutis usurpas: quid ipsa ualeat, ignoras nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quiq; in se uno sua ponit omnia: cuius autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna, huic nihil potest esse certi nihilq;, quod exploratū habeat permansurum sibi ne unum quidem diē. eum tu hominem terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mortis, aut exilij minis. mihi uero quidquid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recusanti quidem euenerit, non modo non repugnanti: quid enim ego laborauī, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ, & cogitationes meæ, si quidem nihil peperi tale, nihil cōsecutus sum, ut in eo statu essem, quē neque fortunæ temeritas, neq; inimicorum labefactaret iniuria? Mortem ne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exiliū, ut ab improbis demigrandum sit? mors terribilis est ijs, quorum laus emori non potest: exiliū autem terribile illis, quibus quasi circūscriptus est habitādi locus; non ijs, qui omnem orbem terrarum unam urbem esse ducunt. te miseriæ, te erumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctesq; cruciaris, cui nec satis est, quod est, & id ipsum, quod habes, ne non diuturnū sit futurum, times: te conscientiæ stimulant maleficiorum tuorum: terretus exanimant iudiciorum, atque legum:

quocũq; aſpexiſti, ut furiæ, ſic tuæ tibi occurrunt iniuriæ, quæ te reſpirare non ſinunt. quamobrem ut improbo, & ſtulto, & inerti nemini bene eſſe poteſt: ſic bonus uir, & fortis, & ſapiens miſer eſſe nemo poteſt. nec uero, cuius uirtus, moreſq; laudandi ſunt, eius nõ laudanda uita eſt: neque porrò fugienda uita, quæ laudanda eſt: eſſet autem fugienda, ſi eſſet miſera. quamobrem quidquid eſt laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum uideri debet.

ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα:
quòd æqualia peccata:

NEc enim peccata rerum euentu, ſed uitijs hominum metienda ſunt. in quo peccatur, id poteſt aliud alio maius eſſe, aut minus: ipſum quidem illud peccare, quoquò te uerteris, unum eſt. auri nauem euertat gubernator, an paleæ, in re aliquantũ, in gubernatoris inſcitia nihil intereſt. lapſa eſt libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm ſi petulans fuiſſet in aliqua generoſa, ac nobili uirgine; peccauit uero nihilo minus; ſi quidem eſt peccare, tanquam tranſire lineas: quod cum feceris, culpa commiſſa eſt; quàm longe progrediare, cum ſemel tranſieris, ad augendam tranſeunti culpam nihil pertinet. peccare certe licet nemini. quod autem non licet, id hoc uno tenetur, ſi arguitur non licere. id nec maius, nec minus unquam fieri poteſt; quoniam in eo eſt peccatum, ſi non licuit. quod ſemper unum, & idem eſt: quæ ex eo peccata naſcãtur, æqualia ſint oporteat. quòd ſi uirtutes pares ſunt inter ſe, paria eſſe etiam

uitia neceſſe eſt. atqui pares eſſe uirtutes, nec bono uiro meliorem, nec temperante temperatiorem, nec forti fortiorem, nec ſapiente ſapientiorẽ poſſe fieri, facile poteſt perſpici. an uirum bonum dices, qui depoſitũ nullo teſte, cum lucrari impune poſſet, auri pondo decem reddiderit, ſi idem in decem millibus non idem fecerit? aut temperantem eũ, qui ſe in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? una uirtus eſt conſentiens cum ratione, & perpetua conſtantia. nihil huic addi poteſt, quo magis uirtus ſit: nihil demi, ut uirtutis nomẽ relinquatur. etenim ſi bene facta, recte facta ſunt, & nihil recto rectius: certe nec bono quidem melius quidquã inueniri poteſt. ſequitur igitur, ut ẽt uitia ſint paria: ſi quidem prauitates animi recte uitia dicuntur. atqui, quoniam pares uirtutes ſunt, recte etiam facta, quando à uirtutibus proficiſcuntur, paria eſſe debent: itemq; peccata, quoniã ex uitijs manant, ſint æqualia neceſſe eſt. A philoſophis, inquis, iſta ſumis. metuebã, ne, à lenonibus, diceres. Socrates diſputabat iſto modo. bene hercule narras: nam iſtũ doctum, & ſapientẽ uirum fuiſſe, memoriæ traditum eſt. ſed tamen quæro ex te, (quando uerbis inter nos contendimus, nõ pugnis) utrum potius de bonis eſt quærendũ, quid baiuli, atq; operarij, an qd homines doctiſſimi ſenſerint; præſertim cũ hac ſententia non modo uerior, ſed ne utilior quidẽ hominũ uitæ reperiri ulla poſſit: quæ uis enim, q̃ magis arceat homines ab improbitate omni, quàm ſi ſenſerint nullum in delictis eſſe diſcrimen? & æque peccare ſe, ſi priuatis, ac ſi magiſtratibus manus inferant? quamcunq; in domũ ſtuprum intulerint, eandẽ

esse labem libidinis? nihil ne igitur interest, (nam hoc dicet aliquis patrem quis necet, an seruum? nuda ista si ponas, iudicari, qualia sint, nõ facile possunt. patrem uita priuare, si per se scelus est; Saguntini, qui parẽtes suos liberos emori, quàm seruos uiuere maluerũt, parricidæ fuerunt. ergo & parenti non nunquam adimi uita sine scelere potest; & seruo sæpe sine iniuria non potest. causa igitur hæc, non natura distinguit: quæ quando alteri accessit id fit propensius: si utriq; adiũcta sit, paria fiant necesse est. illud tamen interest, quòd in seruo necando, si adsit iniuria, semel peccatur; in patris uita uiolanda, multa peccantur; uiolatur ijs, qui procreauit; is, qui aluit; is, qui erudiuit; is, qui in sede, ac domo, atque in Rep. collocauit. multitudine peccatorum præstat, eoq; pœna maiore dignus est. sed nos in uita, non quæ cuiq; peccato pœna, sed, quantũ cuiq; liceat, spectare debemus. quidquid non oportet, scelus esse: quidquid non licet, nefas putare debemus; etiã in minimis rebus? etiam; si quidem rerum modũ fingere non possumus, animorum tenere possumus. histrio si paulo se mouit extra numerũ, aut si uersus pronũciatus est syllaba una breuior, aut longior, exsibilatur, & exploditur: in uita, quæ omni gestu moderatior, omni uersu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices? poetam nõ audio in nugis: in uitæ societate audiam ciuem dignitis peccata dimetiẽtem sua, si uisa sint breuiora, leuiora, qui possint uideri? cum, quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; pẽturbata autem ratione semel, & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse uideatur.

ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται:
quòd omnes stulti insaniunt.

E Co uero te non stultũ, ut sæpe; non improbũ, ut semper, sed dementem, & insanum rebus addicam necessarijs. sapientis animus magnitudine consilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, uirtutibus denique omnibus, ut mœnibus, septus uincetur, et expugnabitur? qui nec ciuitate quidẽ pelli potest. quæ est enim ciuitas? omnis ne cõuentus ferorum, & immanium? omnis ne etiã fugitiuorum, ac latronum congregata unum in locũ multitudo? certe negabis. num igitur erat illa tũ ciuitas, cum leges in ea nihil ualebant; cum iudicia iacebant; cum mos patrius occiderat; cum, ferro pulsis magistratibus, senatus nomen in Rep. non erat? prædonum ille cõcursus, & te duce latrocinium in foro constitutũ, & reliquiæ coniurationis à Catilinæ furijs ad tuum scelus, furoremq; conuersæ num ciuitas erat? itaque pulsus ego ciuitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in ciuitatem sum, cum esset in Rep. Consul, qui tũ nullus fuerat; esset senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi liberi; cum esset iuris, & æquitatis, quæ uincula sunt ciuitatis, repetita memoria. at uide, quàm ista tui latrocinij tela contẽpserim. iactã, et immissam à te nefariam in me iniuriam semper duxi, peruenisse tamen ad me nunquam putaui: nisi forte, cum parietes disturbabas, aut cũ tectis sceleratas faces inferebas, tunc meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. nihil neq; meum est, neq; cuiusquã, quod auferri,

quod eripi, quod amitti potest. si mihi eripuisses diuinã animi mei cõstantiã, meas curas, uigilias, cõsilia, quibus Resp. inuicta stat; si huius æterni beneficij immortalem memoriam deleuisses; multo etiã magis, si illam mentem, unde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer iniuriam: sed si hæc nec feciſti, nec facere potuisti; reditum mihi glorioſum tua dedit iniuria, non exitum calamitoſum. ergo ego semper ciuis eram, & tum maxime, cum meam salutẽ senatus exteris nationibus, ut ciuis optimi, cõmẽdabat: tu ne nunc quidem es ciuis: nisi forte idem hoſtis, & ciuis esse potest. an tu ciuem ab hoſte natura, ac loco, non animo, factisq; distinguis? cædem in foro feciſti: armatis latronibus templa tenuisti: priuatorũ domos, ædesq; sacras incendisti. cur hoſtis Spartacus, si tu ciuis? potes autem esse tu ciuis, propter quem aliquando ciuitas non fuit? & me exulem tuo nomine appellas? cum omnes meo diſceſſu exulasse Remp. putent. nunquam ne, homo amentiſsime, te circunſpicies? nunquam ne, quid facias, consideraris, nec quid loquare? nescis, exiliũ scelerum esse pœnam, meũ illud iter ob preclariſsimas res à me ante gestas esse ſuſceptum? omnes scelerati, atq; impij, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici uolunt, exules sunt, etiam si solum non mutarunt. an, cum omnes leges te exulem esse iubeant, non eris tu exul? non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit ante senatum? tua sica deprehensa est: qui hominem occiderit? tu plurimos occidisti: qui incendiũ fecerit? ædes nympharum manu tua deflagrarũt: qui templa deorum occupauerit? in foro etiam castra

posuisti. sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? familiarissimus tuus de te priuilegiũ tulit, ut, si in opertum Bonæ deæ accessisses, exulares. at te id fecisse, etiã gloriari soles. quo modo igitur tot legibus eiectus in exilium, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis: & tu quidem in operto fuisti. non igitur, ubi quisque erit, eius loci ius tenebit, si ibi eum legibus esse non oportebit.

ὅτι οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι:
quòd sapientes liberi, & stulti serui.

L Audetur uero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur: quo modo? aut cui tandẽ hic libero imperabit, qui nõ potest cupiditatibus suis imperare? refrenet prius libidines, spernat uoluptates, iracundiã teneat, coerceat auaritiã, cæteras animi labes repellat: tũ incipiat alijs imperare, cum ipse improbissimis dominis, de decori, ac turpitudini parere desierit: dum quidẽ his obediet, non modo imperator, sed liber habendus omnino non erit: præclare enim est hoc usurpatũ à doctissimis, quorum auctoritate non uterer. si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cum uero apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita nõ sunt; cur ego simulem me, si quid in his studijs operæ posuerim, perdidisse? dictum est igitur ab eruditissimis uiris; nisi sapientem, liberum esse neminẽ: quid est enim libertas? potestas uiuendi, ut uelis: quis igitur uiuit, ut uult? nisi profecto, qui recta sequitur; qui gaudet officio; cui uiuendi uia considerata atq; prouisa est; qui

legibus quidem non propter metũ paret, sed eas sequitur, atque colit, quia id salutare maxime esse iudicat; qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat deniq; , nisi libenter, ac libere; cuius omnia consilia, resq; omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodemq; referuntur; nec est ulla res, quæ plus apud eũ polleat, quàm ipsius uoluntas, atq; iudiciũ? cui quidem etiã, quæ uim habere maximam dicitur, fortuna ipsa cedit: quæ, sicut sapiens poeta dixit, suis cuiq; fingitur moribus. soli igitur hoc cõtingit sapienti, ut nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. quod etsi ita esse, pluribus uerbis disserendum est: illud tamen breui conficiendũ est, nisi qui ita sit affectus, esse liberũ neminem. igitur omnes improbi serui: nec hoc tam re est, quàm dicto, inopinatum, atq; mirabile: non enim ita dicunt eos esse seruos, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: sed, si seruitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carẽtis suo, quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos esse seruos? an ille mihi liber uideatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, iubet, uetat, q uidetur? qui nihil imperanti negare potest, nihil audet? poscit, dandũ est: uocat, ueniendum: eijcit, abeundum: minatur, extimescendum. ego uero istum non modo seruũ, sed nequissimum seruum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum puto. atq;, ut in magna familia stultorum, sunt alij lautiores, ut sibi uidentur, serui, sed tamen serui, atrienses, ac tu pari stultitia; quos signa. quos tabulæ, quos cælatũ argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere dele-

ctant. ex summis, inquiunt, ciuitatis principes sumus. uos uero ne conseruorum quidem uestrorum principes estis: sed, ut in familia, qui tractãt ista, qui tergũt, qui ungunt, qui uerrunt, qui spargunt, non honestissimũ locum seruitutis tenent; sic in ciuitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius ciuitatis locum penè infimũ tenent. magna, inquis, bella gessi: magnis imperijs, & prouincijs præfui. gere igitur animum laude dignũ. Actæonis tabula te stupidũ detinet, aut signum aliquod Polycleti. omitto, unde sustuleris, & quo modo habeas: intuentem te, admirãtem, clamores tollentem cum uideo, seruum te esse ineptiarũ omnium iudico. non ne igitur sunt illa festiua? sunt: nam nos quoq; oculos eruditos habemus: sed, obsecro te, ita uenusta habeãtur ista, nõ ut uincula uirorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum uideret matellionẽ Corinthium cupidissime tractantem, cum ipse totam Corinthũ cõtempsisset; utrum illum ciuem excellentem, an atriensem seruum diligentẽ putaret; reuiuiscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorũ in uilla, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & uideat alì quẽ summis populi beneficijs usum, barbatulos mululos exceptãtem de piscina, & pertrectãtem, & muræ narum copia gloriantem: non ne hunc hominem ita seruum iudicet, ut ne in familia quidẽ dignum maiore aliquo negotio putet? an eorum seruitus dubia est, qui cupiditate peculij nullam conditionẽ recusant durissimæ seruitutis? hærediditatis spes quid iniquitatis in seruiendo non suscipit? quem nutum locupletis orbi se-

nis non obseruat? loquitur ad uoluntatem: quidquid nuntiatum sit, facit, assentatur, assidet, miratur: quid horum est liberi? quid denique non serui inertis? quid iam illa cupiditas, quæ uidetur esse liberior, honoris, imperij, prouinciarum, quã dura est domina, quã imperiosa, quàm uehemens? Cethego homini nõ probatissimo seruire coegit eos, qui esse ampliſsimi uidebãtur, mittere munera, noctu uenire domũ ad eum, precari, denique supplicare, quæ seruitus est. si hæc libertas existimari potest? quid? cum cupiditatum dominatus exesſit, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorũ, timor; quàm est illa misera, quàm dura seruitus? adolescentibus paulo loquacioribus est seruiendũ; omnes, qui aliquid scire uidentur, tanquã domini timentur: iudex uero quantum habet dominatũ? quo timore nocentes afficit? an non est omnis metus seruitus? quid ualet igitur illa eloquentiſsimi uiri L. Craſsi *copiosa magis, quã sapiẽs oratio?* ERIPI TE NOS EX SERVITVTE. *quæ est ista seruitus tam claro homini tamq; nobili? omnis enim animi debilitati, et humilis, & fracti timiditas, seruitus est.* NOLITE SINERE NOS CVIQVAM SERVIRE. *in libertatem uindicari uult? minime: quid enim adiũgit?* NISI VOBIS VNIVERSIS. *dominum mutare, non liber esse uult.* QVIBVS ET POSSVMVS, ET DEBEMVS. *nos uero, si quidem animo excelso, et alto, et uirtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. tu posse te dicito, quandoquidem potes; debere ne dixeris: quoniã nihil quisquã debet, niſsi quod est turpe non reddere,* Sed hæc hactenus.

nus. ille uideat, quo modo imperator esse possit, cũ, eũ ne libertum quidẽ esse, ratio, & ueritas ipsa cõuincat.

ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος: quòd solus sapiens diues.

QVæ est ista in commemorãda pecunia tua tam insolens ostentatio? solus ne tu diues? prò dij immortales, ego ne me audisse aliquid, & didicisse non gaudeam? solus ne tu diues? quid, si ne diues quidem? quid, si pauper etiam? quem enim intelligimus diuitem? aut hoc uerbum in quo homine ponimus? opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter uiuendum facile cõtentus sit; qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius: animus enim tuus oportet se iudicet diuitẽ, non hominũ sermo, neq; possessiones tuæ. qui si tibi nihil deesse putas, nihil curas amplius, satiatus es, aut contẽtus etiam pecunia: concedo, diues es. sin autem propter auiditatem pecuniæ nullum quæstũ turpem putas, cum isti ordini ne honestus quidem esse possit ullus; si quotidie fraudas, decipis, poscis, paciscaris, aufers, eripis, si socios spolias, ærariũ expilas, si testamẽta amicorum expectas, aut ne expectas quidem, atq; ipse supponis: hæc utrum abundãtis, an egẽtis signa sunt? animus hominis diues, nõ arca appellari solet. quãuis illa sit plena, dum te inanem uidebo, diuitem non putabo: etenim ex eo, quantum cuiq; sat est, metiãtur homines diuitiarum modum. filiam quis habet, pecunia est opus; duas, maiore; plures, maiore; & si (ut aiunt) Danai quinquaginta sint filiæ, tot doees magnã quærunt pecuniã: quantum enim cuiq; sa-

tis est, ad id accõmodatur (ut ante dixi) diuitiarum medus. qui igitur nõ filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tẽpore maximas copias exhaurire possint; hũc quo modo ego appellabo diuitem, cum ipse egere se sentiat? multi ex te audierunt, cum diceres, neminem esse diuitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus, quod populus R. ex tãtis uectigalibus iampridem uix potest. ergo hoc proposito nunquã eris diues ante, quã tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, et magna equitum, ac peditũ auxilia possis. iam fateris igitur nõ esse te diuitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas: itaq; istã paupertatem, uel potius egestatẽ, ac mendicitatem tuam nunquam obscure tulisti. nam, ut ijs, qui honeste rem quærunt mercaturis faciẽdis, operis dãdis, publicis sumẽdis, intelligimus opus esse quæsito: sic, qui uidet domi tuæ pariter accusatorum, atq; iudicum consociatos greges, qui nocẽtes, & pecuniosos reos eodem te auctore corruptelam iudicij molientes, qui tuas mercedum pactiones in patrocinijs, interciſas pecuniarũ in coitionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad fœnerãdas, diripiendasq; prouincias, qui expulsiones uicinorum, qui latrocinia in agris, qui cũ seruis, cũ libertis, cum clientibus societates, qui possessiones uacuas, qui proscriptiones, locupletum, qui cædes municipiorum, qui illã Syllani temporis messem recordetur, qui testamẽta subiecta, qui sublatos tot homines, qui denique omnia uænalia, delectũ, decretum; alienam, suam sententiam; forum, domum; uocem, silentium; quis hunc non putet confiteri; sibi quæsito opus

esse; cui autem quæsito opus sit, quis unquam hũc uere dixerit diuitem? est enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atq; abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nunquam omnino es futurus dives. meam autem quoniam pecuniam contemnis, & recte; est enim ad uulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meã modica: de me silebo: de te loquar. si censenda nobis, atq; æstimanda res sit, utrum tandem pluris æstimabimus pecuniã Pyrrhi, quã Fabritio dabat, an continẽtiam Fabritij, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurũ Samnitum, an responsum M. Curij? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui eius hæreditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? hæc profecto, quæ sunt summarum uirtutum, pluris æstimãda sunt, quã illa, quæ sunt pecuniæ. quis igitur (si quidẽ, ut quisq; quod plurimi sit, possideat, ita ditissimus habẽdus sit) dubitet, quin in uirtute diuitiæ positæ sint, quoniam nulla possessio, nulla uis auri, & argenti pluris, quã uirtus æstimanda est? O dij immortales, non intelligunt homines, quã magnum uectigal sit parsimonia: uenio enim ad sumptuosos, relinquo istũ quæstuosum. capit ille ex suis prædijs sexcenta sestertia: ego centena ex meis. illi aurata tecta in uillis, & sola marmorea facieti, & signa, tabulas, supellectilẽ, & uestem infinite concupiscenti, non modo ad sumptũ ille fructus est, sed etiam ad fœnus, exiguus. ex meo tenui uectigali detractis sumptibus cupiditatis aliquid etiã redundabit. uter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui eget, an quid abundat? cuius possessio quo est maior, eo

plus requirit ad se tuēdam; an quæ suis se uiribus sustinet? sed quid ego de me loquor, qui morum, ac temporum uitio aliquantum etiam ipse fortasse in huius seculi errore uersor? M. Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios, & Luscinios loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, & fundū in Labicano. nos igitur ditiores, quid plura habemus? utinam quidem essemus.: sed nō æstimatione census, uerū uictu, atq; cultu terminatur pecuniæ modus. non esse cupidum, pecunia est: non esse emacem, uectigal est: contentum uero suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæq; diuitiæ. etenim, si isti callidi rerum æstimatores prata, & areas quasdam magni æstimāt, q ei generi possessionum minime quasi noceri potest: quanti est æstimanda uirtus, quæ nec eripi, nec surripi potest unquā, neq; naufragio, neque incēdio amittitur, nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? qua qui præditi sunt, soli sunt diuites: soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas; soliq;, quod est proprium diuitiarum, contenti sunt suis. satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nil requirunt: improbi autem, & auari, quoniam incertas, atq; in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui, quod haberet, esset satis; non modo non copiosi, ac diuites, sed etiam inopes, ac pauperes existimandi sunt.

M. TVLLII CICERONIS, SCIPIONIS SOMNIVM EX LIBRO SEXTO DE REPVBLICA.

PERSONA, SCIPIO.

CVm in Africam uenissem à Manlio Consule ductus, ad quartam legionẽ (ut scitis) Tribunus militũ; nihil mihi potius fuit, quàm ut Masinissã cõuenirem, regem familiæ nostræ iustis de causis amicissimum. ad quem ut ueni, complexus me senex collacrymauit; aliquãtóq; post suspexit in cœlũ, & grates, inquit, tibi ago summe Sol, uobisq; reliqui cœlites, q, antequã ex hac uita migro, conspicio in meo regno, & his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipso recreor: nunquam ex animo meo discedit illius optimi, atque inuictissimi uiri memoria. deinde ego illũ de suo regno, ille me de nostra Rep. percũctatus est: multisq; uerbis ultro citróq; habitis, ille nobis cõsumptus est dies. post autem regio apparatu accepti, sermonẽ in multã noctẽ produximus, cũ senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniáq; eius non solum facta, sed etiã dicta meminisset. deinde, ut cubitũ discessimus, me & fessum de uia, & qui ad multã noctem uigilassem, arctior, quàm solebat, somnus complexus est. hic mihi (credo equidẽ ex hoc, quod eramus locuti: fit enim ferè ut cogitationes, sermonesq; nostri pariãt aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo uidelicet sæpissime uigilãs solebat cogitare, et loqui) Africanus se ostendit illa forma, qua mihi ex imagi-

ne eius, quàm ex ipso erat notior. quẽ ut agnoui, equidem cohorrui: sed ille, ades, inquit, animo, & omitte timorem Scipio, et, quæ dicam, trade memoriæ. Videsne illam urbem, quæ parere populo R. coacta per me, renouat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthaginem de excelso, & pleno stellarũ, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandã nũc uenis penè miles? hanc hoc biẽnio Consul euertes: eritq; cognomen id tibi per te partũ, quod habes ex nobis adhuc hereditarium. cum autem Carthaginem deleueris: triumphũ egeris, Censorq; fueris, & obieris Legatus Aegyptum, Syriam, Asiã, Græciam, delegere iterũ absens Cõsul, bellumq; maximum conficies, Numantiã excindens. sed cum eris curru Capitolium inuectus, offendes Remp. perturbatam consiliis nepotis mei. hic tu Africane, ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenij, cõsilijq; tui. sed eius temporis ancipitem uideo quasi fatorum uiam: nam, cum ætas tua septenos octies solis anfractus, reditusq; conuerterit, duoq; ij numeri, quorũ uterq; plenus, alter altera de causa habetur, circuitu naturali summam fidẽ tibi fatalẽ confecerint; in te unũ, atq; tuum nomen se tota conuertet ciuitas; te senatus, te omnes boni, te socij, te Latini intuebuntur; tu eris unus, in quo nitatur ciuitatis salus. ac, ne multa, Dictator Rẽp. constituas oportet, si impias propinquorũ manus effugeris. Hic cum exclamasset Lælius, ingemuissentq; cæteri uehemẽtius, leniter arridens Scipio, quæso, inquit, ne me e somno excitetis, & pax sit rebus audite cætera. Sed quo sis Africane, alacrior ad tutandã Rẽp. sic habeto: omnib. q patriã eõseruauerint, adiuue-

rint, auxerint, certũ esse in cælo, ac definitũ locũ, ubi beati æuo sempiterno fruantur: nihil est enim illi principi deo, qui omnem hunc mundũ regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quàm concilia, cœtus q; hominũ iure sociati, quæ ciuitates appellãtur. harum rectores, & conseruatores hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego, etsi erã perterritus non tã metu mortis, quàm insidiarum à meis, quæsiui tamẽ uiueret ne ipse pater Paulus, & alij, quos nos extinctos arbitramur. immo uero, inquit, hi uiuunt, qui ex corporum uinculis, tãquã è carcere, euolauerũt: uestra uero quæ dicitur uita, mors est. quin tu aspicias ad te uenientem Paulum patrem: quem ut uidi, equidẽ uim lacrhymarum profudi: ille autem me amplexus, atq; osculãs flere prohibebat. atque ego, ut primũ fletu represso loqui posse cœpi, quæso, inquam, pater sanctissime, atq; optime, quando hæc est uita (ut Africanũ audio dicere) quid moror in terris, quin huc ad uos uenire propero? non est ita, inquit ille: nisi enim deus, is, cuius hoc tẽplum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodijs liberauerit, huc tibi aditus patere non potest: homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quẽ in hoc templo medium uides, quæ dicitur terra: his q; animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera, & stellas uocatis; quæ globosæ, & rotundæ diuinis animatæ mẽtibus circulos suos, orbes q; cõficiũt celeritate mirabili. quare & tibi Publi, & pijs omnibus retinẽdus est animus in custodia corporis: nec iniussu eius, à quo ille est nobis datus, ex hominum uita migrandum est: ne munus humanũ assignatum à deo defugisse uideamini.

sed sit Scipio, ut auus hic tuus, ut ego, qui te genui, iustitiã cole, & pietatẽ: quæ cum sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima est: quia ea uita uia est in cælũ, & in hunc cœtum eorum, qui iã uixerunt, & corpore laxati illum incolunt locũ, quẽ uides, (erat autem is splendidissimo candore inter flãmas circulus elucens) quẽ uos, ut à Graijs accepistis, orbẽ lacteum nuncupatis. ex quo omnia mihi contemplanti, præclara cætera, & mirabilia uidebantur. erãt autem eæ stellæ, quas nũquam ex hoc loco uidimus; & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquã suspicati sumus. ex quibus erat illa minima, quæ ultima cælo, citima terris luce lucebat aliena. stellarum autem globi terrarum magnitudinem facile uincebãt. iam uero ipsa terra ita mihi parua uisa est, ut me imperij nostri, quo quasi eius punctum attingimus, pœniteret. quam cũ magis intuerer, quæso, inquit Africanus, quousq; humi defixa tua mens erit? non ne aspicis, quæ in templa ueneris? nouem tibi orbibus, uel potius globis connexa sunt omnia; quorum unus est cælestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse deus, arcens, & continens cæteros, in quo infixi sunt illi, qui uoluũtur, stellarũ cursus sempiterni, cui subiecti sunt septẽ, qui uersantur retro, contrario motu, atque cælum. ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant. deinde est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor. qui dicitur Iouis. tum rutilus, horribilisq; terris, quem Martem dicitis. deinde subter mediam fere regionem Sol obtinet dux, et princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio

peratio, tãta magnitudine, ut cuncta sua luce lustret, & compleat. hunc, ut comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurij cursus. in infimoq; orbe Luna radijs solis accensa conuertitur. infra autẽ iam nihil est, nisi mortale, & caducum, præter animos generi hominũ munere deorum datos. supra Lunam sunt omnia æterna: nam ea, quæ est media, & nona, tellus neque mouetur, & infima est, & in eã feruntur omnia suo motu pondera. Quæ cũ intuerer stupens, ut me recepi, quis hic, inquam, quis est, qui cõplet aures meas tãtus, & tam dulcis sonus? hic est, inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, sed tamẽ pro rata portione distinctis, impulsu, et motu ipsorũ orbium efficitur: qui acuta cum grauibus temperans, uarios æquabiliter cõcentus efficit: nec enim silentio tãti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte graui ter, ex altera autem acute sonent. quam ob causam summus ille cæli stelliferi cursus, cuius conuersio est cõcitatior, acuto, & excitato mouetur sono, grauissimo autem hic lunaris, atq; infimus. nã terra nona immobilis manens, ima sede semper hæret, complexa mediũ mundi locum. illi autem octo cursus, in quibus eadem uis est duorũ, Mercurij, & Veneris, septẽ efficiunt distinctos interuallis sonos: qui numerus rerum omniũ ferè nodus est. quod docti homines neruis imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditũ ad hunc locũ; sicut alij, qui præstantibus ingenijs in uita humana diuina studia coluerũt. hoc sonitu cõpletæ aures obsurduerũt: nec est ullus hebetior sensus in uobis, sicut in illis, ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominãtur, præcipitat ex

altissimis mõtibus; ea gẽs, quæ illũ locũ accolit, propter magnitudinem sonitus sensu audiendi caret. hic uero tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint; sicut intueri solẽ nequitis aduersũ, eiusq; radijs acies uestra, sensusq; uincitur. Hæc ego admirans, referebam tamẽ oculos ad terram identidem. tum Africanus, sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum contẽplari, ac domum. quæ si tibi parua, ut est, ita uidetur, hæc cælestia semper spectato, illa humana contemnito: tu enim quã celebritatem sermonis hominum, aut quã expetendam gloriam consequi potes? uides habitari in terra raros, et angustis in locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, uastas solitudines interiectas, hosq;, qui incolũt terram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim auersos, partim etiam aduersos stare uobis; à quibus spectare gloriam certe nullam potestis. cernis autem terram eandem quasi quibusdam redimitam, & circundatam cingulis: è quibus duos maxime inter se diuersos, & cæli uerticibus ipsis ex utraque parte subnixos, obriguisse pruina uides: medium autem illum, & maximum solis ardore torreri. duo sunt habitabiles: quorum australis ille, in quo qui insistunt, aduersa uobis urgent uestigia, nihil ad uestrum genus. hic autem alter subiectus aquiloni, quẽ incolitis, cerne, quàm uos tenui parte contingat: omnis enim terra, quæ colitur uobis, angusta uerticibus, lateribus latior, parua quædã insula est, circunfusa illo mari, quod Atlãticũ, quod Magnum, quod Oceanũ appellatis in terris: qui

tamen tãto nomine quàm sit paruus, uides. ex his ipsis cultis, notisq; terris num aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomen uel Caucasum hunc, quẽ cernis, transcendere potuit, uel illum Gangem transnare? quis in reliquis orientis, aut obeuntis solis ultimis, aut aquilonit, austriue partibus tuum nomẽ audiet? quibus amputatis, cernis profecto, quantis in angustijs uestra gloria se dilatari uelit. ipsi autem, qui de nobis loquentur, quàm diu loquentur? quin etiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscuiusq; nostrũ à patribus acceptas posteris prodere, tamẽ propter eluuiones, exustionesq; terrarum, quas accidere tẽpore certo necesse est, non modo non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. quid autẽ interest, ab ijs, qui postea nascentur, sermonẽ fore de te, cum ab ijs nullus fuerit, qui ante nati sint? qui nec pauciores, et certe meliores fuerunt uiri: cum præsertim apud eos ipsos, à quibus nomẽ nostrũ potest audiri, nemo unius anni memoriam consequi possit: homines enim populariter annum tantũ modo solis, idest unius astri, reditu metiuntur. cum autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandẽq; totius cœli descriptionem longis interuallis retulerint; tum ille uere uertens annus appellari potest. in quo, uix dicere audeo, quàm multa secula hominum teneantur. nanque, ut olim deficere sol hominibus, extinguiq; uisus est, cũ Romuli animus hæc ipsa in templa penetrauit; quandocunque eadem parte sol, eodemq; tẽpore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium, stellisq; reuocatis, expletum annum habeto. huius quidem anni nondum uigesimam partem scito esse conuersam, quo

circa, si reditum in hunc locũ desperaueris, in quo omnia sunt magnis, & præstantibus uiris: quanti tandẽ est ista hominũ gloria, quæ pertinere uix ad unius anni partem exiguam potest? igitur alte spectare si uoles, atque ad hanc sedem, & æternam domũ contueri; neque sermonibus uulgi dederis te, nec in præmijs humanis spem posueris rerũ tuarũ; suis te illecebris oportet ipsa uirtus trahat ad uerum decus. quid de te alij loquantur, ipsi uideant. sed loquentur tamen. sermo autem omnis ille & angustijs cingitur ijs regionum, quas uides; nec unquam de ullo perennis fuit; & obruitur hominum interitu; & obliuione posteritatis extinguitur. Quæ cũ dixisset, ego uero, inquàm, ò Africane, si quidẽ benemeritis de patria quasi limes ad cœli aditum patet, quanquàm à pueritia uestigijs ingressus & patris, & tuis, decori uestro non defui, nunc tamen tanto præmio proposito enitar multo uigilantius. & ille, tu uero enitere; & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc: nec enim is es, quem forma ista declarat; sed mens cuiusque is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. deũ te igitur scito esse; si quidem deus est, qui uiget, qui sentit, qui meminit, qui præuidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundũ princeps ille deus: & ut ipsum mundũ ex quadam parte mortalem ipse deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet: nam quod semper mouetur, æternum est: quod autẽ motũ affert alicui, quod ipsum agitatur aliunde, quando finẽ habet motus, uiuendi finem habeat necesse est: solum igitur, quod sese mouet, quia nunquam deseritur à se, nunquam ne moueri quidem

desinit. quin etiam cæteris, quæ mouẽtur, hic fons, hoc principium est mouendi. principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re fieri potest: nec enim esset hoc principium, quod gigneretur aliunde. quod si nunquã oritur, nec occidit quidem unquam: nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit; siquidem necesse est à principio omnia oriri: ita fit, ut motus principiũ ex eo sit, quod ipsum à se mouetur: id autem nec nasci potest, nec mori; uel cõcidat omne cælum, omniúq; natura consistat, necesse est, nec uim ullã nanciscatur, qua, primo impulsu moueatur. cũ pateat igitur æternum id esse, quòd à se ipso moueatur: quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimatũ est enim omne, quod impulsu agitatur externo: quòd autem anima est, id motu cietur interiore: nam hæc est natura propria animæ, atq; uis. quæ si est una ex omnibus, quæ sese moueat; neque nata est certe, & æterna est. hãc tu exerce in optimis rebus. sunt aũt optimæ curæ, de salute patriæ: quibus agitatus, et exercitatus animus, uelociter in hanc sedẽ, & domum suã peruolabit: idq; ocyus faciet, si iam tum, cũ erit inclusus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans, quammaxime se à corpore abstrahet: nã eorũ animi, qui se corporis uoluptatibus dediderũt, earumq; se quasi ministros probauerũt, impulsuq; libidinum uoluptatibus obedientiũ, deorũ, & hominũ iura uiolauerunt, corporibus elapsi circũ terram ipsam uolutãtur, nec in hũc locũ nisi multis exagitati seculis reuertũtur. Ille discessit: ego somno statim solutus sum.

ANNOTATIONES DIONYSII LAMBINI IN PRIMVM LIBRVM DE OFFICIIS.

PRopterea quòd libri de officijs, & Cato maior, & Lælius, & Paradoxa à Carolo Langio multis locis sunt emendata ex auctoritate libror. manuscriptorum diligenter cum uulgatis comparatorum, nos eius emendationes, nisi quæ nobis non probabuntur, sequemur. neque uerò temere, uel sequemur, uel fugiemus, sed & antiqua scriptura librorum Memmianorum, & aliorum, quibus usi sumus, considerata, & iudicio doctorum requisito, quid sequi, quid improbare debeamus, statuemus.

P.3.l.18. quoniam utrique, Socratici & Platonici esse uol.] sic habent libri manuscripti nostri: neque aliter edidit Langius: sed propterea quòd hunc locum uulgò non intelligi, atque idcirco deprauari uideo: libet mihi eum paucis explicare. sic igitur eum ex plano, sed tamen nostra legens, &c. nostra, nempe Academica. Cicero enim erat Academicus. neque est quòd quisquam mihi dicat, eum hic secutum esse Panætium Stoicum. nam hoc est esse Academicum, nunc hoc, nunc illud tueri, & quod in quæque re ac disciplina insit probabile, id defendere. Iam hæc quæ deinceps sequuntur, non multum à Peripateticis differentia illuc pertinent. multis locis ostendit Cicero Aca-

demicos eosdem ferè fuisse, atque Peripateticos. utrique uolumus esse Socratici, & Platonici, &c. *utrique, id est nos Academici, & uos Peripatetici. (Crat tippus enim erat Peripateticus) uolumus esse Socratici & Platonici, id est, Socratis, & Platonis decreta tueri uolumus: Philosophiam moralem Platonicam à Socrate acceptam sequimur.*

P. 3: l. 3. *qui se iam illis ferè æquar.*] *cum in tribus libris manuscriptis partim ita scriptum reperissem*, qui se iam illis ferè æquarunt: *partim sic*, qui iam illis ferè æquarunt se, *& aliquanto post post tempore accessisset codex à Cuiacio nostro item manuscrip. mihi ad hoc negotium conficiendum commodato missus, in unoq; duntaxat abesse prouocabulum, se, animaduertissem, non putaui mihi à uulgata lectione discedendum: quin mihi hoc loco, risum mouit quorundam semidoctorum arrogantissimum supercilium, qui ubi mihi aliquid in quouis codice manuscr. repererunt à uulgata lectione discrepans, etiam absurdissimum, statim damnata lectione recepta, affirmant, atque adeò adiurant deos omneis ita, ut in illo nescio quo codice scriptum est, esse legendum. quod fieri non debet. tractandi enim sunt libri ueteres cum iudicio. Atque ut non temere uulgata & recepta lectio damnanda est, etiam si nonnulli codices ueteres ab ea dissentiant: ita non est mordicus retinenda, neque pertinaciter defendenda, etiam si eam libri ueteres adiuuent, cum ratio & ueritas reclamant. Omnino si quid sit mutandum, malim legi* qui iam illos ferè æquarunt. *sic enim Cæsar loquitur, lib.* 5. longarum nauium cursum adæqua-

adæquarunt. *& ipse Cicero in* Timæo. ut deorum uitam possint adæquare.

P. *eadem ut idem in uir. gen. laboraret*] *malim legi* elaboraret, *quamuis reclament codices.*

P. 4. l. 23. *si rerum aliquem dilectũ reliquissent.*] *toties diximus* dilectum *dixisse ueteres pro eo, quem uulgus delectum dicit, & ita scriptum esse in libris manuscrip. ut uerear ne lectorem obtundam* ταυτολογῶν. *sed tamen etiam hoc loco testatum uolui ita habere eos libros ueteres, quibus usi sumus.*

P. 5. l. 26. *earumq; prægressus*] *sic scriptum reperi in antiquo codice. quo modo item* Adr. Turnebus *se in alio scriptum uidisse mihi asseuerauit, ut de scripturæ ueritate non sit dubitandum, cum præsertim nomen* antecessiones, *quod sequitur, probet ita legendum esse.*

P. 5: l. 3. *ut hominum cœtus & celebrari inter se*] *libri aliquot ueteres sine uerbo* celebrari *sic habent* cœtus, *& esse, &* à se, &c. *nonnulli* cœtus & celebrationes à se obiti, &c. *ad bene beateq; uiuendum*] *codices manuscr. habent*, ad beate uiuendum, *tantum.*

P. 6: l. 30. *potest nos in studijs cognitionis.*] *sic legendum est uel libris omnibus reclamantibus: non ut uulgo,* cogitationis. *nam primum absurdum est ita dicere,* agitationem mentis nos continere in studiis agitationis, *seu* cognitionis. *Deinde cum cogitatio uersetur uel in consilijs capiendis de rebus ad bene beateq; uiuendum pertinentibus, uel in studijs cognitionis: studia cogitationis à studijs cognitionis*

differant neceſſe eſt. ſic enim & ſtatim loquitur, aut in ſtudiis ſcientiæ, cognitioneſque.

P.7.l.9. *& huic coniuncta beneficentia*] *cum & Langius teſtetur ſuos codices habere* beneficientia, *& noſtri itidem habeant, non putaui mihi crimẽ temeritatis eſſe pertimeſcendum, ſi tot librorum conſenſum ſecutus eſſem.*

l.16. aut bello, ut qui victoria potiti ſunt] *ſic unus habet ex noſtris codicibus, & recte. nam in alijs libris uoces peruerſo ordine poſitæ ſunt.*

l.21. eo ſi quis ſibi plus appetet] *ſecutus ſum libros uulgatos. nam etiã noſtri ſic habent, ut ij, quibus eſt uſus Langius,* ex quo ſi quis ſibi appetet, &c.

l.30. mutuatione officiorum] *ſic habent pleriq; libri ueteres: nonnulli tamen* mutatione, *ut uulgati.*

P.8.l.26. Itaque *uidendum eſt ne non ſatis ſit*] *ſic omnes quidem libri habent: ſed ego ijs reclamantibus legendum puto* uerendum eſt.

P.8:*l.1. nam alterum iuſtitiæ genus, &c.*] Hic *locus, qui in libris uulgatis fœdum in modum corruptus eſt, ope librorum ueterum præclare emendatus eſt.* Eſt *autem eius ſententia hæc. nam philoſophi alterum quidem iuſtitiæ genus aſſequuntur, necui noceãt in inferenda alteri iniuria: ideſt, eo quòd nemini iniuriam inferant, iuſti ſunt: ſed in alterum iniuſtitiæ genus incidunt, quòd diſcendi ſtudio impediti, non tuentur eos, quos debent tueri.* Langius *negationem addidit, quam in noſtris exemplaribus non reperimus. Omnino nulla negatio adſcribi debet: & ita, uti ego explicaui, locus eſt intelligẽdus, quãuis aliter Langius.*

l.29. *non reddere depositum furioso, &c.*] *sic habent aliquot ex nostris codicibus. non displiceret autem, quod* Langio *uidetur, addi* ensem, *ut sit,* depositum ensem furioso. *nisi suspecta mihi esset uox* furioso: *qua deleta sic puto potius legendum,* non reddere depositum, nec prom. facere, &c.

P.9.l.29. *cum hoste inducia pactæ*] *uetus codex unus habet. inducia factæ.*

P.9.l.28. *sed credo aliquid secutos, opportunitatem loci max.*] Langius *positum putat* aliquid, *Græcorum more,* τι, *id est,* κατάτι. *quod mihi non uidetur. itaque disiunctionis notam ascribo post secutos: ut sit hæc sententia: puto eos non crudelitate impulsos Corinthum euertisse, sed aliquam rationem secutos, maxime loci opportunitatem, &c.*

P.10.l.6. *qui ferret arma contra*] *sic* Langius: *sed legendum puto,* contra rempub. *idq; ex antiquæ scripturæ uestigijs.*

l.23. *quidue ferat fors*] *sic habent libri manuscripti, atque ita sine dubio legendum, non ut in uulg. ferat fors. quod non est ab alijs emendatum.* Dono ducite.] *Passeratius distinguendum censet, post* Dono, *ut sit uerbum, dono, as. cui assentior.*

P.11.l.3. *id autem tantum abest ab officio*] *libri ueteres habent,* tantum abest officio: *quod probo. talia sunt illa* adigere arbitrum, *apud eundem:* propugnat nugis, *apud Horatium, & hæc animum aduertere, pro ad hæc, apud Lucretiũ, lib.* 1.

l.28. *in quibus, præclare agitur, si insunt simulacra, &c.*] *sic habent nostris codices ueteres, & recte.*

ſententia autem eſt hæc. in quibus ſi inſunt ſimulacra uirtutis, præclare agitur.

P.12.l.18. *an imitari agros fertileis, &c.*] *ſic legendum, & ita habent omnes libri ueteres, an autem hoc loco interrogãdo affirmat, id eſt, reſponſionem aientem poſtulat.*

P.12:l.11. *ſed quæ naturæ principia ſint, &c.*] *Nõnulli ex noſtris libris ueter. habent,* ſed quæ naturà &c. *quo modo & Langius edidit: itemq; edi iuſſerã. paullo ante ubi operarum culpa excuſum eſt,* ita eum, &c. *legendum,* ita in eum, &c. *& ſupra non longe,* coniunctioque, *ubi operæ excuderunt,* coniunctioquè.

P.13:l.4. *quæ propagatio & ſuboles*] *ſic habent libri noſtri ueteres.* ſuboles, *inquam, & ita legendum & ſcribendum eſſe admonuimus in commentarijs Horatianis. id quod Pythagoras ultimum in amicitia putauit*] *ſic hunc locum legit Nonius. nam libri ueteres cum uulgatis congruunt. qui habent,* uult in amici ut unus, &c.

P.14.l.23. *exercitatioq; capienda*] *docti quidem legi uolunt,* exercitatioque adhibenda. *& addendo, ducendoq;*] *ſic omnes quidem habent libri ueteres: ſed malim legi,* ſubducendoque.

P.14:l.11. *Illaq; uirgo uiri.*] *legendum, ut habent libri ueteres* Illa uirago: *& ita excudi iuſſeram, ſi mihi ab operarijs iſtis obtemperatum eſſet. Leuctris: hinc noſter Cocles: hinc Decij.*] *Sic reſtitui, atque omnino ſic legendum. Nam* Stratocles, *quod eſt in uulg. non reperitur in libris manuſcriptis, ſed pro eo*

Stercocles: *& deinceps* hinc Decii, &c. *ita ut facile appareat hoc* Stertocles *esse peccatum librarij, qui cum scribere deberet,* noster Cocles, *scripserit* Stercocles, *omissa prima syllaba* no.

P. 15. l. 6. *eosdemq; bonos & simplices*] *legendum, ut habent libri manuscripti,* eosdem bon. & simplic.

P. 15: l. 28. *& hæc uitanda sunt*] *Etiam libri nostri habent* uidenda sunt: *quod notauit* Langius.

P. 17. l. 23. *at ille uere à se dixerit adiutum*] *partim sic habent nostri codices,* at ille uere à se dixerit adiutum Themistoclem: *partim sic,* at ille uere se adiuuisse Themistoclem: *partim sic,* at ille uere ab se adiutum Themistoclem: *quo modo edidit* Langius, *& recte. Mendose autem hic operarij isti fecerunt* dixit *pro* dixerit: *quod tamen si deleatur, neque quicquam de sententia decedat, & multum uenustatis.*

P. 17: l. 12. *Concedat laurea linguæ.*] *sic est scriptum in codicibus antiquis: accedat. & ita admonuimus esse legendum, in oratione in* Pisonem: *mirorq; non esse à* Langio *notatum. Superiore uersu quidam libri habent* opimum, *ubi ceteri* optimum.

Pag. 18. l. 9. *quam decertandi*] *nos uocem* fortitudo *post uerbum* decertandi *sustulimus, quamuis eam repererimus in aliquot libris antiquis. nam perspicue apparet, ab aliquo, qui putaret quippiam deesse, esse adiectam, quod &* Langio *uidetur. sed præsenti animo uti, & consilio*] *quidam legi uoluim,* præsenti animo niti. *nos in libris antiquis reperimus* uti.

P.19.*l.*16. *non ad eorum, quibus commissa est*] *libri ueteres fere omnes habent*, quibus commissi.

P.20.*l.*24. *nec adulari nos sinamus*] uel adulari *patiendi hic significasionem habet, uel legendum*, adulari nobis sinamus. *mendose porro operæ hic fecerunt* non *pro* nos.

P.21:*l.*21. *Adhibenda est igitur quædam reuerentia & optimi cuiusque, &c.*] *duas uoces, à* uorsus homines, *ut superuacaneas, & à semidocto aliquo in contextu illatas, deleui. ordo enim est hic, reuerentia optimi cuiusque uiri & reliquorum est adhibenda.*

*l.*23. *Est autem quod differat in hominum ratione hab.*] *sic restitui ex auctoritatibus codicum antiquorum: atque ita sine dubio legendum.* Videtur autem *idem fere ualere hoc*: in hominum ratione habenda, *atque illud*, adhibenda hominum reuerentia: *nisi quod* habere hominum rationem, *latius patet, quàm* adhibere reuerentiam.

P.22.*l.*9. *duplex est enim animorum uis atque naturæ*] *uidetur legendum*, atque natura.

P.22:*l.*7. *& quietibus ceteris*] *Langius delet uocem* quietibus, *quia in optime codice non compareat. nos in aliquot nostris reperimus, idcirco retinuimus: neque tamen Langij factum damnamus.*

*l.*23. *ut ne nimis ludum profundamus*[*secutus essem lectionem uulgatam, quæ in plerisque libris antiquis reperitur: nisi plane mendosa esset, quemadmodum & Langio uidetur, qui legendum putat*, ne nimis profundamur, *deleta uoce.* omnia. *Cum igitur*

hic locus ſine dubio mihi uideretur mendoſus, Ciceronemq; *hoc ſentire arbitrarer, ioco & ludo eſſe moderato utendum: non dubitaui, quin ita locutus ſit, ut ne nimus iocum ſeu ludum profundamus: eſt enim genus loquendi & elegans, & Ciceroni uſitatum. iuſſeram tamen edi*, ut ne nimis ioca profundamus, *ſi mihi operæ obtemperare uoluiſſent: quòd hæc lectio propius accedat ad ſcripturam antiquam*, omnia profundamus. *facilior enim fuit prolapſio à uoce* ioca *ad uocem* omnia, *præſertim ſi ita ſcripta eſſet*, omnia. *Quidam lectionem uulgatã tuentur, paullũ tamen immutantes*, & ex nimis, mimis *facientes: quod fateor in uno antiquo codice reperiri: eamq; ſic explicant*: ne omnia noſtra largiamur mimis, *riſum ſcilicet nobis turpi imitatione mouentibus. conſideret & iudicet lector eruditus.*

l.28. *reliquiſq; beſtijs antecellat.*] *noſtri libri habent partim*, reliquiſque belluis antecellat, *partim* antecedat. *& paullo ante libri ueteres ordine uerborum inuerſo*: homine dignus: alter ne libero quidem: *ubi uulgati*: libero dignus, alter, ne homine quidem.

P.23: l.3. *atque in omni ratione diſſimulatorẽ*] *malim legi*, in omni oratione.

P. 24. l. 1. *Admodum autem tenenda ſunt ſua cuiq;.*] *libri ueteres habẽt*, tenenda ſunt ſua cuique: *quos ſecuti ſumus: uulgati autem* tuenda ſunt, &c.

P.24.l.7. *quàm ſe aliena deceant*] *quidam legi uolunt* dedeceant. Epigonos, *Medeamq;*] *libri ueteres habent*, Medunique.

P.25.l.23. *Nam quod Herculem Prodicus dicit*] *libri aliquot ueteres habent:* Nam quod Herculem Prodicium dicunt,&c.

P.25.l.15. *ex eo quo quisque modo natus est, &c.*] *libri aliquot ueteres habent,* ex eo modo, quem quisque natus est.

P.26.l.3. *sensim dissuere.*] *etiam libri Memmiani habent* diluere, *de quo uerbo docte quidem Langius: sed tamen paullum ab eo dissentio. non enim puto tralationem esse à coloribus, sed potius à rebus uinctis & colligatis. diluere enim hic puto idem ferè ualere, quod διαλύειν: id est dissoluere, quemadmodum reluere ualet, id quod obligatum, seu pignori oppositum est, repignerare & resoluere.* Cæcil. Vt aurũ & uestem, quod matris fuit. Reluat, quod uiua ipsa opposuit pignori. *Quin apud* A. Gellium, diluunt, *idem significat, quod dissoluunt. sic ille lib.* 12. *cap.* 1. Vinculum illud, coagulumque animi atque amoris, quo parenteis cum filiis natura consociat, interscindunt, aut certe quidem diluunt, deteruntque. *Vnus alius habet* deluere: *quod fortasse rectius est, & ita uideri potest in* Lælio *legendũ,* Tales igitur amicitiæ sunt remissione ulus deluendæ, *ubi tamen editum est* eluendæ.

P.27.l.1. *sed satis facile poterit intelligi*] *sic habent nonnulli libri ueteres. ueruntamen malim deleta uoce* satis *legi*, sed facile poterit intelligi. *ne uulgatam quidem lectionem reijciendam censeo:* sed satis erit intelligi: *præsertim cum in nonnullis libris manuscriptis reperiatur.*

P.28.l.22. Nihil fuit in Catulis ut eos, &c.] *à me impetrare non potui, ut libros manuscriptos non sequerer, in quibus scriptum est*, nihil fuit in Catulis,&c. *Quamquam uidetur hoc sentire* M. Tullius, *in Catulis fuisse uocem suauem & dulcem, eosq; presse loqui solitos esse, & leniter, adeo ut eos exquisite literatos esse putaret, qui audiret.* Nam *quamquam essent litterati, tamen multi alij cum literati essent, hac laude suauiter loquendi carebant.*

P.28.l.17. *sed utcumque aderunt*] *libri nostri ueteres non habent* tes,*quod est in uulgatis: neque habuit* Langius,*ut nos admonet.*

P.31.l.4. *colere,tueri, seruare debemus*] *uerbum* debemus, *reperitur in nostris libris manuscriptis, quamquam potest sine sententiæ iactura deleri: ut repetatur* ἀπὸ κοινοῦ.

l.29. *ex quibus aliquid acquiritur*] *sic habent codices* Memm. *& ceteri,melius,quàm uulgati,* exquiritur.anquiritur *autem,ut editum à* Langio *est, multo minus placet.*

P.33.l.9. *adhibent agendi,cogitandiq;*] *libri nonnulli ueteres habent,* agendi, congregandique. *quidam* augendi, congregandique,&c. *li.*8.*quod non potest accidere tempus*] *uoce* tempus *delendam putarim.*

P.34: l.11. *quantum ſuperfuerat amicorum & reipub. temporis.*] *Sic habent noſtri libri ueteres: uulgati autem mendoſe,* temporibus. At Langius, neq; temporis, *neque* temporibus *edidit.*

P.35: l.24. *partim ſunt inanima.*] *Sic eſſe legendũ primũ libri ueteres, deinde* Nonius Marcellus, *qui hunc locum profert, poſtremo uſus* Latini ſermonis, *peruincunt.*

l.30. *quarum opera efficitur aliquid.*] *Sic edendum curaui libris omnibus inuitis, ſola ratione & ueritate fretus.* Nam ſi opere legeremus, *proinde habendum eſſet, atque ſi ita diceret, quarum effectu ſeu effecto efficitur aliquid.* Nam opus *eſt res effecta:* opera *autem labor, qui ponitur in opere faciendo. Atque ita non ita multo poſt loquitur,* pleraque ſunt hominum effecta operis, *& inferius,* ſine opera hominum ulla eſſe potuiſſet.

P.36.l.23. *aut poſtea ſubuenire pot.*] *In uerbo* ſubuenire, *aliquid ulceris ſubeſſe puto. nonnulli ueteres libri habent* ſubueniri, *nihil præterea uarietatis reperi. uidetur aliud uerbum deſiderari, nempe uel* reſarciri, *uel* refici, *uel tale quoddam.*

P.36: l.14. *tantum deſtitit à uictu, & cultu beſt.*] *ſic edendum curaui libris omnibus inuitis.* Nam diſtitit *præteritum eſt uerbi* diſto: *quod uerbum hic locum habet,* deſtitit *autem oritur à uerbo* deſiſto.

P.37.l.21. *ad exitus prouehimur optatos*] *libri ueteres habent* peruehimur. *ſine hominum operis*

& ſtudijs] *etiam hoc loco ſic legendum cenſeo: niſi quis forte malit legi*, ſine hominum opibus: *quo modo ſcriptum reperi in uno codice manuſcripto.*

P. 38. *l.* 21. *declarat quantum odium hominum ualeat ad peſtem.*] *libri ueteres habent*, ualet: *quod fortaſſe rectum eſt: quamuis noſtris auribus aliquãto magis inuſitatum accidat.*

l. 30. *quamuis timefacta libertas,*] *ſic habent libri ueteres & Memm. & alij. neque uero dubium cuipiam debet eſſe, quin ita legendum ſit. & miror hoc eſſe à Langio præteritum.* Vſus autem hoc uerbo eſt *etiam Lucretius in proœmio libri* 2. His tibi tum rebus timefactæ relligiones Effugiant animo pauidæ, morisque timores.

P. 38. *l.* 16. *compunctum notis Threcijs*] *libri ueteres habent*, notis Thraeciis: *nonnulli* Threcidicis, *alij* Threciis.

P. 39. *l.* 23. *uno calamitatis genere comprehenderet*] *libri ferè omnes habent*, uno calamitatis iure comprehend *ſed uidetur legendum*, uno calamitatis genere: *quomodo edendum curauimus.*

P. 40. *l.* 13. *beneuolentiæ præcepta uideamus, etc.*] *ſic habent omnes libri & manuſcr. & uulgati. Quidam tamen legendum putant*, beneuolentiæ multitudinis: *quia ſequitur prouocabulum*, quæ, *quod refert multitudinem*: quæ *nempe multitudo maxime capitur beneficijs. ſic enim in omnibus ferè libris legitur. Quòd ſi ita legamus, inquiunt illi, ut eſt in libris uulgatis*, beneuolentiæ præcepta uideamus: quæ quidem beneficiis capitur maximè. *dicet* Cicero bene

uolentiam capi beneficiis: *quod non conuenit.* Recte *illi: sed nos nimiæ audaciæ putamus, addere uocem integram, cuius nulla in manuscriptis compareãt uestigia.* Itaque *cum hic nihil mutemus, paullo post pro* capitur, paritur *legimus: quo deprauato factum est,* arpitur, *inde* carpitur, *inde* capitur. *si quis tamen ita legi malet,* beneuolentiæ multitudinis præcepta uideamus, quæ quidem capitur benef. maximè, *non pugnabo. paullo post uocem* beneuolentia, *temere ab aliquo illatam in contextum, delendam puto, & substituendum nomen* multitudo. Et *fortasse hæc uox huc illata, eorum coniecturam adiuuat, qui supra,* benouolentiæ multitudinis, *legi uolunt, qua lectione comprobata, subintelligetur uox* multitudo.

P.41.*l.*11. *nec sibi, nec alteri (ut dicitur)*] *uerbum* prosunt. *quod est in uulgatis libris, non compareat in manuscr. nisi quòd in uno scriptum uidi supra uocem* alteri *alia manu, supple* prosunt, *ex hoc fonte, scilicet in contextum manauit: cuius rei exempla sunt in bonis libris innumerabilia, & plura quàm uelle debeant qui hæc sacra tractant.*

*l.*12. Admiratione *autem afficiunt.*] *si legendum libris omnibus inuitis, non, ut uulgo,* admiratione afficiuntur. Nam *admiratione affici dicuntur, qui admirantur alterum: admiratione afficere autem, ij, qui sunt alijs admirabiles propter aliquã præstãtiã, ut hic.*

P.41:*l.*1. *hunc igni spectatum arbitrantur*] *cum & libri ueteres tres, quibus* Langius *est usus, & nostri sic habeant,* igni spectatum: *existimaui, me, qui*

pollicitus ſum hominibus, me ad librorum manuſcriptorum normam & auctoritatem hanc editionem directurum, nihil mea fide, meoq; officio alienum facturum, ſi ita edendum curarem. Eſt *autem tralatio ab auro optimo, perfectiſſimo, & putiſſimo.* Ouid. ſcilicet ut ſuluum ſpectatur in ignibus aurum, &c. *Velim tamen ſic legi,* hunc tanquam igni ſpectatum arb. *Omnino recepta & uulgata lectio mihi non probatur.* hunc dignum ſpectatu. *quod ſi quem hæc antiqua ſuboffendat, fortaſſe non reiecerit cuiuſdam uiri docti coniecturam, qui putat legendum,* hunc uirum ſpectatum arbitrantur.

l. 15. iuſtitia ad rem gerendam, &c.] Nonnulli *libri ueteres habent*, ad rem gubernandam: *ego legendum puto uel* ad remp. gerendam, *uel* ad remp. gubern.

P. 42. l. 10. *ſummos cum infimis pari iure retin.*] *ſecutus ſum libros uulgatos.* Nam *manuſcripti habēt*, pertinebant: *unde ſuſpicor locum eſſe corruptum, & lectionem uulgatam ex coniectura & ingenio alicuius non indocti hominis eſſe natam: quam tamen non probo, exiſtimoq; longe aliter eſſe adiuuandum, atque hoc modo eſſe legendum,* ad ſummos cum infimis paria iura pertinebant. *pertinebant autem, id eſt, perueniebant & permanabant. ſic de natura Deorum, lib.* 1. Venæ in omneis corporis parteis pertinentes. *ſi quis tamen uulgatam retinere & tueri uolet, non ualde pugnabo. ſic enim propemodum loquitur infra eodem libro pag. trecenteſ. octog. ſexta, uerſu triceſ. ſept.* commoda ciuium non diuellere, at-

que omneis æquitate eadem continere.

l. 26. Sic gloria quærenda, & collocanda ratione est.] *Sic omnes quidem libri habent: sed ijs omnibus inuitis legendum uidetur*, sic gloriæ & quærendæ & collocandæ ratio est. *Atque hoc modo operarij isti ediderunt me imprudente & inscio, cum iussissem lectionem uulgatam & receptam seruari, quæ est*, sic gloria quærenda & collocanda ratione est.

P. 42: *l. 9. nomen obtinent iure cæsorum*] *libri ueteres nonnulli habent* numen: *nonnulli*, numer. *ex quibus alij* nomen *fecerunt, alij* numerum. *quod magis probo, præsertim cum sic plane habeant quidem ueteres. Langius tamen edidit* nomen: *quem hic non inuitus secutus sum.*

P. 43: *l. 7. blande appellando sermone delin.*] *tres libri ueteres non habent* sermone.

l. 20. pro Sardis Iulius] *libri uulgati, quibus cũ congruunt omnes manuscr. habent, l. 26.* pro Sardis, pro Albucio Iulius. *An Langius cum uideret hoc cum historia pugnare, quia Iulius Albucium accusauit Sardorum rogatu, sic edidit,* pro Sardis contra Albucium. *ego neque* pro Albucio, *neque* in Albucium, *uerba Ciceronis esse puto, sed ex annotatione aliqua nata. Nam absurdum sit hic nomen eius, qui accusatus sit, commemorari: Verrus, quem M. Tullius Seruilij, quem duo Luculli accusarunt, sileri. Eadem linea: in accusando autem M. Aquillio.*] *Sic legendũ: Non ut est in manuscrip.* Manilio. *Nam constat ex Bruto Cicer. M. Aquillium à Fusio accusatum esse: ab Antonio defensum.*

P.44: *l.2. tamen altera ex arca.*] *hæc uerba* altera ex arca, *nos in libris nostris manuscriptis reperimus. Itaque retinenda censemus: ualdeq; à Langio dissentimus, qui ea hinc furcis expulit.*

P.45.*l.29. grauius & uerius nos reprehendit.*] *Langius hoc totum* nos reprehendit, *tollit de medio, ut adulterinum. Ego retineo, ut in libris ueteribus repertum, & ad sententiam necessarium.*

P.46: *l.8. In his tamen qui se adiuuari, &c.*] *Quibusdam legendum uidetur,* in eos tamen.

P.47: *l.5. Cum is esset, qui omneis superiores, etc. Seruius Sulpicius significatur.*

P.48.*l.16. Cõmode autẽ quicunq; dixit.*] *totum hunc locũ profert Nonius, et ualde inepte et ridicule interpretatur, hoc modo,* dixit pecuniã, *hoc est dat, quasi uero;* dixit pecuniam, *legendũ sit sine distinctione.*

P.48: *l.16. opulentior sane sit, honestior uero, etc. Etiã nostri libri habent:* utentior sanè sit. *Vnde feci,* opulentior sane sit, *quo modo habet codex unus & alter. Nam* ulentior, *suspicor esse scriptum à librario aliquo pro* opulentior, *omissis duabus prioribus litteris. Hinc* utentior. *Quidam amicus meus putat potius esse reponendnm,* locupletior. *Est qui maluit,* diuitior. *Non deest qui* iuuantior, *reponendum censeat: ut referatur ad magnitudinem diuitiarum: hoc modo:* Magnitudo diuitiarum iuuantior sit. *Adrianus Turnebus nulla coniectura opus esse existimat, sed legẽdũ esse, ut habẽt ueteres codices,* utentior; *quod comparatiuum est à participio* utens. *Iudicet lector ingeniosus mihi quidem non placet.*

l.27. *Eorum autem ipsorum partim.*] *Nostrorũ librorum alij habent*, Eorum autem ipsorum quæ dam partim : *alij*, ipsorum quæ, partim. *Langius aliquid fuisse dissimilitudinis in suis libris non admonet. Nos alterutrò modo legi posse arbitramur : uel* ipsorum quædam partim, *uel* ipsorum partim.

l.18. *Malo enim alij, quàm nostræ ominari.*] *Sic quidem habent omnes libri ueteres:* malo enim, quàm nostræ ominari : *sed uidetur aliquid deesse : ut fortasse ita sit legendum*, aliis enim malo, quàm, &c. *uel* alii malo enim, *uel* cuiuis enim malo, &c. *uel* malo enim alii, quàm, &c. *quemadmodũ edidimus.*

P.49: l.5. *næ illi multa sæcula, &c.*] *Sic habent etiam nostri libri ueteres, hoc est Memmiani, Pithœanus, Danielis : neque est in illis ullum particulæ* quidem *uestigium. Non est scriptum tamen in illis* næ *per diphtongum* æ, *sed* ne *per uocalem* e, *quomodo scribendum esse arbitror. Sed usum scribendi in hac re populo concessi : scientiam mihi reseruaui, ut ait M. Tullius. Quòd autem A. Turnebus, qui biennio ferè post horum librorum editionem Langianam, hunc locum sic emendandum censet, quasi à nemine alio sit emendatus, quasiq; ipse occupauerit, hanc causam afferre possum, uel illum non uidisse editionem Langianam, uel, ut uiderit, tamen cum haberet emendationem in suis aduersarijs iampridem perscriptam, ut & multas alias, non existimasse se cuiquam iniuriam facturũ si, quæ multis ante annis & excogitasset, & literis mandasset, ea quamuis ab alijs essent editione occupata, ipse quoque ederet : quod in multis alijs uideo ei accidisse.*

Quin

Quin multa quoque sic erant à nobis emendata & impressa, ut ei uisum est, antequam aduersaria sua ederet. Neque id mirum est, utpote qui iisdem libris ueteribus usi simus: neque sit mirum, eos, qui eadem studia tractant, in eadem quasi uestigia incurrere.

P. 50: l. 11. *urbem est potitus.*] Tres libri Memmiani cum uulgatis consentiunt, nisi quòd in uno uidetur erasa fuisse lineola supra uocalem ultimam uocis urbe. Nonnulli alij habent ita ut Langiani, urbem. Omnino utrouis modo legi potest, uel urbe potitus, uel urbem potitus: ut edidit Langius.

P. 51: l. 3. *At uero hic noster uictor, tum quidem uictus, &c.*] Omnes ferè libri ueteres, & quos uidi, & quos non uidi, habent, At uero hic nunc uictor: nonnulli: hic noster uictor: quos sequor. Assentiorq; Langio, qui putat, hoc dictum esse inuidiosè & amarè in Cæsarem: quamquam licet etiam dicere nostrum dixisse, quia supra Græcos posuerat. Itaque uelim sic legi: At uero hic noster, nunc uictor, tum quidem uictus, &c. Tum autem, id est, me Consule. Sed huius loci explicationem pete à Langio.

l. 9. propter humilitatem circumueniantur.] Non displicet uulgata lectio, propter imbecillitatem. Sed si ueteres codices omnes habent, propter humilitatem: quid est quamobrem eorum auctoritatem negligamus?

P. 52. l. 17. *quid tertium: bene uestire.*] Sic habent omnes libri ueteres, quibus usi sumus: à quibus discedere nefas esse duxi. Verum mihi magis placet, uitire: quod testatur reperiri in uno libro manuscri-

Langius: *neque tamen* Langij *sententiam improbo, qui collectis aliquot exemplis ad scripturam antiquam & receptam confirmandam: ex* Tusculan. 5. sepulcrum uestitum uepribus: Ex *libro secundo de* Nat. Deorum, montes uestiti atque siluestres: Et *ex* Sallust. *in* Iugurt. collis uestitus olea stella, & murtetis: Et *ex* Columro: agrum uineis uestire, *ostendit hanc lectionem esse alteri anteponendam.*

EIVSDEM DIONYSII LAMBINI IN LIBRVM TERTIVM DE OFFICIIS.

P. 52: *l.* 16. *urbe relicta peregrinantes.*] Tametsi *libri nostri habeant*, rura peragrantes, *ut & uulgati: placet tamen mihi* Langij *coniectura, qui cũ in uno ex suis codicibus antiquis animaduertisset abesse uocem*, rura, *coniecit legendum esse*, peregrinantes.

P. 53: *l.* 3. Cum *tanquam ad mercaturam*] *malim legi* ad mercatum: *tametsi & nostri libri sic habeant, &* Nonius *ita legat. breuiter esse tactum.* Sic *habent libri ueteres: uulgati autem*, tractatum: *quos sequi malueram, quia uidetur mihi* Cicero *si uocem*, tactum, *posuisset aduerbium* leuiter, *adiuncturus fuisse potius, quàm* breuiter. Contra, tractatum breuiter, *conuenientius dici puto, quam* tractatum leuiter. Verumtamen *sequamur libros ueteres.*

P. 54. *l.* 5. *quin à* Panætio *susceptum sit, sed derelictum.*] *libri ueteres habent*: sed relictum. Sed *librariorum erratum esse puto: quanquam* reli-

ctum, *non reijcio. sic enim paulo ante loquitur. Accedit eodem testis locuples Posidonius. Quamuis apud Nonium legatur*, locupletis, *ueteres codices tamen sequi malui: cum præsertim dici possit, erratum esse librariorum in Nonio, quia diserte non dicat locupletis, positum esse à ueteribus in casu recto, pro* locuples. *de eo fortasse dubitari potest. libri nostri habent*, disputari potest. *ego tamen nihil muto.*

P. 57. l. 7. *dissoluetur omnis humana consortio.*] *Sic habent omnes libri ueteres, & quos uidi, & quos non uidi: ut alij testantur.*

P. 57. l. 30. *sed potius summa distractio est.*] *Secutus sum libros uulgatos. Nam manuscripti habent*, & potius, *quod erratum librariorum est. Nam omissum est (s) propter uocem, quæ proxime antecedit*, tyrannis. *Set autem scribebant interdum per t. ita in omneis libros irrepsit* et, *pro* sed.

P. 58. l. 12. *tunc non utilitas requirenda est, &c.* Codices Memmiani duo, *& nonnulli alij, quibus usi sumus, habent*, relinquenda est: *quam scripturam probo.*

l. 25. *cum aliquid, quod utile uisum est, arripuit: id continuo secernit.*] Langius *admonet, in duobus libris ueteribus scriptum esse*, arripiunt & secernunt: *quod probat: & ait figurate dictum esse. Nostri libri nihil hic à uulgatis discrepant. Quamobrem eos sequimur.*

P. 59. l. 26. *Cum in lucem annulum inuerterat.*] *Sic edidit* Paulus Manutius, Robertus Stephanus, *&*

Carolus Stephanus, & item alij: libri ueteres tamen habent, in locum: quos sequitur Langius: ego autem uulgatos. Nam hæc lectio consentanea magis est cum uerbis Platonis: ex cuius libro secundo de rep. hæc sumpta sunt. Sic enim Plato: τὴν σφενδόνην ἔξω στρέψαντα, id est, cum palam annuli extra conuertisset. Extra, id est, ad lucem.

P. 59: l. 12. quamquam potest id quidem.] In libris ueteribus non est negatio: quæ tamen uidetur necessaria: & reperitur in libris uulgatis, hoc modo: quamquam non potest id quidem.

P. 60: l. 16. ut, si ille non reuertisset.] In libris manuscriptis non sunt hæc ad diem: quæ reperiuntur in uulgatis, post uerbum, reuertisset. Idcirco ego sustuli.

P. 64: l. 1. non placuisse maioribus nostris æstus.] Nonnulli ex libris ueteribus nostris, habent æstutos, pro æstus.

P. 65: l. 10. mala bonis anseponit.] Nostri libri, ut & Langiani, habent ponit ante.

l. 27. sed uinculis & carcere castigandi.] Nostri libri omnes habent, & carcere fatigandi: quo modo & Langiani. Quare sic legendum censeo: quamuis uulgata lectio non sit reijcienda.

P. 66. l. 12. Homines eiusdem ciuitatis potentissimos.] Omnes libri ueteres habent homines eiusdem ætatis potentissimos: quod probo. uulgati, eiusdem ciuitatis.

l. 11. Non erat æquum principes ciuitatis. Libri Memm. habent, principes ciuis. Quam scripturam si

probabimus (non uideo autem cur improbemus,) ciuis, scilicet accusandi casus erit, numeri multitudinis.

P. 66. l. 25. Qui fons est fraudium.] Sic est legendum: & ita habent libri ueteres omnes.

P. 67. l. 4. hæreditates omnium posse conuerrere?] Sic est sine dubio legendum: & ita scriptum est in duobus libris antiquissimis, & longe optimis: quomodo & Langius admonet legi in aliquot suorum. Atque ut magis credas ita legendum, nulli libri habent ad se. adscripta sunt, scilicet, ab aliquo magistro semidocto, cum fortasse ex conuerrere, prius fecisset conuertere. Est autem tralatio à piscatoribus, qui genere quodam retis, quod euerriculum appellant, magnam uim piscium corripiunt. Potest etiam dici tralationem esse ab ijs seruis aut ancillis, quæ scopis & uerriculis quisquilias, & sordeis domus unum in locum conuerrunt, ut postea in unum aceruum congestas paruo negotio auferant. Eadem tralatione usus est Horatius saty. 4. lib. 2. Nec satis est cara pisceis auerrere mensa, &c. Sic enim scriptum est in libris manuscriptis, atq; ita legendum: quamuis hic locus in nostra editione cum uulgatis consentiat, culpa operarum.

l. 24. iactabatur enim temporibus, &c.] Hæc Lagius non putat esse Ciceronis, cui assentior: ea tamen retinui, neq; ausus sum tollere, quia in libris antiquis reperiuntur: tantũ iussi dissimilibus litteris imprimi.

P. 67: l. 3. Hæc sunt, quæ conturbant in delib.] In nostris libris non est uox, homines: & uero uidetur ab aliquo semidocto adiecta. se conuertat quis in belluam. Nihil muto: sic enim habent libri, & quos

mihi Memmius *nobis ſuppeditauit, & alij. quamuis* Langius *alios libros ſecutus, ut ait,* conferat, *ediderit.* Præterea *ſupra ubi idem edidit,* ut uideas quæ ſit in ea ſpecie, &c. *nos,* ſpecies, *edidimus, quia ſic in noſtris libris antiquis ſcriptum reperimus.* Neque *uero* Langij *ſententiam probare poſſumus, qui per ſpeciem, euentum illum & factum uel huius, uel illius* Marij *ſignificari putat.* Nam *apud iuriſconſultos nomen* ſpecies, *hoc interdum ſignificat: apud* Ciceronem *non item, ibi, igitur* in ea, *ſubintelligimus,* intelligentia tua.

P.68. *l.* 10. *hanc cupiditatem ſi quis honeſtam eſſe ducit.*] Omnes *libri ueteres, quos uidimus, habent* eſſe dicit. Neque *aliter edidit* Langius. Riuius *tamen legendum cenſet,* ducit, *quod probo.*

l. 16. *coner auertere*] *legendum* auellere: *ſi librorum antiquorum auctoritatem ſequi uolumus: quamquam nonnulli habent* diuellere: *quod minus probo.*

l. 21. *uerbo inter ſe diſcrepare, unum ſonare uideantur.*] Videtur *legendum* re unum *ſonare* uid. Idq; *ex obſcuris duorum librorum ueterum litterarum ueſtigijs.*

P.69 *l.* 17. Vincat *utilitas.*] Quidam *libri manuſcripti habent,* uincat Reipub. utilitas, *& paullo poſt,* reipub. utilis.

P.69. *l.* 20. *Qui uenenum fugiens uendat.*] Libri *omnes ueteres quibus uſus ſum, habent,* uenenum fugiens: *quomodo &* Barnabas Briſſonius *ſe in uno item libro antiquiſſimo ſcriptum uidiſſe mihi aſſeue-*

rauit: idq; litteris mandauit. Probat enim hanc antiquam scripturam: & ait per uenenum, significari bonum & salutare uenenum, seu pharmacum: fugiens, autem: ideſt cuius uis, & uirtus euanuerit.

P.70.l.12. Luce claro in foro saliet.] Sic restitui ex Nonio.

l.15. promisisse nollem.] Sic habent nostri libri. Langius autem ex uestigijs antiquæ cuiusdam scripturæ, legit promissionem. Omnino hæc uulgata, & recepta, mihi suspecta est. Videtur enim legendum potius, promisisset nollem. Paullo ante hoc eodem uersu legendum, quod promiserit illi: non quod promiserit ille: uel delendum ille, cuius uocis nulla extant in libris pleriſque ueteribus uestigia.

P.71.l.24. quæ erat talis.] Has treis uoces iussi alijs litteris imprimi, approbata Langij coniectura, qui eas putat esse alienas. Ego tamen quod ille fecit, non sum ausus eas expungere, propterea quod reperi in nostris ueteribus libris. Idem libri habent paullo post, domui suæ, ut et Langiani: ubi uulgati, domi suæ: quos secuti sumus: nō pugnaturi, si quis huic uulgatæ anteponat scripturam antiquam.

P.73:l.27. & prima luce] sic habent libri omnes uulgati, & item aliquot manuscripti: neque aliter edidit Langius: sed alij manuscripti, cum prima luce, quod probo. sic enim loquebantur ueteres.

P.74.l.12. Idem acerbe seuerus in filium] Nonius legit: idem acerbe seuerus in filium. Et ita nostri aliquot manuscripti, ubi uulgati: acerbus & seuerus. Nos ueteres sequimur, & Nonium.

l.24. *fraus enim distringit, non dissoluit periur.*] Nihil muto. *sic enim habent omnes libri manuscripti, quos uidi. præterea* distringere *est diuersis partibus stringere: longéq; aliud significat, quàm* destringere, *& prope contrarium: ut cum dicimus*, destringere ferrum. *Langius tamen legit hoc loco* astringit: *& ita ediderunt operæ, meo iniussu, atque adeo me inuito.*

P.74:l.9. *omnibus ignominijs notatos*] *nonnulli libri manuscrip. habent*, omni. gnom. annotatos: *quod à Cuiacio nostro iampridem est obseruatum.*

l.23. *Cum his, uiris, equisq;, &c.*] *Omnes ferè libri ueteres habent*, ueris, equisque: *unde alij faciũt*, uelis, equisque: *ut habent uulgati. alij* uiris, equisque, *quos sequimur.*

P.75:l.28. *si talibus monitis, &c.*] *Sic restitui libris omnibus inuitis, in quibus & scriptum & impressum est*, talibus monumentis.

EIVSDEM DIONYSII LAMBINI NOTAE IN CATONEM.

P.76.l.7. *uersat sub pectore fixa*] *quidam libri manuscr. habent*, uersat in pectore fixa.

l.9. *Ille uir haud magna cum re, sed plenu' fidei. sic habent omnes nostri libri ueteres, in his Cuiacianus, & Pithœanus. quod eo notaui, nequis me temere nonnullos uulgatos secutum esse, scriptos manu improbasse existimet: in quibus affirmant quidam reperiri,*

haud magna in re, ſed, &c.

l.24. *eandem accuſant adepti.*] *Omnes libri ueteres habent* adeptam, Eadem lin. *tanta eſt inconſtantia ſtultitiæ*] *ſic eſt emendatum in codice* Memmiano *ex tribus codicibus manuſcr. quibuſcum totidem alij conſentiunt. quocirca de ueritate huius ſcripturæ non eſt dubitandum.* Nam *quòd in editione* Langij *impreſſum eſt* tanta ineſt, &c. *mendoſum eſt.*

P.77.l. 21. *qua nobis quoque ingred.*] *nonnulli libri ueteres habent*, quam nobis, &c. *quæ ſcriptura fortaſſe recta eſt. ſic enim loquebantur ueteres.* Lucret. *lib.* 1. æternas quoniam pœnas in morte timendum. *& ita ſæpe: de quo genere dixi in commentarijs* Lucret.

P. 77: l. 8. *omni ætate mol.*] Codices *aliquot* Memm. *habent*, omni ætate.

l.19. *nec inſipienti in ſumma copia, &c.*] *legendum, ut habent cod.* Memm. *&* Langiani, etiam in ſumma copia, &c. *atque ita edi iuſſeram.*

l.23. *non ſolum quia nunquam deſerunt.*] Aduerbium numquam, *abeſt à nonnullis libris manuſcriptis, & fortaſſe recte. ſequitur enim negatio* ne, *quæ una ſatis eſt.*

P.78.l.4. *quintóq; anno poſt ad* Tarentum: *deinde quæſtor, &c.*] *quamuis ita ediderim, partim nonnullos codices manuſcriptos, partim uulgatos ſecutus: probo tamen* Langij *&* Pighij *emendationem, quæ talis eſt:* Quæſtor deinde quadrienno poſt factus ſum, &c.

l.19. *patientia ſua molliebat. ſic legendum cen-*

seo, ut est in libris uulgatis, & pleris q; manuscrip. quo modo legit & Nonius in uoce mollis. *Langij autem sententiam, qui non dubitat, quin à Cicerone* molie-batur *scriptum sit, nullo modo probo.*

l.25. quæ contra remp. ferrentur, &c.] *Sic habent nonnulli libri ueteres. Alij,* quæ contra remp. fierent, contra auspicia fieri.

P.79.*l.*25. *Antehac dementes sese flexere uiai?*] *sic legendũ censeo. Neq; uero difficile fuit, ex* uia, *quod est in libris manuscrip. facere* uiai, *pro quo uulgo legitur* ruina. *Viai autem cohæret cum aduerbio* quò, *ut sit* quò uiai. *quod miror à Langio non esse animad uersum. Iam* mentes dementes *tale est, qualia illa,* nuptiæ innuptæ, sepultura insepulta, *δῶρα ἄ-δωρα, γάμος ἄγαμος, & similia sexcenta.*

P.79: *l.*3. *similesq; sunt, ut si qui*] *Negat Langius reperiri hæc uerba,* similesque sunt, *in uno libro uetere, & censet delenda. Ego & in codicibus Memmianis integra reperi, & in membrana antiquissima P. Danielis Aureliani, iuuenis eruditi. Quin, ne quid dissimulem, in ea membrana primo scriptum fuit,* similesque sunt iis, qui gubernationem, &c. *deinde alia manu postea suprascriptum est,* ut si qui, &c. *salua tamen & integra priore & antiquiore scriptura.*

*l.*15. *Et quomodo Karthagini iamdiu bellum cogitanti*] *Sic emendatum est in cod. Memm. ex auctoritate duorum codicum manuscrip. alij quidam ueteres habent:* Kartagini iamdiu male cogitanti: *& ita scriptum reperi in membrana P. Danielis. In quibus*

omnibus non est uerbum inferatur: *neque habuit in suis* Langius: *ut apparet ex eius editione. Duas autem uoces, seu unam,* quomodo, *nos in omnibus reperimus: quam ille uel non reperit, uel delendum putauit.*

l.16. quàm illam exsciſſam cognouero] Toties iã admonui *sic esse scribendum,* exsciſſam. *est enim à uerbo* exscindo, *non excido.*

l.6. Prouehebantur *ad res, &c.*] *sic restituit hunc locum* B. Rhenan. *ex uet. cod. nam uulgati habent,* proueniebant oratores noui, &c. *mendose autem hic operæ impresserunt,* prouehebant res, &c.

P.80.l.7. *prudentia senectutis*] *Quidam libri ueteres habent,* prudentia senescentis: *quod si probabimus, subintelligendum erit* ἀπὸ κοινοῦ ætatis.

P.80: *l.14. quamquam in ijs, &c.*] Nonnullis *codices ueteres habent:* quamquam in aliis, &c. *quod probo.* in aliis *autem, id est in ijs, quæ sciunt ad se pertinere.*

P.81: *l.28. ut adolescentiam non requireret.*] *Sit legendum, non (ut edidit* Langius) anquireret. Nam, *ut omittam quòd ratio hanc, quam secutus sum, scripturam flagitat, etiam eam confirmant codices* Memm. Cuiacianus, Clericanus, Huraltinus.

P.82: *l.5. tempestiuitas est data*] Sic *habent omnes libri manuscripti, quos quidem uiderim: quos malui sequi, quàm* Nonium, *qui legisse uidetur* tempestas.

Eadem lin. Vt *enim infirmitas puerorum est*] *in nullis ueteribus libris reperi nec* enim, nec est: *nec sic, in omnibus contra legitur:* quiddam habeat:

unde totus hic locus ex superioribus uidetur pendere, atque ita legendus esse: suaque cuique parti ætatis, tempestiuitas est data: ut & infirmitas puerorum, & ferocitas iuuenum, & grauitas iam constantis ætatis, & senectutis maturitas, naturale quiddam habeat,&c. *quod item ad monuit Lãgius, sed obscurius.*

l.9. hospes tuus auitus.] *Iampridem sic esse legendum admonuit* Iac. *Cuiacius, iurisconsultus doctissimus. Sed commune ualetudinis.* Langius *edidit*, inualetudinis: *quod & ego reperi in nonnullis libris.*

P.83.l.8. *exstinguuntur senect.*] *legendum* exstinguitur, *& ita edi iusseram. subintelligitur enim* mens *& paullo ante*, Nam hæc quoque, &c. *uidelicet* mens. *errata sunt operarum.*

l.2. eiusq; uitia diligentia compescenda sunt.] *In codice Memmiano ex duobus antiquis scripta est hæc emendatio*: compensanda sunt. *Vnde suspicor Langium, cum ita in suis scriptum reperisset, feciſſe*, compescenda sunt. *uulgati habent* corrigenda sunt.

l.7. sed menti: atque adeo multo magis. Sic habent omnes ferè libri ueteres: sed menti, atque animo multo magis. *Sed fuit cum ita legendum putarem*: sed etiam menti, atque adeo multo magis. *Neq; me huius coniecturæ pœnitet. sequitur enim deinceps*: Nam hæc quoque, &c. *hæc scilicet mens. Quòd si* animo *scripsisset Cicero, subiunxisset*, Nam hic quoque, &c. *Mendose autem hic operæ fecerunt*, Num, *pro* Nam. & exstinguuntur, *pro* exstinguitur.

l.8. Nisi tanquam lumini oleum instilles. Docti

quidam legendum censent, tanquam *elychnio*.

l.25. si nemini emancipata est.] Sic esse legendum iampridem admonui, idq; ex Nonio. Emancipare autem ualet, alteri in manum tradere.

l.26. si usque ad extr. spir. dominatur in suos.] libri quidam ueteres habent: si usque ad ultimum spiritum uendicet ius suum.

P.84:l.27. *& cruditate & insomnia*] libris omnibus inuitis emendo, insomnia. In somniam autē interpretor ἀϋπνίαν, id est, somni capiendi difficultatem, seu potius somni priuationem: quo nomine utitur & Terentius in Eunucho: Nam aut iam reuerteres: aut mox noctu te adiget horsum insomnia.

P.85.l.5. *crebro funali & tibicine*] sic habent libri omnes manuscripti: & ita edidit Langius, cui assentior. Nā (ut ait idem) non dicit M. Tullius Duillium uno funali delectari solitum, sed multo & crebro. Si quis tamen malet legi, cereo, quod alij substituerunt, non pugnabo. testabor tamen hanc esse scripturā antiquam, & (ut arbitror) rectam & ueram.

l.15. accubitionem epularem. Nonius legit accubitionem: quem sequimur: cum præsertim cum eo faciant nonnulli libri ueteres.

l.29. à summo adhibetur. deleta uoce magistro, ita hic legendum censeo: qui à summo adhibetur: quamuis omnes, quos uidi, libri, eam habeant. A summo autem, id est ab eo, qui summus accumbit. In conuiuijs enim alij summi accumbebant, alij imi: ut docuimus in commentarijs Horat. Deinceps autem malim legi: in poculis: ut habet liber Danielis, & Pithœi,

quàm, ut alij, in poculo.

P. 85: *l.* 15. Ergo *hæc non desiderare dico esse iucundius.*] Ex *libris manuscriptis alij sic habent*, ergo hoc non desiderare, &c. *alij non habent pronomen* hoc: *alij habent*: ergo hæc non desiderare: *alij non habent*, non desiderare, *quos* Langius *secutus est, nulli habent*, quàm frui. Et *uero res ipsa loquitur ab aliquo esse aiectum*. Nam *satis subintelligitur ex superiore illo loco*, iucundius est carere, quàm frui. Sed *in hoc præterea immutauit uulgatam lectionem* Langius, *quòd non*, ergo hoc, *sed*, hoc ego, *edendum curauit*.

l. 17. *primum prauis fr. reb.*] *sic esse legendum, cum superiora declarant, tum illud*, quod est in adolescentia uitiosissimum. *libri uulg. habent* paruis fr. reb.

P. 86: *l.* 3. *uapore & complexu suo*] *libri ueteres habent*, & compressu suo: *quos secutus est* Langius: *& laudo factum*.

Ead. *l. et elicit herbescentẽ, &c.*] *legendũ fortasse est*, & eiicit: *in quibus uerbis sæpe uariatum est. aut ex acino uiuacei. Omnes libri habent*, ex acino uinaceo.

P. 87. *l.* 16. *quibus nihil inuenit agricola*] *legendum, ut habent omnes libri ueteres*, agricultura.

P. 87: *l.* 18. *& penuaria est*] *libri ueteres omnes habent* penaria.

P. 88. *l.* 2. Id *ipsum tamen ut lubebit*] *secutus sum libros uulgatos*. Nam *manuscripti habent*, idipsum tamen utrum lubebit.

l. 18. *qui afflarentur è floribus*] *sic habent tres*

codices manuſcri. Cuiacianus autem efflagrarentur. unde facile fieri poſſet efflarentur. poſſet tamen etiam indidem edici efflagrarent: ſed iudicent acutiores: ego afflarentur probo, neque efflarentur tamen damno. afflarent etiam, quod tamen nuſquam reperi, ferri poteſt.

P.88: l. 1. ad centeſimum annum accepimus uitã perduxiſſe) noſtri ferè omnes libri ueteres non habent uitam: neque uidentur habuiſſe Langiani.

l. 10. eclogium uno ore, &c.] ſecutus ſum editionem & coniecturam Langianam. noſtri enim omnes libri ueteres habent, elogium unicum plurimæ, &c. Mouit me ſimilis locus lib. 2. de Finibus: ueruntamen, ut dicam quod ſentio. uocem unicum retinendam puto, ita ut cohæreat cum eclogium, & ita legatur: in quem illud eclogium unicum, Vno ore plurimæ conſentiunt, &c. Credibile enim eſt, duas uoces, uno ore, à librario eſſe omiſſas, propter ſimilitudinem nominis unicum. Quòd ſi quis hoc totum, uno ore delẽdum cenſebit, propterea quòd non reperitur in libris manuſcriptis, non repugnabo. eclogium autem quare edendum curarim, non, ut uulgo, elogium, alibi cauſam expoſuimus.

P.89. l. 1. quanta in altero diritas] ſic edendum curauit Langius, Nonium ſecutus: & item ego. ſed liquet mihi deierare, me in nouem codicibus ueteribus plane reperiſſe ſcriptum duritas: idq; mihi longe magis placet, quàm diritas: rectéq; opponitur comitati: non item diritas. Preterea parciores & ſeueriores in filios patres, duri & ferrei dicuntur, non diri.

l.13. *aut etiam optanda*] *ſic habent libri ueteres, alij*, appetenda. *Doctus quidam exiſtimat legendum* oppetenda.

P.90.l.5. *quum id,quod*] *legendum fortaſſe eſt*, quod id,quod.

l.20. *uſque ad plaudite ueniendum*] *ſic libri ueteres ferè omnes habent. & ita edidit* Langius. *uulgati autem*, uiuendum. *quod quamuis non damnem, illud alterum tamen magis probo. eſt enim uenuſta translatio, ut & infra paullo poſt, ibi:* ſin proceſſeris longius: *id eſt ſin diutius uixeris:*

l.19. *certiſq; ſenſibus*] *ſic plerique habent libri ueteres: nonnulli uulgati*, ceteris. *Quidam legi uolũt*, rectisque ſenſibus.

P.91:l.12. & graui opere perfungimur. *Videtur legendũ*, graui onere: *uel potius* graui opera, *ſic* Lucret. parua perfunctus opella. *Verum tamen nihil hic auſim mutare ſine librorum manuſcriptorum auctoritate.*

l 24. *delibatos animos haberemus*] *alias* delibratos, *id eſt decerptos & detractos quaſi corticem detractum dicas.* Nam *omnino idem dicit, quod lib.5.* Tuſculan. *quæſtion.* Humanus autem animus decerptus ex mente diuina cum alio nullo, &c.

P.92.l.12. Hæc Platonis *ferè*] *libri quidam ueteres habent.* Hæc Plato noſter.

P.92:l.25. *ad immortalitatem & gloriam niteretur*] *ſic edi malui, quàm ut* Langius, *ad immortalitatis, quamuis nonnulli libri ueteres ſic habeant. Nam ego quoque in duobus cod. Memmianis ſcriptum reperi,*

reperi, ad immortalitatem & gloriam. uulgati autem habent, ad immortalem gloriam: quam lectionem non damno.

EIVSDEM DIONYSII LAMBINI IN LAELIVM, SEV DE AMICITIA.

P.95.l.27. Sed hi in pueris: Cato in perfecto, & spectato uiro.] Sic emendatum reperimus in codice Memmiano: quam emendationem multi alij codices manuscrip. comprobant: itaq; edidit Langius.

P.95:l.12. nisi enim, quod ille minime putabat, &c. locus mihi suspectus. Nam primum quid sibi hæc uolunt, quod ille minime putabat? Verum hoc significant, non esse optandam homini immortalitatem? an minimi faciendam esse immortalitatem, quasi scriptum sit, minimi esse putabat, seu minimi putabat? At quis immortalitatem parui æstimet? an per immortalitatẽ ἀποθέωσιν significari dicemus, quod Langio uidetur? deinde quis ita loquitur, uolo optare immortalitatem? quasi uero uelle & optare non idem ferè ualeant. Aristoteles quidem bonus auctor lib. 3. ἠθικῶν, ubi disputat περὶ βουλήσεως, & προαιρέσεως in harum uocum differentijs, hanc etiam num erat, quòd βουλόμεθα seu uolumus interdum ἀδύνατα, id est quæ fieri non possunt: sed προαιρούμεθα, id est sumimus iam iam consilio capto ea duntaxat, quæ fieri possunt. En tibi uelle ἀδύνατα, idem quod optare ἀδύνατα. Hæc me de hoc

loco dubitare cogunt. Quid si quis ita legat, nisi enim quod ille homini faciendum non putabat, *seu* fas esse non putabat, immortal. optare uellet, *seu* optaret, quid non est adeptus, &c. *Quid si sic*, nisi enim, quod ille minime petebat, *immortalitatem* petere uellet, quid non est, &c. *Verumtamen nihil mutandum censeo sine codicum ueterum auctoritate.*

P. 96. l. 20. *cum ex corporibus excessissent*] *sic habent nostri libri ueteres, cum uulgatis congruentes.* Langius *autem edidit*, exissent. Non *dissimulabo tamen in aliis aliquot scriptum esse*, è corpore.

l. 24. *mecum ueniisses*] *nihil mutatum est in codice* Memmiano. *quamobrem nec ego hic quicquam muto: quamquam* Langius *edidit*, me conueniisses, *secutus alios libros etiam manuscriptos.*

P. 96. l. 1. *mærere hoc eius euentu*] *iusseram hic operas sequi editionem* Langianam, mærere hunc eius euentum, &c. Nam *nostri libri cum uulgatis consentientes habent*, hoc eius euentu.

l. 17. fama delectat, falsa præsertim.] Has *duas uoces*, falsa præsertim, *deleuit* Langius *pro suo iure, contra omnium librorum manuscriptorum auctoritatem: nos retinuimus.*

l. 20. *nominantur paria amicorum*] *legendum puto libris omnibus inuitis* numerantur.

P. 97. l. 14. *aut inter duo, aut inter pl.*] *sic est emendatum in cod.* Memm. Duo *autem usurparunt ueteres in quarto casu pro* duos, *ut alias admonuimus, idq; non semel.*

P. 98. l. 25. *bonam spem præluceat*] *sic etiam no-*

stri libri habent. Omnino mirabiliter & pereleganter dictum, pro eo, quod est, spem ostendere tanquam lucem quandam prælatam. translatum ab ijs, qui lucem alicui præferunt, &, ut loquitur Lucretius, lumen præpandunt: *sic ille lib.* 1. Clara tuæ possim præpandere lumina menti.

P. 98: *l.* 26. *potissime dixisse*] Etiam *in codice Memmiano notata est hæc librorum antiquorum scriptura*, potuisse dicere: *quam non prætermisit Langius: & ita habent ceteri codices ueteres, quibus usi sumus*, Pithœi, Danielis, Cuiacianus.

l. 30, *sed aliud quoddam expetimus filium orationis tuæ.*] Verbum expetimus, *abest ferè ab omnibus libris manuscrip. itaque legendum uidetur*: sed aliud quoddam est filum, &c. Et ita ferè edidit Langius. Codex Huraltinus tamen & Pithœanus, *habent*: sed aliud quoddam filum orationis tuæ exspectamus: *quam rectam scripturam esse arbitror: & ita edi iusseram: quamquam existimant docti quidam hoc esse ex annotatione natum: & uenustius uerbum sub intelligi, quàm scribi.*

P. 99. *l.* 17. *& magis à natura ipsa profecta*] qui dã libri ueteres *habent*: à natura ipsa perfecta. Ego siue perfecta, siue profecta *quis malit, delendũ puto.*

P. 100: *l.* 16. *alias aduersis rebus*] pleriq; libri ueteres *habent*, alios adu. r. alios, &c. Ego *uulgatam lectionem retineo. Quòd si quid sit mutandum, malim legi*, aliorum aduers. reb. aliorum, &c.

l. 21. *contentione uel uxoriæ cõdicionis, &c.*] Cũ ĩn codic. ueteribus ferè *omnibus scriptum reperissem,*

uel luxuriæ condicionis, *pro quo uulgati habent*, uel luxuriæ, uel conditionis, uel, &c. *ego coniectura ductus*, uel uxoriæ condicionis *reposui. Condicio autem uxoria est, in qua res uxoria agitur, seu res, quæ ad uxorem ducendam pertinet. Omnino luxuriæ nomen adhunc locum ineptum est, & inepti sunt qui lectionem uulg. tuentur.*

P. 101. l. 8. *Hæc ita multa quasi fata.*] *Sic habent nostri libri manuscripti: nec quicquam uarietatis annotatum est in* Codice Memmiano. *Langius tamen edidit*, quasi fato: *nisi forte typographi peccatum sit:* Nos fata *interpretamur* Κῆρας *interitus, pestes.*

l. 18. *Lænati & Rutilio.*] *legendum*, & Rupilio: *& ita edi iusseram.*

P. 102. l. 18. *[in magna re aliqua in* Remp. *libri ueteres habent*: in magnam aliquam Remp. *& ita edidit Langius.*

P. 102. l. 14. *sed nihil est quod illi non persequantur suis argutijs*] *libros uulgatos secutus sum. Nam librorum ueterum alij habent*: non persequantur argutius, *alij*, non persequantur suis argumentis.

l. 17. *suarum cuique rerum curam*] Bona pars *librorum ueterum non habet uocem*, curam, *eamq; deleuissemus, nisi in una & altero reperissemus.*

P. 103. l. 17. *neque immanis, neque superba.*] *Omnes libri ueteres habent* immunis: *& ita edidit Langius: ita denique emendatum est in cod.* Memmiano. immunis *autem significat interdum improbum, quemadmodum docet* Nonius: *& ita* Plautus. *quomodo fortasse etiam apud* Horatium *accipiendum est*

oda 23. lib. 3. Immunis aram si tetigit manus; Non sumtuosa blandior hostia Lenibit auersos penateis Farre pio & saliẽte mica.

P. 104. l. 5. *delicijs diffluentes.*] *in hoc consentiunt inter se libri ueteres, quòd habent sine ulla uarietate* deliciis, *ubi uulgati*, diuitiis: *in eo discrepant, quòd alij cum uulgatis consentientes, habent* affluentes: *alij* diffluentes, *quos secutus sum. Sic dixit lib.* 1 *de offic.* diffluere luxuria, *& lib.* 3. *de* Oratore, otio diffluentes: *&* Terentius Heautont. ut eius animum, qui nunc luxuria & lasciuia diffluit, retundam, redigam, ut, quo se uertat, nesciat.

l. 26. *Itaq; efferuntur ferè fastidio*] *sic habent omnes nostri codices: neque uideo ullum in hac scriptura uitium.* Testatur tamen Langius *se in uno scriptũ reperisse*, efferantur: *& ita edidit: quamquam fatetur se uulgatam & receptam non improbare.*

P. 105. l. 6. *in amicitiam congeratur.*] *Sic legendum, & ita scriptum est in antiquissimo libro.*

P. 105. l. 8. *aut caput agatur, aut fama*] *sic legendum: non, ut habent libri uulgati*, de capite: *quod non solum librorum ueterum auctoritate, &* Gelij *testimonio, sed etiam ratione peruincitur.* Longe *enim aliud dicit qui ita dicit*, agitur caput, res fortunæ, honor: aliud qui, agitur de capite, re, fortunis, honore. *Ille significat, caput, rem, fortunas, honorem, in discrimen esse adductum: hic de capite, re, fortunis, honore consulteri, aut sermonem haberi. hoc propter quendam annotaui, qui utroque idem significari putat.*

l.28. *quasi aquis tentatis.*] Alijs aliter: *mihi ita placet legi*: aquis tentatis. *Primum enim in dissensione librorum & uarietate scripturæ licet mihi uel hanc, uel illam probare. quamquam in nullis codicibus antiquis reperi* tentatis: *sed in alijs* temperatis: *quod corruptum est ex uitiosa scriptura* temptatis: *in alijs hoc ipsum* temptatis. *In altera autem uocc ualde discrepant codices. alij enim habent* æquis: *alij* equis: *alij* aquis. *Deinde similitudo aquarum tentatarum, quòd est usurpata à* Platone *lib.* 10. *de* Legibus, *mihi ad hunc locum accommodatior uidetur.* Est autem duabus ferè paginis post principium libri, his uerbis: σκοπεῖτε οὖν εἰ καθάπερ ποταμὸν ἡμᾶς εὐπετεῖς ὄντας διαβαίνειν δέοντα σφόδρα, νεώτατος ἐγὼ τυγχάνων ὑμῶν, καὶ πολλῶν ἔμπειρος ῥευμάτων εἶπον ὅτι πρῶτον ἐμὲ χρῆν πειραθῆναι καθ' ἑμαυτόν, καὶ καταλιπόντας ὑμᾶς ἐν ἀσφαλεῖ σκέψασθαι εἰ διάβατός ἐστι πρεσβυτέροις οὔσι καὶ ἡμῖν, ἢ πῶς ἔχει, &c. id est, Videte igitur si quemadmodũ fluuiũ nos treis transire oporteret, rapide fluentem, ego cum essem natu minimus uestrum, & multorum fluminum peritus, dicerem uobis me primum & solum periclitari, & uidere oportere, essetne fluuius ad transeundum uobis quoque facilis natu grandioribus, cum uos in tuto reliquissem, &c. Quin ita locutus est, & *lib.* 2. *de* Legib. nec enim ullum hoc frigidius flumen attigi, cum ad multa accesserint, ut uix pede tentare possim.

P. 106. l. 9. *excusatum iri se arbitratur*] secutus

sum libros uulgatos. Nam *manuscripti omnes habent, partim* obscurari, *partim* obscuratum iri se: *& ita edidit* Langius.

l. 14. *non est facile inuentu*] *sic habent etiam nostri codices*: *& ita emendatum est in codice* Memm. *ex auctoritate trium antiquorum*. inuentu *autem supinum est, eundem casum regens, quem uerbum, unde oritur, proinde ac si dixisset, non est facile inuenire*. Mendose *autem hic operarij isti excuderunt* facilè *cum accentu*: *cum* facile *legendum sit sine accentu*.

P. 106. *l.* 13. *sed in amicitia, &c. quidam detracta præpositione* in, *legi uoluni*, sed amicitia, &c.

P. 108. *l.* 18. *remissione usus eluendæ. sic habent nostri libri ueteres, & ita edidit* Langius. Sic *libro de Off.* 1. *ubi libri uulgati habẽt*, sensim dissuere, quàm repente præcidere, *ueteres habent partim* sensim diluere, *partim* sensim deluere. *quod fortasse natum est ex hoc libro, cum studiosus aliquis litterarum ad illum locum lib.* 1. *de officijs ascripsisset*, diluendæ, *aut supra* dissuendæ, *aut è regione*. Rursus *fortasse hoc loco legendum est*, diluendæ, *seu* deluendæ, *quã quam* eluendæ *non reijcio*, diluendæ *tamen malo*: *&* diluendæ *interpretor* dissoluendæ, *ut supra*. Hoc *præterea uarietatis est in nonnullis libris nostris, quòd habent* remissiore usu, *pro eo, quod est in alijs* remissione usus.

P. 108. *l.* 4. *neque amicorũ discidia fiãt. sic emendatũ est in codice* Memm. *& ita habent libri ueteres omnes*. Discidiũ *autẽ nomen est à uerbo discindo natũ: ut exscidiũ ab exscindo, quemadmodũ alias docuimus*.

l.22. *& maxime naturali*] *quod notat Langius se in uno libro manuscripto scriptum reperisse*, naturabili: *nos item in Memmiano reperimus notatum: & item in Huraltino scriptum, & Pithœano.*

P.109:l.16. *rei maxime tam necessariæ*] *in codice Memmiano* tam *deletum erat ex ueteribus codicibus: in alijs erat posteriore loco positum.*

l.29. *qui suum negotium gerant otiose.*] Codex Pithœanus *habet*, otiosi.

P.110.l.6. *Timonem nescio quem*] Codex Pithœanus *habet*, Timonem quendam, *quam scripturam rectam puto.* nescio quem *autem ex annotatione natum: quod uidetur & Pithœo.*

l.30. *ut & ueritas in amicitia*] *Omnes ferè libri ueteres habent*, & utilitas in amicitia. l.14: *libenter utimur*] *Langius edidit*, luculenter, *librum unum ueterem secutus. Nos in omnibus nostris* lubenter *scriptum reperimus: neque tamen quicquam aduersus scripturam illam aut dicimus, aut decernimus.*

P.110:l.26. *obiurgatione gaudere*] *libri ueteres habent partim* correctione, *partim* correptione gaudere.

P.111.l.5. *tum amicitiæ repugnat maxime*] *uidetur uerbum* repugnat *esse aliunde profectum, neque à Cicerone positum. sic enim uidetur scripsisse Cicero*: Cum autem omnium rerum simulatio est uitiosa: tollit enim iudicium ueri, idque adulterat, tum amicitiæ maxime. *Paullo ante alij libri habent*, ad uoluntatem.

l.30. *quanta in oratione maiestas*] *Quidam libri*

ueteres habent: quantum in oratione maiestatis?

P.112.l.19. *comicos stultos senes*] *aliquot libri ueteres, & quidem complures, habent* coamicos, *quæ scriptura fortasse recta est, quamuis aliter sentiat* Pet. Vict. *ueruntamen nihil pronuntio: paullo post scripturæ ueteris uestigijs ducibus legendum censeo, illuseris lautissime.*

EIVSDEM DIONYSII LAMBINI IN PARADOXA STOICORVM.

P.113.l.26. *nullis oratorijs ornamentis adhibitis*] A *libris ueteribus abest*, nullis. *in uno est* uel *pro* nullis: *ex quo suspicor* nullis *librariorum culpa è libris ueteribus euanuisse: quod restitui.*

IN PARADOXVM I.

P.114.l.21. *cum sine expositione exemplorum*] *In codice* Memmiano *hoc totum*, sine expositione, *siue* sine appositione exemplorum, *ut est in uulgatis, ex codicum ueterum auctoritate deletum erat, neque* Langius *in suis habuit. In uno duntaxat reperi*, sine expositione exemplorum: *quod probo.*

P.115.l.5. *quum filicatas istorum pat.*] *Sic restitutus est hic locus multis iam ante annis auctoritate codicum antiquorum. quãquam nonnulli legi uolunt* Deliacas. *Sed pluris esto ueritas, quàm coniectura.*

l.16. deuouit, atque immisit.] *Omnes libri ueteres habent*, deuotauit, atque immisit: *itaq; emendatum est in codice* Memm. *ex tribus ueteribus. Ego*

putem legendum deuotos immisit, &c.

P. 115. *l.* 17. *gloriatione se & prædicatione extollit? Nonnulli libri habent*, effert.

IN PARADOX. 2.

l. 30. *tot uirtutum præsidio munitus. In nullo codice uetere* munitus *reperitur: quin etiam* septus, *quod paullo post sequitur, abest à nonnullis.*

P. 116. *l.* 2. *respirare non sinunt. In codice Memmiano ex uno uetere codice ascriptum est:* superare non possunt: *ex alio* suspirare, *ex alio*, spirare. Ego spirare *non improbo: sed uulgatam lectionem* respirare *ut damnarem, inducere animum non potui.*

IN PARADOX. 3.

P. 117. *l.* 9. *Si altero accessit.* alterò, *id est ad alterum. Sic superiore pagina malim legi uersu quadragesimo quinto:* Nihil huc addi potest.

l. 20. *rerum modum figere non poss.* fingere *omnes quidem habent libri: sed uideri possit legendum*, figere. *Sic Horat. oda* 15. *lib.* 3. Tandem nequitiæ fige modum tuæ.

l. 26. *Visa sint breuiora: leuiora qui possint, etc. Recta quidem uidetur hæc scriptura: sed ne ea quidem reijcienda est, quam in cod. Mem. ascriptã reperi:* quæ si uisa sunt breuiora: leuiora qui possint?

IN PARADOX. 4.

P. 118. *l.* 6. *sed dementem & insanum rationibus uincã necessarijs. si quis locus est in Paradoxis corruptus, hic est: quẽ Langius (nam ceteros, qui huic ulceri manus admouerunt, omitto) sic emendare conatus est,* Sed dementem & insanum, addicam necessariis.

Addicam necessariis *autẽ, id est mittã ad agnatos, inquit ille, ad quos mente captorũ tutela pertinet. Sed ego hanc emendationẽ probare nullo modo possum. Nam primũ in omnibus libris reperitur uox* rebus, *quam Lãgius delet. deinde quorsum hoc, ego te ad agnatos, ut dementẽ, mittam? Deinde si certũ est, mente captũ esse, non dubiũ quin ad agnatos mittendus sit: sin incertũ, id demonstrandum est. Postremo in omnibus ferè libris scriptis reperitur uox* inuictum, *partim in locũ uerbi* addicam: *partim una cum eo ipso uerbo: Pauci habent,* ad uictum, *pro* addicam: *nonnulli* addictum, *unde intelligere licet mendum esse in uerbo* addicam. *Adde quòd nonnulli libri habẽt infinitiuum* esse *cum uerbo* inuictum. *Ego igitur coniectura ductus, sententiamq; Ciceronis secutus, sic emendãdũ hunc locum puto:* Insanum esse rationibus euincam, *seu* aduincam, *seu* uincam necessariis. *Coniecturam meã adiuuant uerba eius, quod proxime sequitur, paradoxi, extrema:* Quum eum ne liberum quidem esse ratio & ueritas ipsa conuincat. *Iam quòd* rationibus *pro* rebus *edi iussi, non uidetur nimis longe discedere à scriptura recepta. nam* rebus *factum fortasse est ex* rationibus: rationibus *autem ex rationibus. si quis tamen rebus retinere uolet, non repugnabo.*

P. 118: *l.* 10. *ut ciuis optimi. Nonnulli libri ueteres non habent particulam ut: quos secutus est Langius. In uno pro ciuis optimi scriptũ est* ciuis optim.

l. 8. *& me exsulem tuo nomine. Quattuor libri ueteres non habent uocem* exsulem: *eamq; Langius delendam censet: cui assentior.*

P. 119. *l. 6.* *Et tu quidem in operto fuisti*] *sic habent libri omnes uulgati, quos quidem uiderim : quibuscum nonnulli ueteres consentiunt. nonnulli*, in portu : *alij* in ponto.

IN PARADOXVM. 5.

P. 119. *l. 1.* *Qui legibus non propter metum*] *libri ueteres habent*, qui ne legibus quidem propter metum paret, &c.

l. 12. Illud tamen breui confitendum est.] *Ita est emendatum in codice* Memmiano *ex libris ueteribus, & ita edidit* Langius. *uulgati autem habent*: breui conficiendum est: *quæ lectio quibusdam magis probatur, quàm antiqua.*

l. 16. *quæ sunt dominorum facta nexu.*] *Omnes libri ueteres ad unum, quos quidem consului, habent* nexo : *quod probo, atque ita censeo legendum.*

l. 28. *sed tamen serui, ut atrienses, &c.*] *Locus est admodum corruptus, etiam in exemplaribus antiquis, quorum alia habent* : atrienses actu pari stultitiæ suæ: *alia*, Auctui pari stultitiæ suæ: *alia*, atrienses acto pari stultitiæ suæ. *quibus scripturis tam dissimilibus inter se, quidam ita mederi conati sunt, ut existimarent partim legendum*, atrienses actopiarii, *partim* atrienses actuarii, &c. *sed frustra. Omnino quædam deesse uidentur. putabam hanc esse sententiam Ciceronis, eamq; his uerbis exprimi posse*, Atque ut in magna familia sunt alii honestiores ac lautiores, ut sibi uidentur, serui: sed tamen serui, ut medici & librarii: alii inferiore loco, ut atrienses: sic stulti omnes, ut tu, pares inter se stul

titia sunt: sed tamen insignior eorum stultitia est, quos signa, &c. *Quid si hoc modo legamus?* Atque ut in magna familia sunt alii lautiores, ut sibi uidentur, serui, sed tamen serui, ut medici, anagnostæ: alii inferiore loco, ut mediastini, & atrienses: ita copiosiores illi quidem, & abundantiores, sed pari stultitia sunt, quos, &c.

P. 120. *l.* 1. *loquitur ad uoluntatem.*] *Quidam libri habent*, ad uoluptatem.

Ead. *lin. assidet, munerat*] *libri ueteres alij habent*, munera: *alij* numerat: *alij, ut edendum curauimus*, munerat: *quo modo & Langius edidit. In codice Memmiano omnes hæ dissimilitudines ascriptæ sunt, & præterea docti cuiusdam coniectura*, munera dat.

l. 15. *Iudex uero*] *legendum putant docti quidã*, Index uero: *quibus propemodum assentior.*

l. 20. *Omnis animi debilitati, &c.*] *libri ueteres habent*, omnis animi debilitata & humilis & fracta timiditas: *& ita emendatum est in codice Memmiano: itaque edidit Langius.*

IN PARADOXVM. 6.

P. 121: *l.* 17. *accusatorum atque iudicum, hic plane legendum censeo*, accusatorum atque indicum: *multoq; adeo magis, quàm supra*, Index uero quantum habet dominatum?

l. 20. *interceßiones pecuniarum*, interces*s*us *emendandum censeo, propius accedẽs ad scripturam ueterem, quam Langius, qui reponit* intercessiones: *quod idem ualet.*

l.28. *dilectum, decretum.* Miror *non esse ita editum a* Langio: dilectum, *inquam: cum ita scriptum sit in exemplaribus omnibus antiquis, ut testatur emendatio huius loci ascripta ad marginem codicis* Memm.

P. 122.l.26. *non modo ad sumtum ille est fructus.* Omnes *libri ueteres habent,* non modo ad fructum ille est sumtus,&c. Ego *tamen lectionem uulgatam retineo.*

EIVSDEM IN FRAGMENTVM libri 6. de Rep. seu somnium Scipionis.

P.123.l.24. *me & fessum de uia,&c.*] *&* Langius *fatetur in suis libris non reperiri uocem* fessum, *neque nos reperimus in nostris. Quare delenda est.*

P.123.l.12. *deligere iterum consul*] *libri ueteres habent,* dilegere: *quod rectum est: ex quo* dilectus: *ut* dilectus militum. *Festus.*

P.123.l.28. *& parum rebus*] *sic habent libri ueteres, non ut uulg.* pacem rebus. *parum rebus autem, præcisa locutio est, quæ sic integra sit:* parum rebus temporis tribui te.

P.124.l.26. *prosperus et salutaris*] *sic habent omnes libri ueteres, atq; ita legendum. sic enim loquebãtur ueteres. immo uero usitatius est* prosperus, *quàm prosper: quemadmodum exterus, superus, inferus & similia, quàm exter, super, infer, &c.*

l.30. *mens mundi & temperatio*] lege, mens mundi & temperator.

P.125.l.11. *qui interuallis coniunctus impar.*]

doctus quidam, idemq; amicus meus legendum putat disiunctus, non coniunctus. quia (inquit) interualla disiungunt. sed ego contendo, nihil esse mutandum. nam symphonia, seu concentus constat, fit unus, coniunctus est ex interuallis imparibus: uerbi gratia ex διὰ τεσσάρων, διὰ πέντε, διὰ πασῶν, quẽ admodum cinnus constat ex multis dissimilibus rebus: & color aliquis componi potest ex multis distantibus ac diuersis coloribus.

P. 125. l. 11. aut quàm expetendãgloriã.] nihil muto, neque quicquam immutatum est in codice Memmiano, cum tribus codicibus antiquis comparato: quamuis Langius ediderit quàm expetendo. ego quàm cum accentu lego, pro quàm ualdè, seu quantopere. hoc tantum.

P. 126. l. 19. homines enim ioculariter. sic legendũ putat Adr. Turnebus libris quidem omnibus reclamantibus & recentioribus & antiquis: quorum hi quidem habent loquelariter: illi populariter: sed & pudentius & propius antiquæ scripturæ, quàm qui reposuerunt, populariter. Nam loquelariter, factum ex loculariter: locullariter ex iocullariter, cum l. scriptum esset pro i. quod sæpe peccabatur à librarijs illis.

P. 127. l. 12. Cum pareat igitur, &c. cum pareat, idest cum appareat. mendose autem hic pateat habent libri uulgati.

Variole-

Vitæ conform. 2:
Verißimum ſit, iſq; 4.
Laudabitur: ut in aſtro-
nomia 4.
Studijs cognitionis ẽt 5
Ira, aut alia pert. 5:
Id modo temeritas 6.
Cogitatio 6.
Ad ea, quæ poſui 7.
In qua ſcribit 8.
Ad homines, ſed 9.
In moribus. De ben. 10.
Licet, modo 10:
Obiurgationes in amici-
tijs 12.
Vicinum potius a. 12.
Muliebrẽ, illa uirago 12:
Quaſi pleno ore 12:
Excellens. 12:
Dicunt pugnantem. 12:
Oportere, nulli neq; 13:
Vtiles, ſed tum uch. 13:
Magnúq; duc. 13:
Autem Remp. nihilo 14:
Committere, ut 16.
Tempus neceſſ. 16.
Diſcordiæ, in 17.
Offẽdat aliquos, mortẽq; oppetat 17.
Facilitas, & μεγαλο-
χία quæ 17:
Ad eius, qui punitur al.
(ex Nonio) 17:
Quidẽ omnino ſine ratio-
ne 18:
Nullo neque turpi 18:
Poteſt, quàm oratione 19.
Etiam in uitioſis, 19:
Sedandoſq; eſſe, excitan-
damq; an. 20:
Beſtijs antecellat. 20:
Druſo adoleſcentibus 21:
Ideóq; nihil 21.
Aequabilitas tũ un. 21:
Perpeti ab illo mal. 22:
Nobis à natura data 22:
Spatium etiam del. 23.
Cõſtãtior: ut tamẽ for. 23:
Eam mutationem 23:
Opera, ut & am. 24.
Molle; ne quid 25:
Scenam 25:
Muliebrem dic. 25:
Forma uirili rem. 25:
Omnes, ut etiam in 26:
Res, (neq; e.i.d.r.n.i.o.t.n

ſ.d.) animaduertendum
erit, quatenus 26:
Facere ne uid. 27.
Adiuncta, ut & ſeu. 27.
Scaurus filius dem. 27.
Ratio non ſui 27:
Quarũ quidã certus 27:
Velimus, ut ne ue 27:
Aguntur, aut dic. 28.
Sic uidendum 28:
Quale quidque 28:
Seruare. iam 29:
Opifices quoque 29:
Nec enim quicquam 29:
Ergo cogn. 30:
Vtilioresq; rebus & ſuis
& p. 30:
Quidem propter ſe 31:
Inutile: tũ ex duobus util.
q. u. aut ex pluribus qd
maxi. 32.
Malis hoc tamen 32:
Cæteri alia 33.
Contra. alia non pr. 33.
Deducta eſt, u.a.h.u. ſecer
nens, conſt. 33:
Confuſa cognitione 33:
Parum perſp. 33:
Pietas efficit 34.
Autem ſecundum 34.
Earumq; item rerum 34.
Noceant, & proſint 34.
Effecta opera 34.
Manu, atq; opere 34:
Paſcere eas, aut 34:
Eiſdemq; & eæ 34:
Vita hominũ omnino 34:
Tantum diſtitit 34:
Collectis exteris 35.
Per eoſdẽq;, ſi quid 35.
Pretio, ac m. 35:
Hominum ualeat 36.
Ita ſe inſtituunt 36.
Haſta non rec. 37:
Viros, æque 37:
Hanc enim homines 38.
Opinata quædam 39.
Quadãuero afficiũtij, 39
Perſpectum ſit, hunc igni
ſpectatum 39:
Vis eſt, ut ne 39.
Præde partitionem 39:
Cui quidem etiã exer. 39:
Iudicia in conſtituta
Rep. 40.
Gloria & quæ. 40.
Optime in præm. 42.
Nõ eſt id quidẽ dub. 41.
Intelligere eum, & ſ. 41.
Patrocinij 41:

Etiam, quàm larg. 42:
Nullã omnino s.r.li. 43.
Quoq; in quo 43:
Bene igitur collegit, 43:
Postularetur, & P. 43:
Coniecerat. 34:
Spes, quanto in 45:
Reddiderit, h.g.a.e.q.r.h. e.q.h.reddidisse 46.
Acceperint; atq; etiã 46.
Illud item, 46:
Sibi à te par. 46:
Pauperi, an m. 46:
Oratio, ad 47.
Sua tuerentur 47.
Malo enim alienæ 47.
Fieri & soleat 47:
Næ illi multa 47:
Iudicijs, erarij expil. 47:
Quid ni laudet? 47:
Vnde digr. 47:
Data etiam 48.
Secutæ s.ut & tyr. 48:
Continere. habitas 49.
Modo, ualere utrum 50.
Africani o.n.hæc sol. 50.
Inopia, non req. 50.
Cogitant; tum 51.
Cratippi, quò cum 51.
Neminem esse persecutum 52.
Disputamus, & m. s. a. ea comm. 52:
Officia compareant, 53.
Honesta dicuntur 53.
Cõmunia. itaq; ijs 53.
Tãq; à sapiẽtibus pet. 53.
Fuerunt, ne illi 53.
Celsitas animi, & (ex Nonio) 55.
Vacent iniustitia. 55:
Commodis detra. 55.
Idem h.nihil hon. 56.
Re & utilitas, et tur. 56:
Condidit, non item 58.
Omnibus cubiculis 60.
Iuste, an improbe 60.
Ex eo quæreretur, 61:
Vendat quidquam 61:
Emptor apponet 61:
Vere i.q. siqdẽ: id esse 62.
Omnis e. quod e. sciri 63:
Furtis, præstatur 63:
Quibus se pecc. 63:
Carcere fatigandi. 63:
Illorum (numerat 64.
Præmium sibi pr. 66:
Velit, quia sua sit. 67.
Hiq; sint æquæ sap. 67:
Vitia? non, nisi ea. quàm

ni d. 67:
Mille denarium? 67:
Impetret,ut iterum 68.
Faciẽdum fuit?c.f.i.i.q.n.c. 68.
u.n.e.q.f.iniuriæ; 68.
Arbitror fuisset 68.
Quo impetrato. 68.
Ac utile,aliquis 68:
Recusauit,quoniã dũ iur. 69:
h.t.n.esset senator. 69.
Neque uero tum ign. 70.
Turpitudo i.habebat, 70.
Fides alta pinnis 70:
Corporis habet 70:
Cum hoc nec f. 70:
Tẽpore L.Liuius Qu.Me 71.
lius,(ex Liuio)
Si hæc non 73.
Talibus monitis, 73:
Deserunt,ne in 78:
Ante consulatum posterio- 77.
rem f.
Male r.g.patrijs 78.
Adolescens uires 79.
Viribus esse extremo 79.
Quæstor eodem 80.
Quidem exercitationum 81.
defatigatione
Nisi uoluptatis 82.
Dedidissent. 82:
(Diuinitus enim 82:
Naturalis motus 83.
Vicissim hyeme 83:
Quemuis cum adm. 84:
Longe à mea) 85.
Elogiũ,uno ore quã p. 86:
Notum est carmen 86:
Appeti,assurgi, 86:
Sperare.item 88.
Dixi)ante 88.
Posis,et inde mortẽq; 88:
Tandem re fr. 88:
Deos i.spirauisse 89:
Habitandi locũ dedit 91.
Animorũ diuinũ cõc. 91.
Nemo unq; fuit, q.q.m.c. 93.
a.f.quisquam,
Sorores.benignitate 93:
Catonem anno a. 93:
In uita c.l.uiderat, 94.
Rebus,quæ ex 94:
Optantur,spectare d. 95.
Putemus,q.sequũtur 95.
Proxime adnæreret. 95:
Iungatur.est enim 95:
Amicitiam & g. 95:
Quidam docti 95:
Catones,Gallos 95:
Igni(ut aiunt)pl. 96.
Ipsa & d. 96.

Contineat,tamen 96.
Perseueraret?adst 96:
SCAE.Tum m. 97.
Consuetudo. & q. 98.
Hæc ita multa, q. 99.
Quidem. si uol? 99.
Cato,at minime 99:
Consilium uero libere dare g. 100:
Causa est,cur an. 101.
Vt & bonis 101.
Contrahat amicitiã 101.
Amicitiã secuta 102.
Qui habitus 103.
Minime r.e.s.n.(s.r, 103:
Oblatas cr.rep. 104:
Famulatu fuerant 105.
Expetenda. næ 106:
Fit à natura 107.
Gerunt otiosi. 107.
Auget assentator 110.
Solet,oratorijs 111:
Vero tibi illa 111:
Septem,cuius 112:
Efficit,ac l. 113:
Temperantem,qui 115.
Discrimen?aque 115.
Necando,si absit 115.
Vita tu,quæ 115:
Rebus aduincam 116.
Populi liber, 116.
Loco,an animo 116:
Eris tu exul? num 116:
Tamẽ serui;sic ij pari 117
Sat est,metiuntur 119.
Venalia,delicta,et d. 119.
Feruntur o.s.nutu 123:
Vobis,sicut,nbi 123.
obliquos,p.trãsuersos 123
Quibus sperare 123

Variæ lectiones ex ingenio.

Amici;atq; pl. 5.
Afferre mutuat 5:
Depositum etiam,nec 6:
Iudictũ. Paulus Aemilius (sub hoc.n.militasse Catonis Censorij filiũ, auctor Plutarchus) 8.
Lumen de lumine 11,
Leuctris,Stratoq; 12:
Videbatur.parui 15:
Hoc sit,esse id q̃dẽ et 37:
Aliquid,aut palã er. 39:
Sardis cõtra T.albutiũ (ex orat.uol. 1. 64:) 41.
Ministrũ,et diribitorẽ 42.
Deterrendo à lib, 44:

Tertium? b.uitire 50.
Nemini; certe istũ 62.
Inficiat'e. dupli pœnã 62
Potius d.n.e.æ. q.n.e.u.R. q̃,cũ utilẽ non eẽ diceret, esse æquã fateretur 67.
Congregãtur;queis 15.
Mortẽ Q. filij (ex Liuio & Gellio) 16.
Hic quintus,& tr. 11:
Comicos(ex 114.) 81.
Gratia, quid quoque die dix. 81:
Putaui.ille 82.
Igitur iuuenes sibi 85:
Solatio q.e.mœrore 93:
Adolescentiam peruenissent, 98:
quã in improbis pec. 98:
Cõsentiũt.nãq; à m. 107:
Rutilij Virginiani 110:
Autem illis 114.
Insanum rombus conuincam 116.
Familia sunt alij 117.
Delectãt.at inquiũt 118.
Dignũ.Echionis 118.
Patrocinijs, intercessiones pec. 119:
Duorum,septem 123.

FINIS.

REGISTRVM.

ABCDEFGHIKLMNOPQRSTV.

Omnes sunt quaterniones, præter V, Duerniones.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

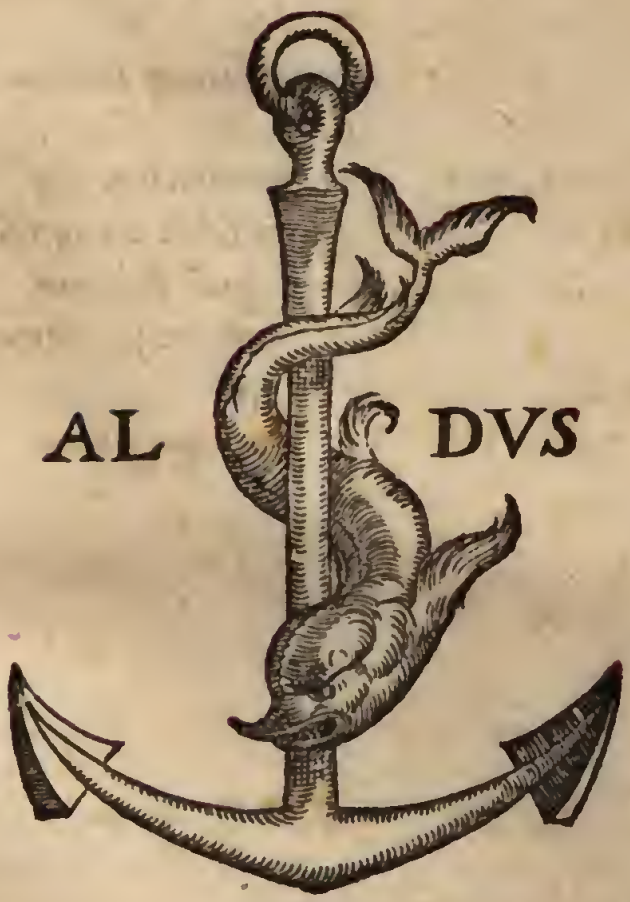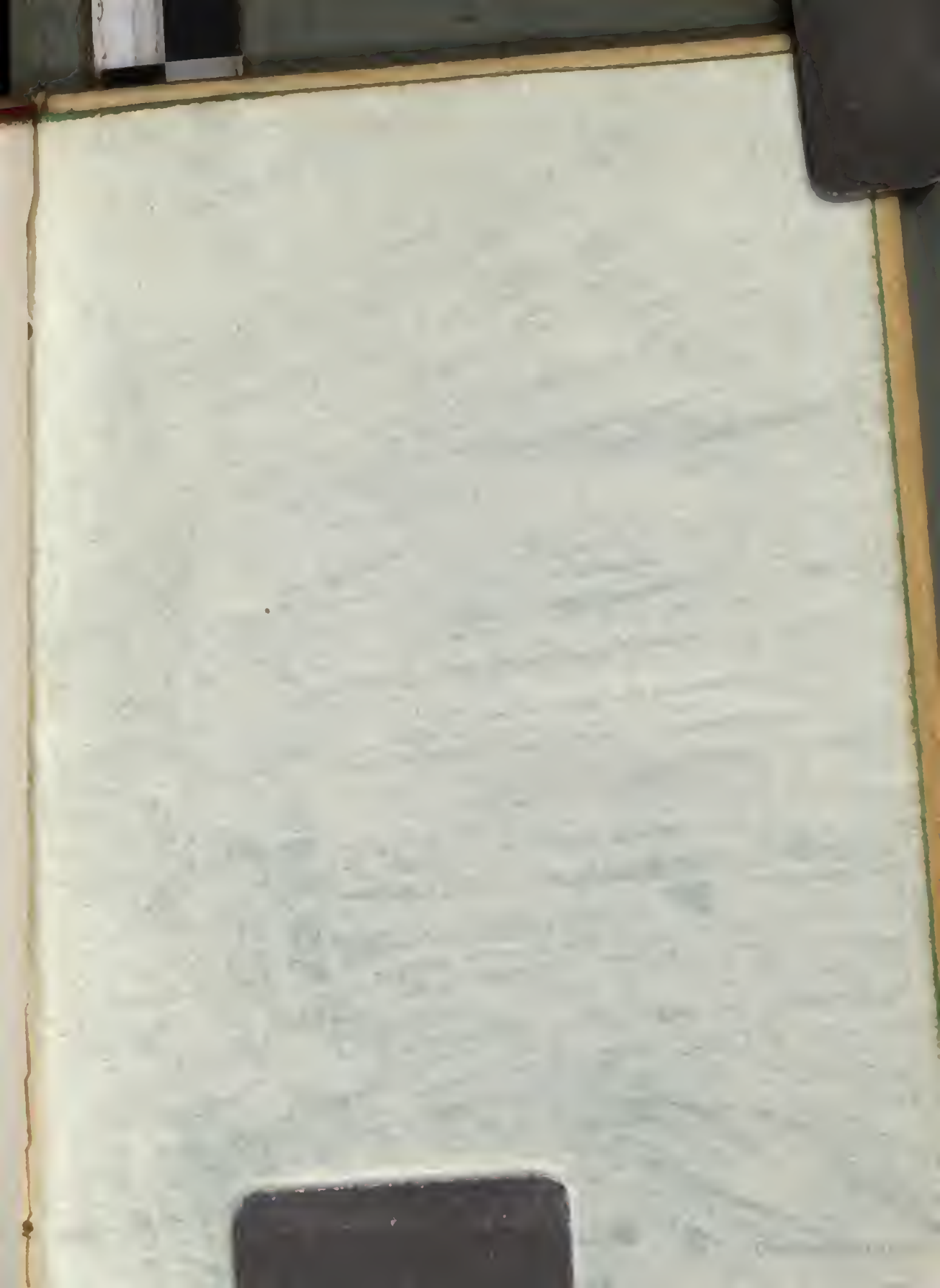
AL DVS